

KERESZTÉNY MAGVETŐ

KIADJA
AZ
UNITÁRIUS EGYHÁZ

109. ÉVFOLYAM

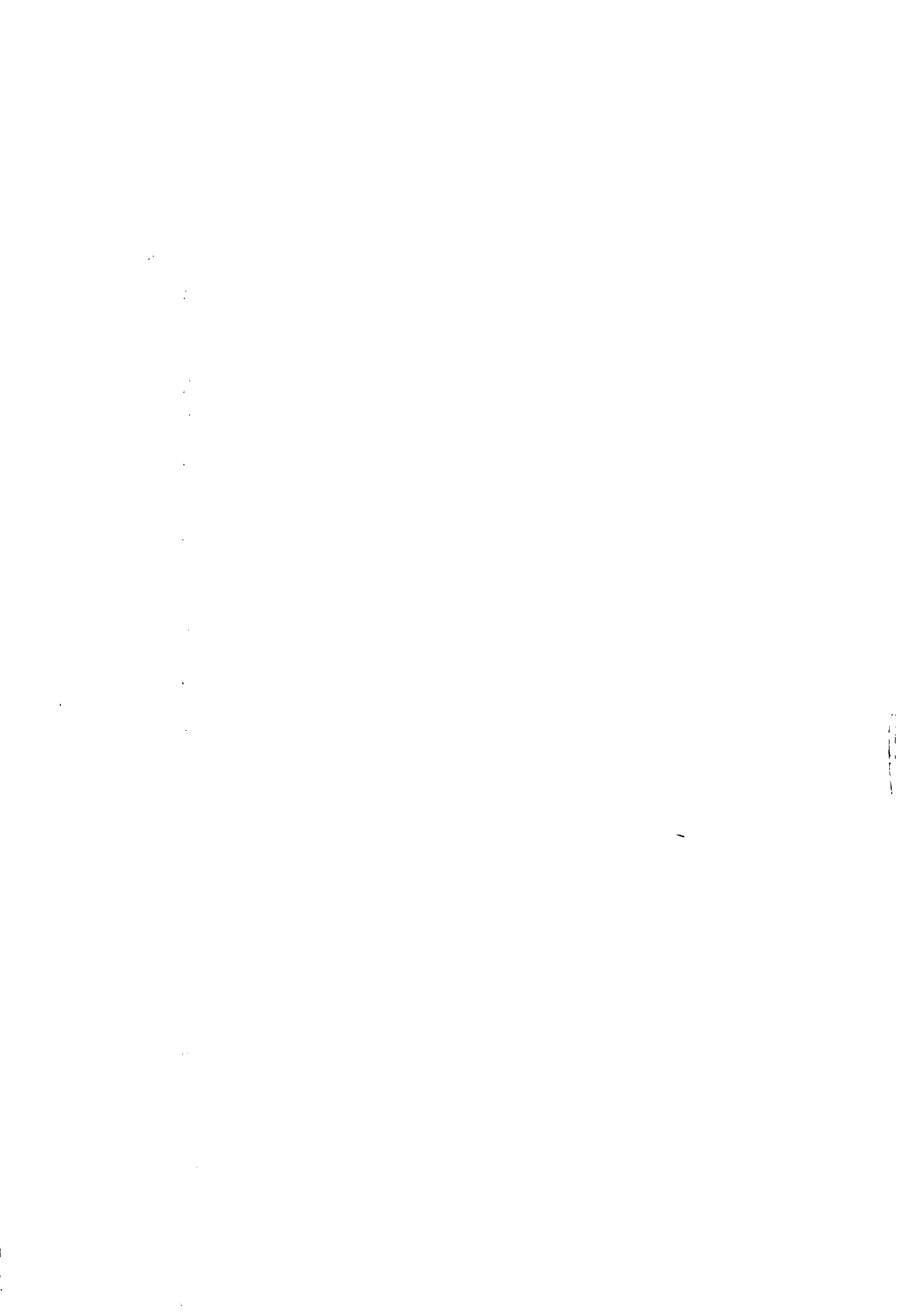
ALAPÍTÁSI

ÉVE

1861

1-2

2003

KERESZTÉNY MAGVETŐ

109. évfolyam • 2003 • 1–2 szám

Kolozsvár

TARTALOM

TANULMÁNYOK

<i>Czire Szabolcs:</i> A Q-forrás rekonstruálása (1.) A hipotézistől az írott dokumentumig.....	3
<i>Dr. Balázs Mihály:</i> A De falsa et vera unius Dei patris, filii, et spiritus sancti cognitione egy példányáról. (Adalék az erdélyi antitrinitáriusok angol kapcsolatainak történetéhez).....	21
<i>Kovács Sándor:</i> Az unitárius egyházi irodalom, avagy kísérlet annak összefoglalására.....	34
<i>Mózes Huba:</i> Szövegszervező arányok Enyedi György széphistóriájában.....	46
<i>Cseke Péter:</i> Mikó Imre élet- és pályaképe. Jegyzetek Balázs Sándor monográfiája kapcsán.....	56
<i>Kovács István:</i> Aki előttünk járt: Mikó Imre (1911-1977).....	61
<i>Cseke Péter:</i> Tisztítóüz. (Gondolatok Böződi György születésének kilencvenedik évfordulóján).....	64
<i>Csészár Lajos:</i> Köszöntő a Berde-serleggel.....	73

SZÓSZÉK – ŪRASZTALA – SZERTARTÁSOK

<i>Páflı Dénés:</i> Igazságot cselekedjél!.....	77
<i>Gyerő Dávid:</i> A másság szabadsága.....	79
<i>Koppándi Botond:</i> Unitárius prófétaság.....	83
<i>Kiss Károly:</i> Istentől való kincsünk.....	88
<i>Heather Collins:</i> Testvérek vagyunk.....	91
<i>Jakabházi Béla Botond:</i> A megigazulás.....	93
<i>Székelı Kinga Réka:</i> Íme, az én ajánlólevelem.....	97
<i>Kőri nőegyleti találkozóra.....</i>	101
<i>Pitő Attila:</i> Isten lelke munkálkodik bennünk.....	105
<i>Jakabházi Béla Botond:</i> Keresztelési beszéd.....	108
<i>Székelı Kinga Réka:</i> Temetési beszéd.....	110
KÖNYVSZEMLE.....	114
Eszmék–gondolatok.....	122
EGYHÁZI ÉLET – HÍREK.....	123

Alapítási éve: 1861. Kiadja az Unitárius Egyház. Megjelenik negyedévenként.

Szerkeszti: dr. Szabó Árpád. Munkatársak: Kovács István szerkesztő,

Kürti Miklós olvasószerkesztő, Kriza János technikai szerkesztő.

Szerkesztőség címe: 3400 Kolozsvár, December 21 út, 9 sz. Tel: 264-193236, fax: 264-195927;
e-mail: krizajan@unitarian.dntcj.ro. Postacím: 3400 Cluj-Napoca, b-dul 21 Decembrie 1989 nr. 9.

Készült az Unitárius Egyház Nyomdájában. ISSN 1222-8370.

CHRISTIAN SOWER

Journal of the Unitarian Church, Romania

CIX • Cluj-Napoca • 2003/1–2

CONTENTS

STUDIES

<i>Szabolcs Czire:</i> The Restoration of the Q-Source. From a Hypothesis to the Written Document.....	3
<i>Dr. Mihály Balázs:</i> On a Copy of De Falsa et Vera Unius Dei Patris, Filii et Spiritus Sancti Cognitione (A Contribution to the History of British Relations of Transylvanian Antitrinitarians).....	21
<i>Sándor Kovács:</i> The Unitarian Church History an Essay of Its Summary.....	34
<i>Huba Mózes:</i> Proportions of Textual Organising in György Enyedi's Belle History.....	46
<i>Péter Cseke:</i> Imre Mikó's Life and Career. Notes in Connection with Sándor Balázs's Monography.....	56
<i>István Kovács:</i> Who Waiked before Us: Imre Mikó (1911–1977).....	61
<i>Péter Cseke:</i> Purgatory. (Thought on the Anniversary of György Bözödi's Nineth Birthday).....	64
<i>Lajos Csézár:</i> A Toast with the Berde's Cup.....	63

SERMONS

<i>Dénes Pálfi:</i> Do Justice.....	77
<i>Dávid Gyerő:</i> The Freedom of Different.....	79
<i>Botond Koppándi:</i> A Unitarian Prophecy.....	83
<i>Károly Kiss:</i> Our Trespure from God.....	88
<i>Heather Collins:</i> We Are Sisters and Brothers.....	91
<i>Béla Botond Jakabházi:</i> The Justification.....	93
<i>Kinga Réka Székely:</i> This is My Letter of Recomendation..... Sermon for the Women's Conference.....	97 101
<i>Attila Pitó:</i> Let the Spirit of God Work in Us.....	105
<i>Béla Botond Jakabházi:</i> Sermon for Baptism.....	108
<i>Kinga Réka Székely:</i> Sermon for Funeral.....	110
BOOK REWIEWS.....	114
Ideas – Thoughts.....	122
Church Life – News.....	123

The President and Responsible Editor: dr. Árpád Szabó.

Members of the Editorial Board: István Kovács, Miklós Kürti, János Kriza.

Editorial Office: B-dul 21 Decembrie nr. 9, 3400 Cluj-Napoca, Romania.

Tel: 264-193236, fax: 264-195927, e-mail: aszabo@unitarian.dntcj.ro.

Printed in the Unitarian Printing House Kolozsvár. ISSN 1222-8370.

CZIRE SZABOLCS

A Q-FORRÁS REKONSTRUÁLÁSA (1.) A hipotézistől az írott dokumentumig

Hatását tekintve a Q jövőjét a jelenleg folyó nyilvánossá vált vita dönti el. Amióta a Q kanonikus státuszának kérdése az osztálytermek és szakfolyóiratok zártságából a könyvstandok nyilvánossága elé lépett, az többé nem tekinthető úgy, mint merő akadémiai elmélet vagy némelyek személyes véleménye. Ugyanúgy tudományos leírása egy jelenségnek, és ugyanúgy kihívás a közfelfogás számára, mint a maga idejében Galileo naprendszer-, Newton gravitáció-, Darwin evolúció- és Einstein relativitáselmélete. Hogy a Q-hipotézis általánosan elfogadottá válik-e, mint a rendelkezésünkre álló tények legvalószínűbb magyarázata, vagy pusztán spekulációként elvetődik, az a nyilvánossá tételen múlik.

Mahlon H. Smith¹

Formailag az egész [szinoptikus] kérdést megoldhatatlannak látom.

Albert C. Outler²

A Q olyan közel visz bennünket a történeti Jézushoz, amilyen közel egyáltalán kerülhetünk hozzá. A Q jelentősége tehát felbecsülhetetlen. Lehetővé teszi számunkra, hogy az őskereszténységről kialakított hagyományos felfogásunkat újragondoljuk és újrafogalmazzuk...

Burton L. Mack³

A nyolcvanas évek végén jelent meg egy nagy terjedelmű munka, amely a szinoptikus kérdés több mint másfél évszázados történetét és könyvészetét tekinti át.⁴ Jóllehet kitűnik, hogy ebben az áttekintett időszakban is mindig jelentős könyvészet foglalkozott a Q-forrás kérdésével, a kilencvenes évektől robbanásszerűen felfokozódó érdeklődés azonban arra indítja a *Society of Biblical Literature*-t, hogy évenként összegyűjtse és áttekintse a Q kérdéskörében született könyv- és tanulmánytermést.⁵

¹SMITH, 1997: 2

²vö. KELBER, 2002:1

³MACK, 1995: 47

⁴LONGSTAFF és THOMAS, 1988

⁵SCHOLER, 1996.

A Q-irodalom bokrosodása két egymással összefüggő jelenséggel magyarázható:

- a) Tamás evangéliumának felfedezése, és az ahhoz fűződő kutatások, ami elképzelhetővé tette egy formába öntött és írásba rögzített jézusi mondanégyűjteménynek, mint korai evangéliumnak a létezését;
- b) az utóbbi évtizedekben újból felfokozódott történeti Jézus-kutatás, mely metodológiájának zászlajára tűzte a Jézussal kapcsolatos hagyományanyag időrendi és hitelességi kritériumainak vizsgálatát.⁶

A Q mellett elkötelezett kutatók tehát ma két irányban tevékenykednek: egyfelől a Q-forrás rekonstruált mását igyekeznek kihámozni Máté és Lukács közös anyagából, másfelől a rekonstruált anyagot igyekeznek olyan friss, keresztény befolyástól mentes elmével olvasni, ami által reményük szerint újra hallhatóvá válik a valódi, történeti Jézus tanítása. Ez a dolgozat a Q rekonstruálásának kérdéskörét hivatott bemutatni, annak a történeti Jézus-kutatásra való hatását, azaz a tartalmi és az abból kibontakozó korai Jézusmozgalom kérdéseit csak az előbbivel való kikerülhetetlen átfedés esetén érinti.

1. Történeti megközelítés

Amikor a Q kibontakozásának történetét próbálom nyomon követni, jól ismert történetet kell újramesélnem egy sajátos kérdéskörre összpontosítva. Ez a történet a szinoptikus kérdés hajnalával kezdődik, és egészen a Q „rekonstruálásáig”, önálló szöveggé formálásáig tart.

A kérdés közvetlen gyökerei a 19. század korai évtizedeibe nyúlnak vissza, amely század a történeti Jézus utáni kutatásról nevezetes. A kérdés felvetését egyfelől a történeti kutatásban is alkalmazott racionális módszerek tették lehetővé, mely a felvilágosodás korának öröksége volt, másfelől azonban egy mélyreható romantikus protestáns szenvedély diktálta. Ez utóbbi a katolikus egyházat az igaz kereszténység pogány elfajzásának tekintette. A protestáns reformátorok mindenekelőtt szentírási alapra igyekeztek helyezni a kereszténységet, szembe helyezkedve a katolikus egyház álláspontjával, amely a posztbiblikus hagyományoknak is éppoly normatív jelleget tulajdonított. A felvilágosodás hajnalával azonban újabb lehetőségek kínálkoztak. Ha bebizonyíthatóvá válna, hogy a katolikus egyház egy olyan történelmi folyamat eredménye, amely eltávolodott a Jézus akarata és az őskeresztény gyakorlat szerinti kereszténységtől, akkor a protestánsok régi sejtése igazolást nyerne.⁷

Kezdetben a protestáns teológusok meglepődtek azzal, hogy rámutattak az evangéliumok által bemutatott Jézus és a katolikus liturgiában szereplő ikonografikus Krisztus közti ellentétre. A katolikusoknak azonban semmiféle problémájuk nem volt az evangéliumokkal, mindig is úgy olvasták azokat összes csodáival és gyakran ellentmondó életrajzi utalásaival,

⁶ HEISEY, 1998:1

⁷ MACK, 1993: 16-17

mint történeti hitelességű beszámolókat, amelyek hitüket ihlették. A protestáns teológusoknak tehát tovább kellett lépniük. A cél immár az evangéliumi beszámolóokban szereplő túl sok csoda és mitikus elem lefejtése, és a mögötte elrejtőző „emberi arc” rekonstruálása. Ez a törekvés aztán több mint egy évszázadon át meghatározója volt a részletekben elmerülő újszövetségi kutatásnak.

Az evangéliumok által bemutatott Jézus-történet fő vonala nem esik vizsgálódás alá ebben az időben, a kutatók természetesnek veszik, hogy az evangélisták olyan életrajzírók, amilyenek e kor kutatói próbáltak lenni a „Jézus-életek” megírása rendjén. Csodák és eltérő életrajzi részletek – e két kihívás megoldása versenyszerűen termeli a szenzációkeltő műveket, egyben nyilvánvalóvá téve, hogy az evangéliumi beszámolók eltérő életrajzi adatainak egyidejű fenntartása lehetetlen.

Természeteszerűleg felmerült tehát az evangéliumok keletkezési sorrendjének a kérdése, és ez már közvetlen előzménye a Q felfedezésének. Minden kutató egyetértett abban, hogy a négy evangélium valamelyike korábban kellett hogy keletkezzen, mint a többi, de minden kutató hajlamos volt az általa legkedveltebbet tüntetni ki az elsőbbséggel. A legfőbb nehézséget az evangéliumok módszeres összehasonlítását lehetővé tevő egységes szempontrendszer hiánya jelentette. Az első kutató, aki ilyen egységes szempontrendszernek alávetve állította párhuzamba a három első evangéliumot, *Johann J. Griesbach* volt (Halléban majd Jénában tanít), aki 1776-ban publikálta *Synoptiker* művét. Lényegében innen kezdődően találkozzunk a „szinoptikus kérdés” kifejezéssel, amely a szinoptikus evangéliumok közt levő bonyolult irodalmi kapcsolatok mibenlétének megoldási törekvéseit jelöli.

Griesbach saját megoldása az volt, hogy Mátét a helyén hagyva mint első evangéliumot, megcseréli Márk és Lukács keletkezési sorrendjét, a mellett érvelve, hogy Márk rövid kivonata az előző két evangéliumnak. Ezzel részlegesen visszanyúlt *Augustinus* megállapításaihoz, aki 400 körül keletkezett értekezésében arról beszél, hogy Máté írta az első evangéliumot (Máté volt a korai keresztények kedvenc evangélistája), amelyet kiegészítendő követett Márk, majd utoljára írta meg evangéliumát Lukács, aki mindkettejüket felhasználta. *Griesbach* kollegái közül többen is megkérdőjelezték Márk és Lukács felcserélésének szükségességét, de abban általános egyetértés volt, hogy Máté írta az első evangéliumot, hisz sem Márk sem Lukács nem voltak apostolok, és végtére is Máté evangéliuma a legelső az Újszövetségben.⁸

Ez a fajta egyetértés jellemezte az újszövetségi kutatást 830 tájáig, vagyis egyetértettek Máté elsőbbségében, továbbá abban, hogy a három szinoptikus lényeges mennyiségű közös elbeszélő anyagot tartalmaz, és hogy Máté és Lukács sok további közös anyaggal rendelkezik, amellyel Márk nem.

⁸ MACK, 1993: 19

1835-ben *Karl Lachmann* megfigyelései új lendületet és irányt adnak a szinoptikus kérdés további alakulásának. E szerint Máté és Lukács sorrendje csak akkor egyezik egymással, ha Márkot követik. Amikor nem követik Márkot, a legtöbbször eltérnek egymástól még akkor is, amikor egyébként egymással közös anyagot használnak. *Lachmann* arra is felfigyel, hogy a Máté Márktól eltérő anyaga elsősorban jézusi mondásokat tartalmaz, amely műfaj nem annyira jellemző Márk evangéliumára. A következtetést, hogy Márk keletkezett legkorábban, és hogy Máté és Lukács függő viszonyban áll azzal, *Christian Wilke*⁹ mondja ki 1838-ban. A kutatás eredményeit *Christian Weisse* még ugyanabban az évben a „két-forrás hipotézissel” gazdagítja, mely szerint Máté és Lukács egymástól függetlenül alkották meg a maguk evangéliumaikat, főként két forrás felhasználásával: az egyik forrást Márk evangéliuma képezi, a másik egy jézusi mondásokat tartalmazó forrás. A Q születőben van.

A két-forrás hipotézis minden logikai erőssége mellett sem nyert azonnal általános elfogadottságot a kutatói berkekben. Ennek elsősorban nem is annyira a szóbeli forrás rekonstruálhatatlansága volt az oka, mint inkább Márk elsőbbségétől való idegenkedés. Pontosabban attól a Jézus-képtől való idegenkedés, amely Márk evangéliumában található Mátéval szemben. Míg Máténál a bemutatott Jézus-portré vonzóbb, a tanítások célja világosabb és az eletrajzi utalások részletesebbek, addig Márk túl rövid, ugyanakkor túl sok csodát tartalmaz ahhoz, hogy Jézus-életek alapja lehessen. Megjegyzésre érdemes, hogy amikor a 19. század végén *Albert Schweitzer* összegezi a történeti Jézus-kutatás elmúlt száz évét, és saját Jézus életrajzzal rukkol elő, számára egészen természetes, hogy azt Máté evangéliuma alapján alkossa meg.¹⁰

Tudományos jellegű hipotézisről lévén szó, amely több kérdést válaszolt meg a szinoptikus evangéliumok közti irodalmi összefüggéseket illetően, mint Máté elsőbbsége, a két-forrás elmélet lassan egyre inkább az újszövetségi kutatás középpontjába került. A Q létjogosultsága és tartalmi mibenléte vaskos kötetek vizsgálódásának lett a tárgya. A legfontosabb hozzájárulások során mindenképpen említést érdemel *H. J. Holtzmann*, aki 1863-ban megjelentetett művében¹¹ a Q-t részletes elemzésnek veti alá, és megállapítja, hogy a hipotézis alapvetően helyes. 1907-ben egy nagyon alapos, konzervatív tudós, *Bernard Weiss*, kimutatja Lukács Q-tól való függőségét. Nagy jelentőségű *Adolf von Harnack*nak, az őskereszténység története nagyhírű kutatójának hozzájárulása, aki szintén 1907-ben egy kis könyvecskét jelentetett meg *Jézus mondásai* címen. Az egy évre rá már angol tolmácsolásban is megjele-

⁹ LONGSTAFF és THOMAS, 1988: 56

¹⁰ SCHWEITZER, Albert, 1906: *Von Reinmarus zu Wrede*. Tübingen, J. C. B. Mohr [Angol fordítás: W. Montgomery: *The Quest for the Historical Jesus*. London, A & C. Black, 1910)

¹¹ Heidelberg és Strassburg. 1863-as műve: *Die synoptischen Evangelien*. Nagyszabású művének köszönhetően általában őt tekintik a két-forrás elmélet megfogalmazójának.

nő könyvecske evangéliumi kontextusukból kiemelt jézusi mondásokat tartalmazott, mely gyűjtemény nagyjából megfelel a napjainkban körvonalazott Q anyagának.¹²

Az 1920-as évekre, amikor *Rudolf Bultmann* és *B. H. Streeter* megírták a maguk monumentális tanulmányaikat a szinoptikus hagyományról, a két-forrás elmélet már a kutatók túlnyomó többségének a kiinduló alapot jelentette. *Bultmann* általa a *Szinoptikus hagyomány történetének*¹³ szintjeit próbálta körvonalazni, és nyomon követni az egyes mondásoknak a szinoptikus hagyomány fejlődése mentén bekövetkezett változásait. *Streeter* az evangéliumi kéziratokat vizsgálta.¹⁴ Mindeniket külön irodalmi egységként kezelve részletes összehasonlításukat végezte el, miközben arra figyelt, hogy az egyes kéziratok milyen eltérő olvasatot nyújtanak. Konklúziója az volt, hogy a két-forrás elmélet adja a legelfogadhatóbb választ a Máté és Lukács közti egyezések magyarázatára, amikor is Márk kiegészítéseként mindketten ugyanazt a forrást használták. Az eltérések magyarázatát pedig további két forrás bevezetésével kívánta megoldani, úgymint M és L, melyekkel Máté és Lukács saját forrását jelölte (innen a négy-forrás elmélet).

Annak ellenére, hogy *Streeter* tanulmánya az újszövetségi kutatás egyik klasszikus művévé vált, mégis *Streeter* után még további fél évszázadnak kellett eltelnie, amíg a kutatók igen jelentős hányada úgy tekintett a Q-ra, mint a kereszténység első fejezetének legjobb és legkorábbi bizonyítékára. Ennek okát elsősorban két tényezőben kell keresnünk. Az egyik az, hogy a Q-t csupán a szinoptikus kérdéshez tartozónak gondolták el, nevezetesen, mint egy forrást Máté és Lukács evangéliuma mögött, de nem mint különálló iratot, önmagában teljes szöveget. Ha fel is merült a rekonstruálás esetleges kérdése, annak kivitelezhetősége lehetetlennek látszott. Ebben az időben a szokványos leírások arról beszélnek, hogy a Q-hoz többségében jézusi mondások tartoznak, a hossza pedig legalább 225 vers. Ezt a számot a Máténál és Lukácsnál (Márk ellenében) egyaránt megtalálható anyagra alapozták, ez volt az ún. „minimális szöveg” (*minimal text*).¹⁵ A Q azonban lehet ennél hosszabb is, mivel mind Máté, mind Lukács tartalmaz olyan további Q-hoz közel álló anyagot, amely a másik evangéliumban nem található meg. Ugyanakkor az is megállapítást nyert erre a korra, hogy a Q eredetileg görög nyelvű volt, és hogy ezt az anyagot Máté nagyobb beszédkompozíciókba rendezte, míg Lukácsnál többnyire szétszórtan találjuk meg, valószínűleg

¹² HARNACK, Adolf von, 1908: *The Sayings of Jesus: The Second Source of St. Matthew and St. Luke.* (Angora ford. J. R. Wilkinson) London, Williams & Norgate; New York, Putman's

¹³ BULTMANN, Rudolf, 1921: *Die Geschichte der synoptischen Tradition [History of the Synoptic Tradition]*. Ford. John Marsh, Harper & Row, 1963. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht

¹⁴ STREETER, Burnett Hillmann, 1930: *The Four Gospels: A Study of Origins.* Javított kiadás London, Macmillan (első kiadás 1924)

¹⁵ A mai konszenzus alapját is ilyen szövegminimál jelenti. Lásd később a Q terjedelméről szóló részben

eredetibb formában és sorrendben¹⁶. Mindennek tudatában sem merült még fel tehát, hogy a Q esetleg egy olyan csak tanításokat tartalmazó önálló evangélium lenne, amelyet narratív keret nélkül a legkorábbi Jézus-mozgalom termelt ki.

A Q-nak ilyen szemlélete magyarázza a második tényezőt: ha nem történhetett meg a dokumentum önálló rekonstruálása, akkor természetesen nem történhetett meg a Q és a mögötte álló közösség elmélyült tanulmányozása sem. A két evangéliumba való elszórtág olyan módszertani nehézséget jelentett, amellyel csak a legtürelmesebb és legeltökéltebb kutatók vállalták a szembenézést (színes ceruzákkal és nagy szinoptikus gyakorlattal), ha néhány részletkérdés pontosítására vállalkoztak a szöveg természetét, szerkezetét vagy tartalmi kérdéseit illetően.

A Q kutatása tehát jó időre megtorpanni látszott, egyfelől az előbb említett okok miatt, de másfelől azért is, mert sürgetőbb kérdések kezdték foglalkoztatni a kutatókat. Tovább élt az a fajta protestáns remény, hogy a korai kereszténység kutatása közben valamiféle tiszta, befolyásoktól mentes vallást találjon. Azonban az egyre-másra megjelenő tanulmányok mindinkább arról beszéltek, hogy a korai kereszténység nem önmagában formálódott, hanem a késő-órkori vallások hatáshálójában. Különösen nyugtalanító volt a korai keresztény üzenet hasonlatossága a zsidó apokaliptika hangjával, amely felismerés egyfelől túl közel sodorta a kereszténységet a judaizmushoz, másfelől pedig elidegeníteni látszott a modern egyházat saját gyökereitől. Talán még érzékenyebben érintette az egyházat az a felismerés, hogy a kereszténység sok tekintetben hasonlóságot mutat a hellenista misztériumvallásokkal, különösen a leglényegesebb ponton, mégpedig a meghaló és feltámadó istenség mítoszával, valamint azok tisztulási és szakrális étkezéseivel.¹⁷ Az őskereszténység és a környező vallások viszonya volt tehát az egyik olyan izgalmas kérdése a kornak, amely fontosabbnak látszott a Q vagy a történeti Jézus kutatásánál.

Sok tekintetben ehhez kapcsolódik a másik tisztázást követelő kérdése a kornak: hol keresendő az újszövetségi szövegeken belül a keresztény hit alapvetése, és miként értelmezhető az a mai keresztények számára. Vajon a keresztény üzenet lényege Jézus személyében és üzenetében keresendő, ahogy azt az evangéliumok tolmácsolják, vagy Pál értelmezésében, amelyben a keresztény hit lényege a Jézus haláláról és feltámadásáról szóló igehirdetéssel (kerygma) kapcsolódik össze. Ezek a mély zavart és sok tekintetben válságot keltő kérdések hívták életre a hermeneutikai irányultságú kutatást (kérügma-teológia), amely a második világháború előtti és utáni újszövetségi kutatást alapvetően módszereiben és céljaiban jellemezte. Legjelentősebb és egyben legnagyobb befolyású képviselője *Bultmann*, aki abból a felismerésből kiindulva, hogy a korai kereszténység formálódását nagymértékben meghatározták a korabeli pogány vallási hatások, amelyek mitológiai képze-

¹⁶ A rekonstruált szövegek alapján nyilvánvaló, hogy helyenként Máté aramaizmusokat hordozó szövege bír nagyobb hitelességgel a kutatók számára. Lásd később.

¹⁷ E kérdéskörben figyelemre méltó a magyar Mátyás Ernő munkássága is.

tekben és nyelvezetben jelentkeznek a keresztény hagyományon belül, meghirdette demitologizáló programját, amely célul tűzte ki a keresztény üzenet minden mitologikus elemtől megtisztított nyelven való hozzáférhetővé tételét.¹⁸ Szerinte nagyon kevés ismerettel rendelkezünk a történeti Jézust illetően azon kívül, hogy keresztre feszítették (ezt *Bultmann* „dass”-nak nevezte - „az”). Az evangéliumi elbeszélések többségükben mitologikus természetűek, mindeniket egy-egy sajátos teológiai vagy gyakorlati kérdés hívta életre, amellyel az adott közösség szembesült („Sitz im Leben”, ahogy *Bultmann* nevezte ezeket, „élethelyzetek”). Minden evangéliumi elbeszélésnek megvan a maga „formája” a maga „élethelyzetének” megfelelően, és minden újszövetségi könyvnek megvan a maga „gattung”-ja (műfaja, jellege), amely teológiai céllal bírt a közösség számára. *Bultmann* szerint ez a keresztény üzenet leginkább Pál prédikálásában (kérügmában) és János evangéliumában érhető tetten. *Bultmann* ezzel egyfelől bírálatát fejezte ki a korábbi pozitivisták történetszemléletű Jézus-kutatás iránt, amely a hit számára objektív alapot próbált keresni, másfelől pedig a kérügmát saját korának interpretálni akaró szándékkal olyan egzisztenciális kifejezésekre redukálta le, mely szerint a keresztény üzenet lényege az ember saját múltjától való szabadulás lehetőségének meghirdetése, és meghívás egy radikálisan új jövő számára, vagyis meghívás egy „autentikus” emberi „egzisztenciába”.

A Q-, és általában a történeti Jézus-kutatás mellékvágányra siklott. Változást az új módszerek megjelenése hozott. A főleg *Dibelius* és *Bultmann* névéhez fűződő formatörténeti iskola, amely a nagyobb elbeszélő egységek mögötti kisebb elbeszélő egységek tanulmányozását tűzte ki célul, közvetlenül nem járult ugyan hozzá a Q kérdésének tisztázásához, de közvetve igen azáltal, hogy az egyes mondások társadalmi és irodalmi kontextusát is igyekezett meghatározni. A jellegzetesen széttagoló, darabokra szedő, egyoldalúan analitikus módszer természetesen hívta életre a szerkesztéstörténetet (redakciókritikát), amely az evangéliumokat újra mint irodalmi egységeket vizsgálva az evangélisták szerkesztői, kiadói tevékenységét próbálta megállapítani. A kiinduló szemlélet dacára, amely igyekezett az evangélistáknak a lehető legkevesebb kreatív szerzői hozzájárulást tulajdonítani az evangéliumok megszerkesztése rendjén, mégis igen hamar megállapítást nyert, hogy az evangéliumokat igenis valódi írói alkotásoknak kell tekinteni, és hogy a korábbi naiv történelmi igényekről le kell mondani. Az evangélisták szerzői szándékát egyre inkább az evangélista teológiai szemléleteként értelmezték. Hamar világossá vált tehát, hogy a szerkesztéstörténet sem a keresztény eredet feltárására, sem a keresztény üzenet hermeneutikai kulcsának felfedezésére nem alkalmas, mindössze azt a tényt erősíti meg, hogy az őskereszténység sokféle teológiát termelt ki.

A szigorú értelemben vett irodalomkritika már átvezet az Egyesült Államok 1960-as éveibe. Az egyházi/teológiai kötöttségek alól felszabaduló

¹⁸ ALLEN, 1996: 60

egyetemen a bibliai kutatás egyszerre párbeszédbe kezdett a legkülönbé-
lébb humán tudományokkal. Az Újszövetségnek egy összetett kulturális kon-
textusban formálódó őskereszténység szemszögéből való megközelítése már
önmagában is nagy érdeklődést váltott ki a huszadik század utolsó harmadá-
ban. Az újszövetségi kutatók elkezdtek a párbeszédéről, retorikáról, narratív
imaginációról, társadalmi formálódásról, társadalmi struktúrákról, szimboli-
kus világformálásról és a mítosz és rítusok közösségi identitásformáló hatá-
sáról tanulni. És amikor ezzel az új tudásanyaggal kezdték újraolvasni az Új-
szövetséget, új csoportok és mozgalmak kerültek fel a kutatás palettájára,
melyek addig láthatatlanok voltak.

A Q egyszerre fontos lett, mégpedig olyan okokból, melyeknek semmi
közük nem volt a szinoptikus kérdéshez. A kutatói érdeklődés immár úgy
fordult a Q felé, mint egy ön maga függetlenségében is megálló dokumen-
tumra, amely az elbeszélő jellegű evangéliumokat megelőzően keletkezett,
mint ahogy ismertté vált időközben sok más extrakanonikus irat, mint Tamás
evangéliuma, a Didaché, az Apostoli Atyák, kopt nyelvű gnosztikus iratok,
az apokrif Apostolok Cselekedetei és Péter evangéliuma. A Q rekonstruálá-
sának igénye tehát sürgetővé vált. Az azt előkészítő tanulmányok az 1970-es
évektől kezdődően egyre nagyobb számban jelentek meg, majd a '80-as
években tetőzöttek, és mindmáig lankadatlanul folytatódnak.

2. Műfaji megközelítés: apokalipszis versus bölcsesség

Szigorú értelemben véve a Q rekonstruálásának története elsősorban ame-
rikai történet, jóllehet megvan a maga európai gyökere és kontinuitása. A
gyökerek közt mindenképpen figyelmet érdemel a tübingeni professzor,
Walter Bauer, aki 1934-ben egy forradalmian új megközelítésben mutatta be
az őskereszténység kialakulását.¹⁹ A hagyományos szemlélet addig úgy kép-
zelte el, hogy kezdetben volt egy egységes hitet képviselő „primitív keresz-
ténység”, amely szétterjedt az egész ókori világban, és amelyet nem rontott
meg sem pápa, sem semmiféle Szűz Mária imádat. Az eretnekségek csak ké-
sőbb jelentek meg. *Bauer* épp az ellenkezőjét állította: az elképzelt tiszta
„primitív kereszténység” soha nem létezett, a kereszténység a legkorábbi
időszakától kezdődően egy sokszínű teológiai képet mutat. Az eretneksége-
ket illetően *Bauer* azt állította, hogy azok lényegében az eltérő földrajzi terü-
leteken kialakult eltérő felfogásokat jelentik, melyek már a legkorábbi idő-
ben megjelentek egymás mellett. Például Egyiptomban, érvelt *Bauer*, a más-
hol eretnekségnek tekintett gnoszticizmus volt a kereszténység egyetlen léte-
ző formája, akik „ortodox” hittestvéreiket tekintették eretnekeknek. A máso-
dik világháború miatt szinte feledésbe merült könyvet 1963-ban újryantomták
Nyugat-Németországban, majd 1971-ben megjelent az Egyesült Államokban
is. Időközben azonban hatást gyakorolt a példátlanul nagyhatású marburgi
professzorra, *Bultmannra*.

¹⁹ BAUER, Walter, 1996: *Orthodoxy and Heresy in Earliest Christianity*. Fortress Press

Bultmann tanítványai között voltak amerikaiak is, mint például *James M. Robinson*, aki az '50-es évek elején tanult *Bultmannal*, vagy *Burton Mack*, aki később a göttingeni egyetemen *Bultmann* tanítványával, *Hans Conzelmannal* tanult. Ugyanakkor az amerikai egyetemek régóta csodálattal figyelték a német bibliatudósok munkásságát, és az ötvenes és hatvanas években több egyetem is – köztük Harvard, Chicago és Vanderbilt – német tanárokat hívott meg.²⁰ Ekkor került *Bultmann* egy másik tanítványa, *Helmut Koester*, a Harvardra, akire nagy hatással voltak *Bauer* nézetei, és annak szellemében tanította tanítványait.

Az időközben összebarátkozott *Koester* és *Robinson* közös munkájaként jelenik meg 1971-ben a *Trajectories through Early Christianity*, mely lényegében *Bauer* művének amerikai változata.

Koester és *Robinson* hatása igen nagy volt az ifjabb nemzedékre, tanítványaikra. Ezek közül a legjelentősebb *Elaine Pagels*, aki a Harvardon *Koesternél* írta doktori disszertációját, a *The Gnostic Gospels*-t (1979), amely később bestseller lett. *Pagels* a mellett érvel, hogy a gnoszticizmus csupán a kereszténységnek egy változata, amely valami oknál fogva nem volt tetszésére a politikailag sokkal befolyásosabb ortodox irányzatnak.²¹

Ebben az időszakban *Bultmannnak* több volt tanítványa is foglalkozott a Q-val, de a kutatás későbbi alakulására nézve legnagyobb hatású *Robinson* és *Koester* volt. *Robinson* a *Trajectories* egyik esszéjében a Q-val foglalkozik. Fejtegetése lényegében az 1964-ben Németországban megjelent tanulmányának összefoglalása: „*'Logoi Sophon': On the Gattung of Q*” (később, 1971-ben angol nyelven is megjelent). Ebben a tanulmányban *Robinson* párhuzamot von a Q és Tamás evangéliuma között, de vizsgálódásába bevon más őskeresztény mondásgyűjteményeket is, mint Márk 4. fejezetének példázatait, a Didachét, számos kopt nyelvű gnosztikus evangéliumot, valamint ókori egyiptomi és izraelita bölcsességirodalmi anyagot, és arra a következtetésre jut, hogy a Q „Gattungja” az ókorban elterjedt bölcsességmondásokon belül keresendő. Ezért a Q-t a Példabeszédek 22,17 alapján „a bölcsnek szavai” (*sayings of the wise*) megnevezéssel illeti. A mű hiányossága talán abban érhető leginkább tetten, hogy a külső bizonyítékok vizsgálatának túl nagy teret szentel, és jóformán nem is foglalkozik a Q-nak magának a vizsgálatával. Így a külső (extrakanonikus) vizsgálódás nemcsak elsőbbséggel bír, hanem lényegében az egyetlen a Q jellegének robinsoni meghatározásában.²²

Koester tovább lépve már a „bölcsesség evangéliumá”-ról beszél („wisdom gospel”), azzal érvelve, hogy az első keresztények evangéliumnak kellett hogy nevezzék, hiszen a Q maga utal a jó hír, az evangélium hirdetésére, másfelől pedig a nagyon hasonló Tamás evangéliuma is evangéliumnak

²⁰ ALLEN, 1996: 61

²¹ PAGELS, 1980: 130

²² Vö. KELBER, 2003: 23

nevezi magát.²³ A kutatók többsége Tamás evangéliumát a görög eredetijének keletkezését a második század közepére teszi, de *Koester*, *Robinson* és tanítványaik – legalábbis annak részeit – az első század végére datálják, megfelelő közelségbe hozva azt a Q valószínűsített keletkezési idejéhez. Tamás evangéliuma tehát igazolni hivatott a Q evangéliumi voltát, a Q viszont igazolni Tamás evangéliumának korai keletkezését.

De hogyan beszélhet *Robinson* „a bölcs mondásairól”, amikor a Q számos nem-beszéd jellegű, narratív részt is tartalmaz: ilyen például *Keresztelő János* története (születése és kivégzése nélkül), *Jézus megkísértése*, sőt még két gyógyítási történet is – a római százados szolgájának meggyógyítása és a néma ördögös meggyógyítása).²⁴ De a megállapítás sokkal problematikusabbá válik, ha azokra az eszkatologikus mondásokra gondolunk, amelyek szintén ott szerepelnek a Q anyagban.

Hogyan fér meg egymás mellett a kettő? Hogyan beszélhetett *Jézus* egy közeli végről, és ugyanakkor hogyan adhatott bölcsmondás-jellegű utasításokat arra vonatkozóan, hogy miként kell élni? Az apokalipszis és a bölcsesség nyelvzete két összeegyeztethetetlen világlátást szólaltat meg, és a kettő párhuzamos jelenléte a jézusi hagyományokban olyan nehézség elé állította a kutatókat, amely a 20. század elejétől a legvégéig nyomon követhető. A zavar megoldását kezdetben úgy próbálták megoldani, hogy *Jézusnak* és a keresztény üzenetnek vagy az egyik vagy a másik jellegét tagadták meg.

A tizenkilencedik század liberális elvárásainak megfelelő, örök érvényű és egyetemes etikai normákat tanító *Jézus-ábrázolás* *Johannes Weiss* 1892-ben megjelenő műve (*Jesus' Proclamation of the Kingdom of God*)²⁵ után szétfoslani látszott egy apokaliptikus *Jézus* javára, aki aztán *Schweitzer* nagyhatású *Jézus-életrajzában* nagy drámaisággal bemutatott apokaliptikus hősfigurává változott. *Harnack* 1907-ben megjelent *Jézus-mondás* gyűjteménye, amely narratív keret nélkül többségében Q-ból származó mondásokat tartalmazott, lényegében hatástalan maradt a vita alakulására nézve, mivel *Harnack* „rekonstruált” szövege mindkét álláspont számára tartalmazott mondásokat.

²³ James M. Robinson is ragaszkodik a Q-forrás „önmagában egész voltához” (J. M. Robinson: *The Sermon on the Mount/Plain: Work Sheets for the Reconstruction of Q.* = Society of Biblical Literature 1983 Seminar Papers, 451), ezért a „Beszéd-forrás” (Saying Source) helyett szívesen használja a „Beszéd/Mondás evangélium” kifejezést. A kifejezés ellen többen felemelték tiltakozó hangjukat. Egyik legjelentősebb *Frans Neyrinck* hangja, aki a következőképpen érvel: „Személy szerint jellegéhez illőbbnek találok a „(Szinoptikus) Q-beszédforrás”) elnevezést, mert mindenkor emlékeztet minket a tényre, hogy nincs közvetlen hozzáféréstünk a Q eredeti szövegéhez: az egy *Máté* és *Lukács* evangéliumából rekonstruálható hipotetikus forrás szövege marad. Ezt a lényeges utalást hiányolom a „Q beszéd evangélium” kifejezésből... Mi több, ... a tudományos körökben erősen él az a hagyomány, amely szerint az evangélium műfajának egyik meghatározó jegye a narráció.” *F. Neyrinck: Q: From Source to Gospel. = ETL 71 (1995), 421*

²⁴ *Kloppenborg* bírálata rendjén újra előkerül a narratív részek kérdése.

²⁵ *Johannes Weiss* a vallástörténeti iskola egyik képviselője, hozzájárulása mindenekelőtt *Jézus prédikálásának* eszkatologikus jellegére hívta fel a figyelmet: *Jesus' Proclamation of the Kingdom of God.* német: 1892, angol: 1971

Az 1920-as és 1930-as években három kiemelkedőbb fontosságú javaslat született a dilemma megoldására. Az első kettő *Bultmann*-tól származik, a harmadik *C. H. Dodd*-tól. Természetesen egyikük sem a Q-ra alapozta megfigyeléseit. Mindhárom közös vonása az, hogy Jézus üzenetét elsősorban apokaliptikus prédikációnak tekinti, de ugyanakkor elismeri a bölcsesség-jellegű mondások jelenlétét is.

a) *Bultmann* első megoldási javaslata szerint, amelyet 1921-ben *Szinoptikus hagyomány történetében* fejt ki, Jézus Isten országának azonnali megjelenését várta, így az azt meghirdető mondások képezik a legautentikusabb réteget. A bölcsességi mondásokat később az egyház adta hozzá Jézus eszkatologikus szavaihoz, mert etikai utasításokkal akarta ellátni a híveket az átmeneti időszakra. E szerint tehát az apokaliptikus mondások az elsődlegesek, a bölcsességi mondások pedig másodlagosak a jézusi hagyományban.

b) A másik lehetséges megoldást *Bultmann* az 1926-ban megjelenő rövid *Jézus* című könyvében²⁶ veti fel, mely homlokegyenest ellenkezik az öt évvel korábbi megállapításaival. E szerint az apokaliptikus mondások, melyek Isten országának közeli („küszöbön álló”) eljövételét hirdetik, és a bölcsességmondások, melyek Isten előtti alázatra szólítanak, egyaránt ugyanannak a Jézusnak tulajdoníthatók, és úgy értelmezendők, mint egy „radikális Isten felé fordulásra” való felhívás.

c) *Charles Dodd*²⁷ meggyőződése az volt, hogy minden jézusi példázat Isten országára mutat, de elismerte, hogy azokban gyakran találkozunk bölcsesség-jellegű anyaggal is. Ez úgy lehetséges, érvelt *Dodd*, hogy Jézus a jobb megértés kedvéért időnként arra hívta hallgatóit, hogy úgy szemléljék a jövőben bekövetkező Isten országát, mint az ő eljövételében és prédikálásában már jelenlevő valóságot (ezt a feszültséget hivatott kifejezni a *Dodd* által használt „realizált eszkatológia” fogalma).

Amikor tehát *Robinson* a Q „Gattungját” „a böles mondásai”-ban határozza meg, lényegében a bölcsesség-apokaliptika, de ugyanakkor a „böles Jézus” –„eszkatologikus Jézus” egyensúlyát az előbbi irányában billenti el. *Robinson* megállapításai nagyszámú kutatót állítottak munkába, egyik vagy másik oldalon.²⁸

Ezek között a legjelentősebb *John Kloppenborg*, akinek munkássága a Q rekonstruálásának folyamatában és műfaji/tartalmi jellegének tisztázásában korszakalkotó. Az 1987-ben megjelenő *The Formation of Q* könyvében Ro-

²⁶ *Jesus*. Berlin, Deutsche Bibliothek

²⁷ *The Parables of the Kingdom*, 1935

²⁸ Az apokaliptikus és bölcsesség-jellegű mondások egymásmellettiége arra készítette a tudósokat, hogy óriási kutatói energiával forduljanak a közel-keleti bölcsességi irodalom és apokaliptikus hagyományok felé annak érdekében, hogy mindkét világlátást megismerve megérthessék azok esetleges kapcsolódási pontjait. Néhány fontosabb munka a Q és a bölcsességi irodalom kapcsolatáról: *Jacobson, Arland D., Wisdom Christology in Q*. Claremont, 1978; *Piper, Roland: Wisdom in the Q Tradition: The Aphoristic Teaching of Jesus*. New York, Cambridge University Press, 1989; *Wilson McL. R. (szerk.): Pistis Sophia. = Nag Hammadi Studies, Vol. 9*, Leiden, Brill, 1978

binson eredményeit teszi vizsgálódása tárgyául. *Kloppenborg* a bölcsességirodalom vizsgálatát kiterjeszti az egyiptomi és zsidó hagyományokon túl a görög és a későbbi hellenista időszak kulturális keveredésének bölcsességi termékeire is. Kimutatta, hogy a hellenizmus kori népi filozófia és nevelés legelterjedtebb formáját az aforizmák, közmondások, meghagyások, anekdoták alkották, melyek kézikönyvszerű gyűjtemények formájában voltak forgalomban. *Kloppenborg* szerint a Q sok tekintetben jellegzetes példája ennek a hellenista-kori bölcsességi műfajnak, annak példájára szerkesztődött. A Q-ban szereplő mondáscsoportok egy része *Kloppenborg* szerint világosan megfelel annak, amit ő „bölcsességi utasítások” (*sapiential instructions*) néven emleget.

A Q azonban sok olyan anyagot is tartalmaz, amely nem fér be ebbe a kategóriába, nevezetesen prófétikus és eszkatologikus mondásokat. Ezek jelentőségének figyelmen kívül hagyása annál is inkább lehetetlenné vált, mivel *Dieter Lührmann* egy kiváló tanulmányában²⁹ kimutatta, hogy az ítélet témája központi szervező elemként fogja egybe az egész Q anyagát. *Lührmann* megállapítását az elkövetkező két évtizedben egy egész sor tanulmány vizsgálta, és tétele széleskörű igazolást nyert.

Ezen a ponton *Kloppenborg* megoldási javaslata a Q kutatásának történetében az egyik legfontosabb megállapításnak tetszik, legalábbis a mai kutatás irányát tekintve. Továbbfejlesztve Robinsonnal azon megállapítását, mely szerint a Q-nak mint gyűjteménynek megvan a maga története, formálódása különböző szakaszokban történt, *Kloppenborg* három réteget különböztetett meg a gyűjteményen belül. Az első az általa „bölcsességi utasítások” néven emlegetett réteg, amely Jézus-mondásokat tartalmaz, amelyet később kiegészítettek „az ítélet meghirdetésének” apokaliptikus és prófétai mondásaival, amely egyben a későbbi szerkesztés alaptémájaként szerepelt. A harmadik réteg Jeruzsálem pusztulása utáni időből származik. A három egymásra épülő réteg magyarázza tehát a bölcsességi és apokaliptikus jellegű mondások egymásmellettségét.³⁰

3. *Kloppenborg The Formation of Q* művének bírálata

Előre kell bocsátani, hogy *Kloppenborg*ot a Q műfajának, jellegének (Gattung – Genre) meghatározása izgatta, és a történeti Jézusra vonatkozóan semmiféle következtetést nem kívánt levonni saját megállapításaiból. Ennek

²⁹ *Kloppenborg* idézi a bevezetőben: Dieter Lührmann: *Die Redaktion der Logienquelle*, 1969

³⁰ A bölcsességi vonalon haladva merül fel a cinikusokkal való hasonlóság kérdésköre. A legelső nevek közt kell megemlíteni a heidelbergi professzornak, Gerd Theissennek a nevét, aki – miközben a korai kereszténység terjedését szociológiai modellek segítségével próbálta megérteni – bevezeti a „vándorradikálisok” fogalmát, mint az őskeresztényeket legpontosabban leíró terminológiát. Innen már csak egy lépés volt a cinikusokkal való hasonlítás, mint olyan csoporttal, akik az ókorban vándoréletmódjukat mások könyörületességén tartották fenn, és a velük jóindulatúakat rövid, aforizmaszerű mondásokkal (bölcsességi mondásokkal) látták el (vö. Theissen, 1973: 249-62). A cinikus elmélet néhány jelentősebb képviselője: Leif E. Vaage, Burton L. Mack, részben J. D. Crossan (vö. Bibliográfia)

ellenére sok kutatót épp a *Kloppenborg* (és Robinson) megállapításai arra serkentettek, hogy egy nem-apokaliptikus Jézus mellett érveljenek a Q-kutatás eredményei alapján.³¹ *Kloppenborg* egy 1996-os tanulmányában újra áttekinti a Q kutatásának történetét, amelyben igyekszik a Q-kutatás és a történeti Jézus-kutatás közti közvetlen szálakat megkérdőjelezni.³² Érvelésének lényege az, hogy a kutatás eredményei nyilvánvalóvá tették, hogy a Q ugyanúgy egy pragmatikai iratnak tekinthető, mint bármelyik kanonikus evangélium, és az ugyanúgy nem közvetlenül Jézustól származik, és közvetlenül nem (csak) az ő mondásait tartalmazza. Ezzel a nézetével valamiként közvetíteni kíván a Jézus-kutatás pro és kontra táborá között, különösen is közel kerülve *Luke Timothy Johnson*, a nagy baptista kutató ellenérvéhez, aki az extrakanonikus források normatív jelentőségét és keletkezési idejét mindenáron a kanonikus források mögé kívánja helyezni.³³

De nézzük meg közelebbről, hogy milyen módszert és érvelést találunk *Kloppenborg* legnagyobb befolyású könyvében (*Formation of Q*).

Kloppenborg újdonságát elsősorban az általa használt módszerben kell keresnünk. A Q-forráson belüli hagyományrétegek feltárását ugyanis előtte már több kutató megkísérelte³⁴, azonban a kiadáskritikai módszerrel³⁵ ilyen mélységben először ő vizsgálta a Q-t. Szándéka az, hogy a Q mögött álló szerkesztői elveket azonosítsa, és ezáltal visszavezesse a Q-t irodalmi alapformájához. Nézete szerint ez lehetséges, hiszen a Q eredeti kifejezései, de még inkább a mondások eredeti sorrendje megállapítható Máté és Lukács evangéliuma alapján. Ezért *Kloppenborg* kiemelt és külön elemzett minden olyan perikópát, amelynek eredeti szöveggörnyezete vagy pozíciója kérdésesnek mutatkozott. A szerkesztői szándék megállapítása érdekében aztán három úton vizsgálta ezeket a perikópákat³⁶:

- a) Először formakritikailag elkülönítette egymástól az egyes perikópákat, majd a perikópákon belüli részeket, és kereste a részeket egységge formáló témák, szerkesztői elvek jelenlétét. Eszerint ha a Q több peri-

³¹ Itt a példák Robert Funktól Burton Macken át el egészen Crossanig és Gerd Lüdemannig sorolhatóak.

³² *Kloppenborg*: „*The Saying Gospel Q and the Quest of the Historical Jesus.*” = Harvard Theological Review 89, 196, 307-44. A tanulmány saját nézeteinek kifejtésén túl választ közöl H. Koester (345-349) és R. Cameron (351-354) kérdéssel kapcsolatos felvetéseire.

³³ Vö. különösen a L.T. Johnson: *The Real Jesus. The Misquided Quest for the Historical Jesus and the Truth of the Traditional Gospels.* Harper San Francisco, 1997

³⁴ Legjelentősebb közülük Siegfried Schultz és Arnald Jacobson, mindketten csak német nyelven elérhetőek. Schultz (Q: Die Spruchquelle der Evangelisten. Zürich, Theologischer Verlag Zürich, 1972) hagyománytörténeti módszerrel közeledett a kérdéshez. Ő is körvonalazta az egymásra épülő rétegek jelenlétét, de módszerének megfelelően arra a következtetésre jut, hogy a „palesztinai elemek” későbbiek, mint a „hellenista elemek”. Jacobson hasonló megállapításokra jut. Például a LXX használata, vagy Keresztelő János elleni polémia véleménye szerint későbbi eredetűnek látszik, mint a mondások nagyobb része.

³⁵ Itt újra találunk előfutárt, leginkább a szintén csak német nyelven elérhető Dieter Lührmann munkásságát tekinthetjük *Kloppenborg* közvetlen módszertani ihletőjének.

³⁶ Itt William Arnal bírálatát követem (vö. Arnal, 1999).

kópájának késői formáján belül felbukkan az „X” téma, feltételezte, hogy az a Q későbbi szerkesztési elvéhez tartozó kell hogy legyen. Továbbá, ha több perikópában is előfordul az „Y” mint másodlagos téma, de ott találunk mellette egy újabb „Z” témát is, akkor az „Y” vagy egy korábbi szerkesztési elvet tükröz, vagy a szóbeli hagyományt, amely alá van rendelve vagy összhangba szerkesztve a „Z”-vel. Amennyiben pedig az „X” és a „Z” közel áll egymáshoz, vagy ugyanazt a jelentéstartalmat hordozza, nagy bizonyossággal ugyanazt a szerkesztői kezet kell mögöttük látnunk. Abban az esetben azonban, amikor egy „K” téma felbukkan valamely késői szerkesztésen belül, de sehol máshol nem ismétlődik, nem tulajdoníthatjuk azt biztonsággal valamely szerkesztőnek.

- b) Hasonló a helyzet az eredetileg önálló egységeket egymás mellé állító átfogó rendezőelvekkel is. Ha például az „X” téma nagyobb anyaghalmozatot segít egymás mellé felsorakozni, akkor igen valószínűleg egy olyan későbbi rendezőelvvvel állunk szemben, amely akár a dokumentum egészen átvonul. Ezzel szemben, ha az „Y” téma nagyobb anyaghalmozatokon belül kisebb egységek közös témájaként jelenik meg, amelyet egyébként nem támogat az anyag átfogóbb „Z” rendezőelve, akkor az „Y” valószínűleg egy korábbi réteg „Z” elv szerinti szerkesztésben való megjelenése.
- c) Az előbbi szempontok alapján leszűrhető következtetések ellenőrzése lehetővé válik a Q-val párhuzamos, önálló forrásból származó anyagokkal való összevetés által. *Kloppenborg* leginkább Márk, János és Tamás evangéliumát sorolja ide. Az összevetés rendjén a szerkesztő számlájára írható anyagok és szempontok el kell hogy különítsék a Q-t az említett forrásoktól.

Az első téma, amelyet *Kloppenborg* (*Luhrmann* nyomdokain haladva) elkülönít a Q anyagán belül, az ún. „ítélet meghirdetése” (*the pronouncement of judgement*). Az előbbi módszer eredményeként arra a következtetésre jut, hogy a Q szerkesztőjének egyik központi témája a kortárs generáció elleni ítélet meghirdetése, mely közel áll a deuteronomista rendező elvéhez. Eszerint az isteni „Bölcsesség” prófétákon, Keresztelő Jánoson és Jézuson keresztül bűnbánatra és megtérésre szólítja fel „ezt a nemzedéket” (Izráelt), de Isten küldötteit mindenkor megvetették és üldözték, ezért Isten most meghirdeti Izráel (itt apokaliptikus) ítéletét. Akik hallgattak a Bölcsesség Jézusban megnyilatkozó szavára, azok megmenekülnek, annál is inkább, mert Jézus maga lesz az utolsó ítélet bírója. *Kloppenborg* az ítélet témáját, mint az egyik átfogó szerkesztői elvet, lépésről-lépésre, perikópáról-perikópára és apró részekre lebontva nyomon követi a dokumentum egészen.³⁷

³⁷ Ilyen részek, amelyekben *Kloppenborg* ezt a deuteronomiumi elvet látja az ítélet meghirdetéséről beépítve: Keresztelő János prédikálása, Jézus és János kapcsolatát bemutató részek, a farizeusokat és törvénytudókat elítélő részek, bizonyos részek a 12. fejezetből, és a 17. fejezetben szereplő kis apokalipszis.

Szemléltetésként nézzük meg például a Keresztelő János tevékenységét bemutató részt, amelyben *Kloppenborg* legalább három, de inkább négy önálló egységet lát. Az első a fa és gyümölcs metaforája köré épül (3,7-8a.9), a második az etnikai privilégiumokat kérdőjelezi meg, amelyben Ábrahám fiai hagyományosan bíztak (3,8b); a harmadik egység, mely Márk evangéliumával áll párhuzamban, az eljövendő általi lélekkeresztségről beszél (3,16), és végül egy negyedik, amely az előbbi személy általi ítéletről szólaltatja meg egy, az előbbtől különböző földműves metafora használatával (3,17)³⁸. Mi az a tematikai koncepció, kérdezi *Kloppenborg*, ami ezeket az eltérő elképzeléseket eggyé formálja? A közelgő ítélet miatti megterés sürgetése, válaszolja. És a közös téma alatt eggyé formált anyag együtt többet képes kifejezni, mint a részek külön-külön. Az első téma ugyanis önmagában nem több, mint egy felhívás a jóságra, a második a nemzeti kiváltságok visszautasítása, a harmadik a márki használat, amellyel Jézust mint a János által meghirdetettet kívánja azonosítani, a negyedik pedig általában az ítélet képe. Együtt azonban képes annak a kifejezésére, hogy a János által sürgetett megterés elmaradását az önigazoló, védekező magatartás eredményezi, hogy a nemzeti előjogok nem mentesítenek e szükséglet alól, hogy Jézus az, aki az ítélet végrehajtója lesz, és hogy ez az ítélet egy apokaliptikus jövőre előre mutat.

De nem mindenik perikópa tartalmazza az ítélet témáját mint szerkesztői elvet. Ezek közül a legjelentősebbek: a mezei prédikáció, a 11. fejezetet bevezető tanítás az imádkozásról, a 12. fejezetben (vö. 9–10 fej.) található intő beszédek. *Kloppenborg* ezeket a részeket is hasonló elemzésnek veti alá, hogy megállapítsa az önálló egységeket összekapcsoló szerkesztői témákat. Példaként nézzük meg a mezei prédikációt, amely számos önálló témát ölel fel: tanítványság és hűség, ítélkezés mások fölött, válasz az erőszakra, társadalmi kitaszítottság (különösen a boldogmondások). Mindenik témának valószínűleg megvan a maga önálló fejlődési vonala, és a Q-ba való integrálás előtti szóbeliségi története. Így például a 6,39 (40?) a szem és látás közös metaforáján keresztül összekapcsolódott 6,41–42-vel, jöllehet a két rész eltérő jelentést hordoz: míg az első a vezetés, a második az ítélet kérdését helyezi előtérbe. A kettőt azonban összeér a vakság közös motívumában. Az említettekre rákövetkező versek magyarázatukkal közelíteni látszanak a két eredetileg önálló mondanivalót: a 40. vers a tanítványság irányában viszi magyarázatával a 39. verset, a 45. vers a tanítás és beszéd irányában a megelőzőeket. Úgy tűnik tehát, hogy az egységen belül egy másodlagos témát képvisel a mester–tanítvány viszony és a tanítás (vezetés). Mindenesetre a teljes részt szerves egységgé ölelik a szövegben megnevezett magatartási formák és erények, elől a boldogmondások programszerű bevezetésével, a végén pe-

³⁸ Az általános használat szerint a számozás Lukács sorrendjét követi. A javaslatot eredetileg J. M. Robinson fogalmazta meg 1983-ban, azóta a Q jelölésére Lukács fejezet- és versszámozását használják, mely szerencsésen váltotta fel az azt megelőző, sok félreértésre és bizonytalomra okot adó eltérő jelöléseket.

dig a homokra/kösziklára épített ház példázatával egy koherens szemléletet szolgált meg, amelyet leginkább az a törekvés jellemez, hogy a természetből és tipikus emberi magatartási formákból merített példák által szembeszálljon a konvencionális életvitellel és vallási magatartással, és Isten közvetlen megtapasztalásának kultúrafölköti (kultúraellenes) ethosát hirdesse meg. Ez az átfogó téma nemcsak itt jelenik meg, hanem minden olyan más részben is, ahol nem az ítélet témája képviseli a szerkesztői elvet (kivételt képez a kísértési történet, mely egy harmadik csoportba sorolódik).

Kloppenborg elemzése tehát két nagy anyaghalmoz elkülönítéséhez vezet el, ahol az egyik bölcsességi mondások formáját követve Isten közvetlen megtapasztalhatóságát hirdeti, és amely semmiféle érdeklődést nem mutat a deuteronomista-típusú polémiák iránt, míg a másik a deuteronomiumi polémia szellemében gondolkodik, és egyáltalán nem használ bölcsességi formákat, és nem beszél Isten közelségének naturalista megtapasztalhatóságáról.

E megkülönböztetést formai szempontok erősítik. Míg a bölcsességi jellegű részek bölcsességi formákat használnak és gondosan szerkesztett jellegűek, addig a polemikus jellegű anyag csak tematikailag laza szerkezetű elbeszélő részekben jelenik meg (chreia). Lényegében tehát nem egy, hanem két önálló dokumentummal van dolgunk a Q esetében. Ezt egyfelől megerősíti az a tény, hogy Máté és Lukács gyakran megegyeznek a kisebb önálló részeket egybefűző nagyobb tematikai egységekben is, ami arra enged következtetni, hogy a kétféle Q-anyag egybeszerkesztése már az evangélisták általi felhasználást megelőzően megtörtént. A nyomósabb érv azonban az, véli *Kloppenborg*, amit a két anyag részletesebb vizsgálata felfed, ti. hogy a két látásra eltérő anyag közel sem olyan független egymástól, mint az első látásra tűnik. Több bölcsességi típusú anyagrészt, jóllehet a maga belső egységében és jellemzőivel jelenik meg, mégis hozzá van illesztve deuteronomiumi szemléletű részekhez. Ez felelne meg az „Y” témának, amelynek saját (másodlagos) rendező elve kimutatható, de amely egy bizonyos „Z” szemléletmód szerinti szerkesztésben (elsősorban kiegészítésben) jelenik meg, amely megfelel a deuteronomista/polemikus anyag szemléletmódjának.

Egy nagyon jellegzetes példa erre a Q 6,23b: „mert ugyanezt tették atyáik a prófétákkal”. Ez deuteronomista/polemikus kiegészítése egy olyan boldogmondásnak, amely az üldözött és megvetett helyzetben való magatartás mentén kapcsolódott eredetileg össze a rákövetkező 27–33 résszel, és nem a prófétaág megítélésének kérdésével. A 2,23b tehát későbbi, mint az azt körülvevő rész, de tematikailag tökéletesen illeszkedik a 3,7–9. 16–17; 7,1–10. 19–28, 31–35 stb. részekhez.

Ennek a jelenségnek fordítottjával nem találkozunk, azaz egyetlen esetben sem találunk bölcsességi anyaggal kiegészített polemikus részt. *Kloppenborg* tehát ebből azt a következtetést vonja le, hogy a deuteronomista kiadás a későbbi és az átfogó szerkesztői koncepciót képviselő réteg.

Kloppenborg elemzésében külön figyelmet kap a kísértési történet, amely véleménye szerint teljesen egyedülálló a Q anyagán belül. Nem sorolható be

az előbb említett két anyagtömb egyikébe sem, hanem teljesen eltérő helyet foglal el. Egyediségét már műfajilag is képviseli, hiszen az egyetlen igazán elbeszélő jellegű rész.³⁹ De különbözik kifejezésmódjában és motívumanyagában is: mitikus motívumra épít, pontos bibliai idézeteket tartalmaz (egyedül a 7,27-ben fordul elő hasonló), az „Isten fia” megnevezés csak itt fordul elő (a 10,22-ben csak „fiú”), csakúgy mint a „diabolos”, és különbséggént tekinthető a csodákról alkotott felfogás is, amelyek itt Jézus tettei és nem Isten országának eseményei. Ezek alapján Kloppenborg véleménye az, hogy a történet egy jóval későbbi kiegészítése az anyagnak, amely a közel-keleti irodalomban jól ismert „próbatétel történetek” mintájára a bölcs jellemének formálását és szemléltetését szolgálja, mely jelentős lépésnek tekinthető az életrajz irányában, amely végül a Q Máté és Lukács evangéliumába való beépülésével zárul le.

Kloppenborg tehát három réteg egymásra épülése mellett érvel, amelyeket az irodalom „Q1” (bölcse ségi), „Q2” (eszkatologikus) és „Q3”⁴⁰ jelzéssel jelöl.

Felhasznált irodalom

ARNAL, William, 1999: *An Informal Summary by William Arnal of John Kloppenborg's Theories of the Stratification of Q.*

ALLEN, Sharlotte, 1996: *The Search for a No-Frills Jesus.* = The Atlantic Monthly Vol. 278, No. 6, 51-68

ALLISON, D. C., 2001: *Q's New Exodus and the Historical Jesus.* = *The Sayings Source Q and the Historical Jesus.* (Szerk. Lindemann, A.) Leuven University Press, 395-428

BAUER, Walter, 1996: *Orthodoxy and Heresy in Earliest Christianity.* Fortress Press (Német eredetiben először 1934-ben jelent meg)

BULTMANN, Rudolf, 1921: *Die Geschichte der synoptischen Tradition [History of the Synoptic Tradition.* Ford. John Marsh, Harper & Row, 1963¹⁰]. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht

1926: *Jesus.* Berlin, Deutsche Bibliothek

CATCHPOLE, David R, 1993: *The Quest for Q.* T&T Clark

CROSSAN, John Dominic, 1991: *The Historical Jesus: The Life of a Mediterranean Jewish Peasant.* Harper San Francisco

1998: *The Birth of Christianity. Discovering What Happened in the Years Immediately after the Execution of Jesus.* Harper San Francisco

DODD, C. H., 1961: *The Parables of the Kingdom.* Javitott kiadás: London, Nisbet (első kiadás 1935)

³⁹ Általában narratív résznek tekintik a 7,1–10 és 11,14 részeket is, Kloppenborg azonban a mellett érvel, hogy valójában csak ez tekinthető narratív résznek, mivel nem zárul bölcseségi jellegű mondásba.

⁴⁰ Kloppenborg a Q3-ba eredetileg csak a kísértési történetet sorolta, egy későbbi tanulmányában („Nomos and Ethos in Q” = Gospel Origins and Christian Beginnings) azonban még további két rész idesorolása mellett érvelt: Q 11,42b és 16.17. Az első esetben a kísértési történetre emlékeztető egezetikai körülményességet lát, a második esetben pedig a törvénynek olyan dicsőítését látja, amely véleménye szerint aligha összeegyeztethető a Q2 (és Q1) törvénnyel nem sokat törődő szemléletével.

- DOCUMENTA Q: Reconstructions of Q through Two Centuries of Gospel Research Experted, Sorted and Evaluated. The Database of the International Q Project
- DRURY, John, 1976: *Tradition and Design in Luke's Gospel*. London, Darton, Langman & Todd
- FARMER, William R., 1998: *The Present State of the Synoptic Problem*. = *Synoptic Problem Seminar at SNTS, Copenhagen, Denmark, Augustus 4-8*.
- GOODACRE, Mark, 1993: *Luke's Knowledge of Matthew*. = *Minor Agreements: Synopsis Göttingen 1991*. (Georg Stecker szerk.), Göttingen Vandenhoeck & Ruprecht, 143-160
- 1998: *Fatigue in the Synoptics*. = *New Testament Studies* 44, 45-58
- 2000: *A Monopoly on Marcan Priority? Fallacies at the Heart of Q*. = *Society of Biblical Literature Seminar Papers*, Atlanta, 538-622
- GOULDER, Michael D., 1996: *Is Q a Juggernaut?* = *Journal of Biblical Literature* 115, 667-81
- HARNACK, Adolf von, 1908: *The Sayings of Jesus: The Second Source of St. Matthew and St. Luke*. (Angolra ford. J. R. Wilkinson) London, Williams & Norgate; New York, Putman's
- HEISEY, Nancy R., 1998: *The Current State of Q*. Temple University
- JOHNSON, L. T., 1997: *The Real Jesus. The Misguided Quest for the Historical Jesus and the Truth of the Traditional Gospels*. Harper San Francisco
- KELBER, Werner H., 2003: *The Two-Source Hypothesis: Oral Tradition, the Poetics of Gospel Narrativity, and Memorial Arbitration*. (személyesen a szerzőtől, megjelenés folyamatában)
- KOESTER, Helmut, 1990: *Ancient Christian Gospels: Their History and Development*. Trinity Press International
- KLOPPENBORG, John, 1987: *The Formation of Q: Trajectories in Ancient Wisdom Collections. Studies in Antiquity and Christianity*. Philadelphia, Fortress Press
- 1996: "The Sayings Gospel Q and the Quest of the Historical Jesus" = *Harvard Theological Review* 89, 307-44
- LEVINE, Amy Jill, 1990: "Who's Catering the Q Affair? Feminist Observations on Q Paranaesis" = *Semeia*, 50, 1990, 145-161
- LONGSTAFF, Thomas R. W. és THOMAS, Page, 1988: *The Synoptic Problem: A Bibliography, 1716-1988*. Mercer
- LINNEMANN, Etta, 1995: "Is There a Gospel of Q?" = *Bible Review*, 1995, 19-23, 42-43
- MACK, Burton L., 1993: *The Lost Gospel: The Book of Q and Christian Origins*. Harper San Francisco
- 1995: *Who Wrote the New Testament? The Making of the Christian Origins*. Harper San Francisco
- NEYRINCK, Frans, 1988: *Q-Synopsis. The Double Tradition Passages in Greek. (Studiorum Novi Testamenti Auxilia XIII.)*, Leuven University Press
- 1995: "Q: From Source to Gospel." = *Ephemerides Theologicae Lovanienses* 71/4, 421-430
- 2001: *The Reconstruction of Q and IQP/CritEd Parallels*. = *The Sayings Source Q and the Historical Jesus*. (Lindemann, A. szerk) Leuven University Press, 53-148
- PAGELS, Elaine, 1980: *The Gnostic Gospels*. New York, Random House
- PIPER, Roland A., 1989: *Wisdom in the Q Tradition. The Aphoristic Teaching of Jesus*. Cambridge
- ROBINSON, James M., 1971: „'Logoi Sophon': On the Gattung of Q." = Robinson, J. M. és Koester, Helmut: *Trajectories through Early Christianity*. Philadelphia, Fortress Press, 71-113
- 1997: *The Real Jesus of the Sayings "Q" Gospel*. = Princeton Theological Seminary meghívására tartott előadás 1997. április 10-én

HOFFMANN, P., KLOPPENBORG, J. S., 2000: *The Critical Edition of Q: Synopsis Including the Gospels of Matthew and Luke, Mark and Thomas, with English, German and French Translations of Q and Thomas*. Minneapolis, Fortress

RONALD, Piper A., 1989: *Wisdom in the Q Tradition: The Aphoristic Teaching of Jesus*. Cambridge

SANDERS, E.P., 1969: *The Tendencies of the Synoptic Tradition*. Cambridge University Press

— és DAVIES, Margaret, 1989: *Studying the Synoptic Gospels*. Philadelphia, Trinity Press International

SCHOLER, D. M., 1996: "Q Bibliography: 1981-1989." = *Society of Biblical Literature Seminar Papers 1989*, 23-27; Továbbá Supplements I-VII = *Society of Biblical Literature Seminar Papers 199-1996*

SMITH, Mahlon H., 1997: *The Canonical Status of Q*. Westar Institute

THEISSEN, Gerd, 1973: *Wanderradikalismus. Literatursoziologische Aspekte der Überlieferung von Worten Jesu im Urchristentum*. Zeitschrift für Theologie und Kirche (ZThK) 70 (1973), 245-271

TUCKETT, Christopher, 1983: *The Revival of the Griesbach Hypothesis: An Analysis and Appraisal*. Cambridge University Press

—1992: "Q (Gospel Source)" = *Anchor Bible Dictionary, Vol V*. Doubleday, 567-572

— 1993: *Q and the History of Early Christianity*. = *Minor Agreements: Synopsiom Göttingen 1991*. (Georg Stecker szerk.), Göttingen Vandenhoeck & Ruprecht, 119-141

VAAGE, Leif E., 1994: *Galilean Upstarts: Jesus' First Followers According to Q*. Trinity Press International

Dr. BALÁZS MIHÁLY

A DE FALSA ET VERA UNIUS DEI PATRIS,
FILII, ET SPIRITUS SANCTI COGNITIONE
EGY PÉLDÁNYÁRÓL

(Adalék az erdélyi antitrinitáriusok angol kapcsolatainak történetéhez)

A szakirodalom régóta tud a dolgozatunk címében szereplő, a 16. századi antitrinitarizmus történetében kiemelkedően fontos kiadvány egy rop-pant érdekes kolozsvári példányáról. Borbély István egyháztörténész, majd Péter Lajos kolozsvári tanárember adott hírt róla először, s ennek alapján regisztrálta meglétét az RMNY is.¹ Az Unitárius Egyház püspökségének könyvtárában őrzött példányt az teszi izgalmassá, hogy elpusztult első lap-

¹ Borbély István, *A mai unitárius hitelvek kialakulásának története*, Kolozsvár, 1925., 104.; Péter Lajos, *A magyar unitáriusok régi angol kapcsolatai*, in: *Unitárius Élet*, XIX, 1965. 2.; *Régi Magyarországi Nyomtatványok – Res Litteraria Vetus Operum Impressorum 1473–1635.*, eds., Gedeon Borsa et alii, Budapest, 1971–2000. 254.

jait később pótolták, s ezekre nyomtatást utánzó 18. századnak látszó kéz² jegyezte be a mű címlapját és annak verzóját – egy lap kivételével – a II. János választott magyar királyhoz (János Zsigmond) intézett ajánlást, és az Olvasónak szóló epigramma (Ad lectorem) szövegét. Megszokott eljárás ez megrongálódott nyomtatványok teljessé tételére. Ez a kolozsvári példány azonban nem csupán a már említett pótlásokat tartalmazza, hanem ezeket követően ugyanannak a kéznek az írásával egy új címlap, egy valamelyest módosított tartalomjegyzék és egy teljesen új ajánlás is következik. A címlap eltérései a következők. Szerzők gyanánt az *Authoribus ministris Ecclesiarum cosentientium in Sarmatia et Transylvania* helyett *Authoribus Pastoribus ac Ministris Ecclesiarum Dei in Hungaria, Sarmatia et Transylvania qui in coelestis doctrinae veritate consentiunt* áll. A szerzők tehát kiegészülnek a *pastores*-szel (valószínűleg a vezetőlelkészeket nevezték így, ha többen is szolgáltak egy településen), bizonyára az 1569-től tevékenykedő missziók sikereire regálva *Hungaria* is bekerül a felsorolt földrajzi nevek közé, s fennköltebben, égi doktrínáról beszélve határozzák meg a résztvevők dogmatikai egyetértését is. Ezt követően a bibliai mottó helyének megadásánál rövidebb alak szerepel (*1. Thessalonic. 5.*), de a leglényegesebb, hogy a nyomtatás helye alatt (*Albae Iuliae*) feltünteteti annak dátumát is, mégpedig 1570-et. A címlap hátlapján lévő tartalomjegyzék sem teljesen azonos az 1568-ban megjelent nyomtatványéval. Több esetben nagybetű helyett kisbetű szerepel, eltér a cím formátuma, és az egyes fejezetek címe előtt külön sorban az oldal közepére szedve és római számmal jelölve szerepel a fejezetek száma, míg amott folyamatosan olvasható a betűvel kiírt fejezetszám, illetőleg fejezetcím. Van két – talán nem egészen lényegtelen – eltérés a fejezetek címeiben is. A VII. esetében az új cím a következő: *Quam varii et inconstantes sint interpretes, et quomodo Scripturas detorqueant. Ex iudicio Erasmi Rotherodami*. Az 1568-as kiadásban ezzel szemben a következő cím szerepelt: *Quam varii sint et inconstantes interpretes et scripturas detorqueant ex Erasmo Roterodamo*. Láthatjuk, hogy egy helyütt megváltozott a szavak sorrendje, az 1570-re datált szövegbe bekerült a *quomodo* kifejezés, Erasmus neve elé pedig odakerült az *Ex iudicio* szóalak. A kilencedik fejezet esetében hosszabb cím keletkezett azáltal, hogy a *De exoticis et ridiculis Sophistarum vocibus* változathoz hozzáírták az *ac terminis* kifejezést is.

A példányt azonban fontossá az teszi, hogy ezt követően egy 1570 elejére datált ajánlás következik Erzsébet angol királynőhöz. A szöveg formai tekintetben a János Zsigmondhoz intézett ajánlás utánzásának látszik, s bár a megszólítás az angol királynő esetében jóval hosszabb, a megválasztott betű-

² Nem sikerült megállapítanunk, hogy azonos-e a műben olvasható possessor - bejegyzések valamelyikével. Ezek mindegyike a kézírással pótolta lapokon olvasható, tehát a bejegyzés után keletkezett. Az említett possessor-bejegyzések a következők: *Georgii Nagy de Nagy Ajta fuit. imp. – Ex libris Petri Kandel de Bölön Anno 1762 fuit. dr. 200. Ludovici Pálffy mp* E tulajdonosokról sem sikerült adatokhoz jutnunk.

típusok és a tagolás hasonlóak, csupán az az eltérés, hogy az Erzsébethez szóló szöveg nem iniciáléval kezdődik.³

Az alábbiakban arra vállalkozunk, hogy néhány új megfontolást fogalmazunk meg erről a példányról, s a szöveg közlése mellett rámutassunk az Anglia királynőjéhez írottak néhány eszmetörténeti tanulságára.

Csak Borbély István és Péter Lajos publikációira támaszkodva az RMNy munkatársai úgy gondolták: az ily módon ránk maradt szöveg arról tanúskodik, hogy az unitáriusok tervbe vettek egy második kiadást is. Az RMNY nem számol azzal a lehetőséggel, hogy ez meg is valósulhatott. Ebben egészen bizonyosan nagy szerepet játszott az a nyomdászattörténeti szakirodalomban szinte axiómává merevedett álláspont is, hogy 1569 szeptembere után egy ideig már nem jelentek meg latin nyelvű nyomtatványok Gyulafehérvárott. Mivel a szakirodalomból nem derült ki számukra, hogy ez a különös kolozsvári példány tartalmazza a János Zsigmondhoz címzett ajánlást is, ők a legvalószínűbbnek azt gondolták, hogy Kolozsvárott az a példány maradt meg, amelyiket az erdélyi antitrinitáriusok ki akartak küldeni Angliába. Mivel ez a példány Kolozsvárott bukkant fel, megvalósulatlan szándékról beszéltek, bár azzal nem foglalkoztak, hogy miért nem valósult meg. Nem szabad persze elfelejtenünk, hogy az ajánlás szövegéhez nem sikerült hozzájutniok, s ez óhatatlanul behatárolta elképzeléseiket.

A két ajánlás együttes megléte ebben a kolozsvári példányban nyilvánvalóan kizárja az általuk preferált lehetőséget. Ha kitarunk annál a megoldásnál, hogy az Angliába címzett sorok csak kéziratban fogalmazódtak meg a 16. században, akkor arra kell gondolnunk, hogy az ily módon elküldött vagy elküldeni tervezett példányról másolatok készültek, s ennek alapján állította össze később valaki ezt a rendkívül becses, két ajánlást is tartalmazó példányt.

Egyáltalán nem bizonyos azonban, hogy csak kéziraatra szabad gondolnunk. Igaz ugyan, hogy jelenleg minden összefoglalásban az olvasható, hogy a Hoffhalter-féle nyomda Dávid Ferenc prédikációinak megjelentetésével 1569 őszén végleg befejezte az antitrinitáriusok szolgálatában folytatott kiadói tevékenységét, valójában azonban jó ideig inkább adatok teljes hiányáról beszélhetünk.⁴ Időben legközelebbi biztos információnk ugyanis az, hogy az apja örökébe lépő Rudolf Hoffhalter 1573-ban a Dél-Nyugat-Magyarországon lévő Alsólindván lutheránus könyveket nyomtatott ki. A közbeeső időszakról valójában semmit sem tudunk. Megfogalmazódott az a hipotézis

³ Dolgozatunk függelékében közöljük magyar fordítását. Ez a legutóbbi időben a *De falsa et vera unius Dei... cognitione* magyar fordítását közlő kötetben jelent meg: *Két könyv az egyedülvaló Atyaistennek, a Fiúnak és a Szentléleknek hamis és igaz ismeretéről Gyulafehérvár, 1568.* Fordította Péter Lajos, a fordítást az eredetivel összevetette és a bevezető tanulmányt írta Balázs Mihály, Kolozsvár, 2002. (Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai 2.)

⁴ A további szakirodalmat lásd Pirmát Antal bevezetőjében a *De falsa et vera unius Dei... cognitione* faksimile-kiadásához, Budapest, 1988, IX–XIV. (Bibliotheca Unitariorum II.)

is, hogy ez a nyomda 1570-ben Váradon a reformátusok szolgálatában állt volna. Ez arra alapozódott, hogy egy mára elveszett református vitairatról a 19. században készült leírások azt mondják, hogy 1570-ben jelent meg Váradon.⁵ Mivel ez az egyetlen olyan műhely, amelynek működéséről ebből az esztendőből egyáltalán nincsen adat, s mivel másfelől arról sem beszélnek a dokumentumok, hogy másik nyomda működött volna Váradon, azt mondhatnánk, hogy szinte kikerülhetetlen fogalmazódott meg ez az elképzelés.

Bárhol is volt azonban a nyomda, célszerűnek látszik figyelembe venni a következőt. A *De falsa et vera unius Dei ... cognitione* közismerten az unitáriusok legfontosabb, hatalmas előkészületekkel létrehozott, nemzetközi terjesztésre szánt, s bizonyosan nem kis példányszámban megjelent kiadványa volt. Elég nehéz elképzelni, hogy ne maradtak volna belőle krudában példányok, hogy a teljes készletet azonnal piacra dobták volna. Egyszerűen fogalmazva: néhány megváltoztatott címlappal és ajánlással ellátott példány megjelentetése 1569–70 fordulóján egyáltalán nem okozhatott nehézséget, s ha Rudolf Hoffhalter valóban nem követte apját a szentháromságtagadásban – amint a későbbi források alapján ezt tudni vélik a szakemberek –, akkor kifejezetten örülhetett is annak, hogy ilyen emelkedett módon szabadulhat meg a terhessé vált készlettől. Ez az elképzelés összeegyeztethető a megváltoztatott címlap verzójáról, vagyis a tartalomjegyzékről tett megfigyeléseinkkel. Az itt szereplő címek ugyanis eredetileg sem egyeztek meg mechanikusan a könyvben magában a fejezetek élén olvashatókkal, hanem azok tömörített változatai voltak. A tartalomjegyzéken tehát minden további nélkül változtatni lehetett anélkül, hogy hozzányúltak volna a főszöveghez. Úgy véljük tehát, hogy új címlappal és ajánlással ellátott példányok elkészülhettek Gyulafehérváron, s elképzelésünk ellenében a legkomolyabb érv az lehet, hogy nem kerültek elő ilyen példányok, s arra sincs adatunk, hogy bármiféle visszhangot váltott volna ki a küldemény Erzsébet királynő környezetében.

Ez utóbbira a későbbiekben még visszatérünk, ám most célszerűnek látszik közelebb lépnünk az ajánlás szövegéhez. Ez kétségtelenül retorikailag iskolázottan, a beszédhelyzethez alkalmazkodva fogalmaz meg néhányat azon gondolatok közül, amelyek az erdélyi antitrinitarizmus eszmevilágának közép-pontjában álltak. Ilyen központi mozzanat a szentháromságtagadás helyének kijelölése a Luther Mártonnal elkezdett folyamatban. Az erdélyiek azt üzenik a királynőnek, hogy ők tudják, miért hozott csupán csekély eredményeket a reformáció, van magyarázatuk arra, hogy miért dúlnak áldatlan viták még a protestánsok táborán belül is. Amikor azt írják, hogy nekik nem csupán a római pápa követőivel vannak polémiáik, hanem azokkal is, akik *nomine evangelii gaudent*, akkor más műveikből jól ismert történetfilozófiai elképzeléseiket fejtik ki, úgy tüntetve fel magukat, mint akik beteljesítik a reformáció küldetését.

Nagy szerepet játszanak ebben a folyamatban az „égi doktrínát” támogató uralkodók, s e hagyomány felmutatásával szinte kötelezni próbálják Erzsébet

⁵ RMNY 293.

királynőt a folytatásra. Nagyon figyelemre méltóak ebből a szempontból a VI. Edwardot és János Zsigmondot párhuzamba állító sorok, amelyek egészen nyilvánvalóvá teszik azt, ami 1569-ben retorikailag rafináltabban és áttételesen fogalmazódott meg. Ekkor ugyanis a *De regno christi* c. művük ajánlását úgy fogalmazták meg, hogy szinte teljes egészében átvették Sebastian Castellio VI. Edwardhoz intézett ajánlását a bázeli humanista 1551-ben megjelent bibliafordításából.⁶

További kutatások talán kideríthetik, hogy mennyire játszottak ebben szerepet direkt politikai megfontolások is, eszmetörténeti szempontból azonban fontosabb arra rámutatni, hogy nem csupán az ajánlás szól az uralkodó meghatározó szerepéről, hanem maga az ajánlott mű, a *De falsa et vera* is. Mivel ez kevésbé kapott hangsúlyt az eddigi értelmezésekben⁷, hadd hívjam fel a figyelmet két kulcsfontosságú helyre. Az első könyv ötödik fejezetének előszava arról beszél, hogy csupán addig nem jött fényre az igazság, addig uralkodott a zűrzavar és a káosz az emberek között, amíg vezetőik (*duces populi*) a hazugságok fogságában éltek. Másfelől a második könyv híres történetfilozófiai fejezetében azt olvashatjuk, hogy Servetnek azért kellett meghalnia, mert nem voltak támogatói és segítői. Természetesen ide sorolhatók a műben János Zsigmondról elmondottak is, s így teljesen egyértelműen kimutatható egy folytonosság a *De falsa et vera* e fejezeteinek szemlélete és Jacobus Palaeologus munkái között. Kétségtelenül részletesebb argumentációval, de lényegében ugyanezt mondja a görög eretnek is különböző irataiban. Nem egyszerűen a műveiben folytonosan feltörő János Zsigmond elogiumokra gondolok, hanem például Husz és Luther sorsának összehasonlítására: az egyikükre a halál várt, a másikuk pedig egy megállíthatatlan folyamat elindítója lett kizárólag azért, mert egyikük az igaz ügyet elnyomó Zsigmond császár, a másikuk pedig bölcs Frigyes idején élt.⁸

Lech Szczucki monográfiája árnyalt értelmezést ad erről⁹, s igen meggyőzően mutatja ki azt is, hogy Palaeologus Erzsébet angol királynőt is a kiemelkedően fontos személyiségek közé sorolja. Az 1575-ben írott *Disputatio*

⁶ Balázs Mihály, *Az erdélyi antitrinitarizmus az 1560-as évek végén*, Budapest, 1988. 24–37. (Humanizmus és reformáció 14.)

⁷ A mű egyes fejezeteinek szerzőiről és értelmezéséről eltérő vélemények fogalmazódtak meg. Pozitív fejlemény ugyanakkor, hogy az olasz, lengyel vagy magyar kutatók már legalább mérlegelik egymás álláspontját. Ez nem volt így Kanyaró Ferencz vagy Konrad Górski idejében. A vitatott kérdések kitűnő összefoglalását adják Lech Szczucki recenziói a faksimilekiadásról. Lengyelül: *Odrodzenie i reformacja w Polsce*, XXXIV, 1989, 218–225. Angolul: *Acta Poloniae Historica*, 65, 1992, 129–139.

⁸ Jacobi Chii Palaeologi *Catechesis christina dierum duodecima*, primum edidit Rūzena Dostálová, Varsoviae 1971, 106–109. (Biblioteka Pisarzy Reformacyjnych 8.) Magyarul: *Égi és földi hitviták. Válogatás Jacobus Palaeologus munkáiból*. Fordította Nagyillés János, válogatta, az előszót és a jegyzeteket írta Balázs Mihály, Kolozsvár, Qui One Quint Könyvkiadó, 2003, 85–86.

⁹ Lech Szczucki, *W kręgu myślicielni heretyckich*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1972, 106–109. Magyarul: *Két XVI. századi eretnek gondolkodó (Jacobus Palaeologus és Christian Francken)*. Budapest, 1980, 24, 48.

scholastica Jósiás királya megkülönböztetett tisztelettel udvarolja őt körül annak érdekében, hogy kegyeskedjék részt venni az égi zsinaton, s ott valóban méltóságteljesen és kiváló férfiak kíséretében jelenik meg.¹⁰ Ráadásul a szakirodalom számon tart egy olyan munkát is, amelyet kifejezetten a nagy királynő védelmében fogalmazódott meg: *Adversus Pii V. proscriptionem Elisabethae Reginae Angliae*. Felvetődhet tehát a kérdés, hogy nincs-e nagyon is konkrét kapcsolat e Palaeologus-mű és a *De falsa et vera* Erzsébet királynőnek ajánlott változata között. A kérdésfelvetés első látásra abszurdnak látszhat, hiszen a mű felfedezése óta úgy tartja a szakirodalom, hogy a szöveg élén olvasható ajánlásnak megfelelően a görög eretnek 1576 szeptemberében fejezte be ezt a munkát a morvaországi Hluk városában.¹¹ Legutóbbi tanulmányában azonban Lech Szczucki¹² már úgy fogalmazott, hogy az 1570. évi nagyon intenzív munkálkodás egyik eredménye volt a királynő védelmében megfogalmazott terjedelmes értekezés. Nem indokolja ugyan, miért datálja mostmár jóval korábbra ezt a munkát, de valószínűsíthetjük, hogy a királynőhöz és az olvasókhöz intézett ajánlások visszaemlékező jellegére gondolhatott. Ezekből a visszatekintő mozzanatokból is megállapítható ugyanis, hogy jóval előbb íródott meg a főszöveg, mint az 1576-ra datált ajánlások. Ráadásul a középkori pápák tetteit taglalva a szöveg egy helyütt meg is fogalmazza, hogy 1570-ből visszatekintve taglalja az eseményeket.¹³ Elképzelhető lenne tehát valamiféle együttműködés az erdélyiekkel, hiszen ne feledjük, hogy 1570 novemberéből már egy nagyon bizalmas hangvételű levél maradt ránk Dávid Ferencről. Egy olyan dokumentum, amelyben az erdélyi unitáriusok vezetője a legsúlyosabb krisztológiai dilemmák megválaszolásában kér tanácsot Palaeologustól, amelynek hátterében tehát már valamiféle együttműködést sejtethünk.¹⁴

Elképzelhető lenne tehát nagyon szoros együttműködés Erzsébet angol királynő megnyerésének ügyében is, ám erről mégsem beszélhetünk. Palaeologus műve ugyanis az erdélyieké után íródott meg, s azokétól eltérő megfontolásokból eredeztethető. Az erdélyiek 1570 első napjaiban megfogalmazott ajánlása értelemszerűen még nem beszél a királynőt sújtó kiátko-

¹⁰ Jacobus Palaeologus, *Disputatio Scholastica*, ed. Lech Szczucki et Juliusz Domański, Utrecht, 1994, 64, 175. Magyarul: *Égi és földi hitviták...*, 149, 175, 189.

¹¹ Růžena Dostálová, *Eine neu gefundene Schrift des Jakob Palaeologus*, in *Über Beziehungen des Griechentums zum Ausland in der neueren Zeit*, Berliner Byzantinische Arbeiten, 40, 1968, 35–44.

¹² A *Jacobus Palaeologus Disputatio Scholastica* ed. by Juliusz Domański et Lech Szczucki, Utrecht, 1994, XIII. (Bibliotheca Unitariorum III.) c. kiadvány bevezető tanulmánya.

¹³ „Atqui Vincentinus ille Valentianus Hispanicus qui a Calist 3. post annum Christi 1455 ab hinc, qui est annus 1570 centum quindecim annis est in sanctorum relatus numerum.” In *Adversus proscriptionem Elisabethae Reginae Angliae*, CXXII. A Bibliotheca Bernensi Burgeriana-ban 558. szám alatt őrzött kéziratról készült mikrofilmet Lech Szczucki köszönettel vett baráti segítségéből használhattam.

¹⁴ A levél kivételes fontosságára először Pirnát Antal, *Die Ideologie der Siebenbürger Antitrinitarier in 1570er Jahren*, Budapest, 1961, 163–165. hívta fel a figyelmet.

zásról, míg Palaeologus műve már a címében is megmondja, hogy szerzője éppen ez ellen ragadott tollat.

Másfelől egészen világosan megragadható, hogy a görög ebben a művében még az európai protestantizmus bevett nagy áramlatainak a különféle heterodox csoportokról szinte tudni sem akaró szószólójaként szerepel. VIII. Henrik mellett VI. Edward példájának további állhatatos követésére biztatja a királynőt, ám igen jellemző, hogy elődje pártfogoltjai között

A legtöbbször Martin Bucer és Pietro Vermigli nevét írja le. Emellett minden megszorítás nélkül a legnagyobb elismeréssel beszél Lutherről, Melancthonról, Kálvinról, Bézáról, Capítóról, Sauceriusról, a humanisták közül pedig Reuchlinról.¹⁵ Ezzel ellentétben az erdélyiek ajánlásában az imént felsoroltak közül legfeljebb Luther kap némi elismerést mint egy régen elindított, de azóta félresiklott folyamat kezdeményezője, míg Béza már egyértelműen mint az Antikrisztus kiszolgálója szerepel olyan evangélikus és református polémikusok társaságában, amelynek mindegyik tagja vitában állt az antitrinitáriusokkal. Nagyon beszédes tehát, hogy a VI. Edward vagy Erzsébet támogatását élvező heterodoxia (Giacomo Acontio, Sebastian Castello, Antonio del Corro, Bernardino Ochino, Casiodoro de Reina) egyetlen egy képviselője sem kerül elő Palaeologusnál, míg az erdélyiek bizonyosan éppen ezekről beszélnek, amikor a Franciaországban, Svájcban, Németországban nagy megpróbáltatásokat átélő, hitükért a börtönt is vállaló, mindazonáltal nekik tanító és vigasztaló leveleket író hitsorsosaik helytállására hívják fel a királynő figyelmét.

Ellenfeleiket már az ajánlás legelején felsorolták, ám ezeknek a hitsorsosainak a nevét nem tüntették fel. Nem csupán azért, mert maga a kiadvány az első könyv harmadik és a második könyv első fejezetében áttekintést ad azokról, akik az 1560-as évek derekáig érdemeket szereztek az igaz tan visszaállításában. Nyilvánvalóan még életben lévő nehéz sorsú elvbarátaik életét nem akarták azzal is veszélyeztetni, hogy a nagyvilág elé tárják neveiket. Másfelől az is világos, hogy az emelkedett hangvétellel nehezen lett volna összeegyeztethető bármifajta olyan névsor, amelynek tagjai érintettek voltak a szigetországba emigrált protestánsok gyülekezeteit igencsak megosztó konfliktusokban. Az életrajzi részletek aprólékos felsorolása nélkül csupán jelezni tudjuk itt, hogy a mondott franciaországi elvbarátok minden valószínűség szerint ilyenek voltak. Gondolhatunk például az 1570-ben magyar fordításban is megjelent *Inquisitionis hispanicae artes* Reginaldus Gonsalvius Montanus álnév alatt rejtőzködő esetleges szerzőire. Ha ez Antonio de Corro lenne, akkor roppant érdekes párhuzamokat is regisztrálhatnánk, hiszen ő 1564–1565-ben tartózkodott Franciaországban, majd 1567-ben Angliába menekült, s krisztológiai mozzanatok is felölelő vitákat váltottak ki nézetei. Említésre méltó továbbá, hogy 1570-ben *Divinorum operum tabula* című művét a királynőnek ajánlva jelentette meg Londonban, míg ugyanennek az

¹⁵ A legjellemzőbb hely: *Adversus proscritionem...*, CCCCLX.

értekezésnek a francia változata Lady Staffortnak ajánlva látta meg a napvilágot. (Az *Artes* másik lehetséges szerzője Casiodoro de Reina korábban, 1558–1564 között tartózkodott Angliában, 1570 táján pedig Strasbourg, a Majna melletti Frankfurt és Bázél voltak működésének legfontosabb helyszínei.) Amikor az erdélyiek Franciaországról beszéltek, gondolhattak persze az 1568-ban egy ideig Lyonban időző Silvestro Teglire, vagy arra a később valóban Kelet-Közép-Európába került Simone Simonire is, aki 1567-ben egy ideig Párizsban tanított, s akiről egyre inkább azt gyanították Béza és Bullinger környezetében, hogy az erdélyiek hatása alá került. Rá azért is gondolhatunk, mert ekkor már megkezdődött a még hosszú ideig eltartó vitája Jakob Schegck tübingeni teológussal, akit persze már egy 1566-ban az antitrinitáriusok ellenében megfogalmazott vitairat is feljogosított arra, hogy az erdélyiek besorolják ellenfeleik közé. (A kevésbé ismertek közül annak a Johann Wigandnak a fontosságára is érdemes figyelmeztetni, aki már 1566-ban írt egy művet *De Deo contra arianos novos nuper in Polonia exortos* címmel, s aki a 70-es években majd művek egész sorozatát írja a Kelet-Közép-Európában grasszáló eretnekek ellen.)¹⁶

Mivel az erdélyiek svájci, s különösen bázeli kapcsolatai közismertek, ezt szinte még érintenünk sem kell¹⁷, de könnyen belátható az is, hogy a németországiakról szólván elsősorban azokra a heidelbergiekre gondoltak (Adam Neuser, Jakob Sylvanus, Matthias Vehe-Glirius), akik közül kettő a későbbiekben fontos szerephez jut a kelet-közép-európai antitrinitarizmus történetében¹⁸. Némileg meglepőek viszont és kommentárt igényelnek a lengyel testvéreikre vonatkozó megállapítások. Sajnálkoznak azon, hogy az ördög és ségédi által keltett gyűlölet következtében az utóbbi időben egyre rosszabb helyzetbe kerültek. Bár részleteket nem árulnak el, az a gyanúnk, hogy ezek a megállapítások Biandrata helyzetértékelését tükrözik. Egyfelől tehát az anabaptisztikus szociáletikai nézetek körül kicsúcsosodó belső vitákra vonatkoznak, másfelől pedig arra a – hosszabb távon Erdélyben sem túl sok jót ígérő – kudarcra, amelyet az evangélikusok, a reformátusok és a cseh testvérek küszöbön álló megegyezése jelentett. Nyilvánvaló, hogy Biandrata ku-

¹⁶ A felsoroltak legtöbbjéről már készült összefoglalás a *Bibliotheca Dissidentium Répertoire des non-conformistes religieux des seizième et dix-septième siècles*, édité par André Séguenny, Baden-Baden, 1980– számára.: T.IV: Casiodoro de Reina (Gordon Kinder); T.VII. Antonio del Corro (Gordon Kinder); T. IX: Simone Simoni (Claudio Madonia) T. XVI: Giacomo Aconcio (Gordon Kinder). Az angliai protestáns gyülekezetekről újabb összefoglalás: A Pettegre, *Foreign protestant Communities in Sixteenth-century London*, Oxford, 1986.

¹⁷ Ráadásul a témáról hamarosan megjelenik külön tanulmányunk: a *Siebenbürgisches Archiv* következő kötetében: Mihály Balázs, *Die Basler Humanisten und Siebenbürgen*. Mindazonáltal ha azokra gondolunk, akikkel a bázelieken keresztül tartották a kapcsolatot, akkor eszünkbe juthat, hogy Biandrata egyik levele szerint ide sorolhatjuk azt a bizonyos Fausto Sozzinivel azonosítható Faustus noster-t, akit 1569 őszén Erdélybe vártak. vö. Lech Szczucki, *La prima edizione dell' Explicatio di Fausto Sozzini*, in. *Rinascimento*, XVII, 1967, 326–327.

¹⁸ Róluk lásd: *Bibliotheca Dissidentium* T. XI. (Christopher J. Burchill)

darcnak tekintette a Consensus sandomiriensis létrejöttét, hiszen az ilyen (bármennyire formális és belső ellentmondásokkal terhes), a szentháromságtagadókat kirekesztő protestáns kiegyezések keresztezték nagyléptékű elképzeléseit. Ellentétben álltak az Erzsébet királynő elé tárt vízióval is, amely szerint minden belső viszály oka a kereszténységtől idegen filozófiai terminusokból fölépített szentháromságdogma.

Az ajánlás által felvetett kérdések közül talán az erdélyi antitrinitáriusok kiadási terveiről érdemes még említést tenni. Ennek bevezetése gyanánt a tőlük megszokott retorikával úgy tüntetik fel a dolgot, hogy a *De falsa et verat* is csupán az őket ért támadások miatt voltak kénytelenek megjelentetni, majd további két mű előzetes bejelentése következik. Ezek közül a második-ként említettéről van több információ a szakirodalomban. Több korabeli antitrinitárius munkában megfogalmazódott az az igény, hogy hasznos lenne egy olyan kiadvány, amely a vitatott szentírásbeli helyek mindegyikéről kimerítő értelmezést adna. Közismert, hogy több fontos lengyelországi és erdélyi nyomtatvány után ez a nagyon részletes magyarázatokat tartalmazó, s az ellenfelek álláspontját is bizonyos tárgyyszerűséggel közlő mű majd Enyedi György *Explicationese* lesz, amely 1598-ban jelenik meg.¹⁹ (Aligha tagadható persze, hogy e nagy mű előzményei közé maga a *De falsa et vera* is odasorolható, ám az *Explicationest* vizsgáló forrástanulmányok híján többet erről jelenleg nem mondhatunk.)

Nagyobb fejtörést okoz ugyanakkor a tervek között elsőként szereplő mű, amely „de libertate iudicii” és „de iure sedentium in ecclesia” szólna, s amely ráadásul úgy tárgyalná ezt a kérdést, hogy felfedné, miért nem hozta meg a várt eredményt az evangélium Lutherrel elkezdett hirdetése. Ez a megállapítás ismét visszavezethet bennünket Palaeologushoz, hiszen számon tartja róla a szakirodalom, hogy írt egy *Liber de ministris ecclesiae* c. művet is.²⁰ Mivel erről tudjuk, hogy 1575 előtt keletkezett, ha ragaszkodnánk ahhoz, hogy 1570 elején már szoros együttműködés volt az erdélyiek és a görög eretnek között, akkor az is fölvethető lenne, hogy esetleg ennek az értekezésnek a megjelentetésére gondoltak.

Véleményem szerint azonban ezt a lehetőséget kizárhatjuk. Egyrészt azért, mert az *Adversus proscriptionem*ben a szerző nem tesz említést erről a munkáról. Másrészt azért, mert ebben az 1570-ben írott műben bőven olvashatunk ugyan a *minister ecclesiae* feladatairól, ám sohasem abban az összefüggésben, amely az erdélyiek soraiból felsejlik. Palaeologus ugyanis itt lényegében csupán a *minister verbi* és a *minister gladii* viszonyát taglalja, célja egyértelműen az egyházi hierarchia és különösen a pápa hatalmának erőteljes korlátozása. Ezért beszél arról, hogy a királyok minden kétséget kizá-

¹⁹ Róla is készült összeállítás a Bibliotheca Dissidentium számára: T. XV György Enyedi (János Káldos unter Mitwirkung Mihály Balázs). Lásd még a legutóbbi nemzetközi konferencia anyagát: *György Enyedi and Central European Unitarianism in the 16-17th Century*, Budapest, 2000. (Studia humanitatis 11.)

²⁰ Lech Szczeniński, *W kręgu myślicieli...* 67.

róan fölötté állnak a papoknak, nekik engedelmességgel tartoznak. Legfeljebb azt engedi meg, hogy a papok figyelmeztessék a világi hatóságot bizonyos kötelességeikre, de egyébiránt mindenben a világi hatalomé az elsőbbség. Ebben a gondolatmenetben föl sem merül az egyház, s különösen az újonnan létrejött protestáns egyházak belső szerveződésének vizsgálata.

Bizonyosan nem Palaeologus művéről beszéltek tehát az erdélyiek az ajánlásban, s úgy gondoljuk, hogy az ebben az időben Erdélyben tervbe vett kiadványok közül az ott leírtaknak leginkább a Sommer által készített Aconcio-parafrázis felel meg.²¹ Mivel több mélyenzántó elemzés készült már arról, hogy Aconcio *De stratagematibus Satanae* c. műve mennyire újszerűen tárja fel a protestánsok közötti viszályok okait, ezzel itt nem foglalkozunk.²² Új információt jelentenek viszont a királynőhöz írottak, hiszen világosan kiderül, hogy az erdélyi unitáriusok vezetői nagyon fontosnak tartották mindazt, amit az olasz protestáns gondolkodó annak idején 1564-ben éppen Erzsébet királynőnek ajánlott művében fejtett ki. Ismeretes azonban az is, hogy Sommer átdolgozása végül mégsem jelent meg nyomtatásban. Úgy véljük, hogy a tanulmányunk elején megfogalmazott nyomdászattörténeti megfontolások megerősítik korábbi elképzelésünket: a kinyomtatásra azért nem került sor, mert Aconcio gondolatait továbbfejlesztve Sommer olyan messzire ment el a *communis prophetia* magasztalásában, amit Biandrata és Dávid aggályosnak tartott.²³

Ha tehát a kiadási tervekről tájékoztató mondatok esetleg még azt is sugallni akarták, hogy szívesen ajánlanának további műveket is a királynőnek, akkor ez már azért sem valósulhatott meg, mert nem készültek el, vagy legalábbis nem jutottak el a kinyomtatásig a beharangozott művek. Bizonyos azonban, hogy az erdélyiek által oly ihletetten ecsetelt együttműködés elmaradásának egyéb akadályai is voltak. A források hallgatásából²⁴ alighanem arra következtethetünk, hogy a protestáns egység megerősítésének azt a módját, amelyet az erdélyi unitáriusok vezetői javasoltak, nem tartották megvalósíthatónak a királynő környezetében, s ebben aligha tévedtek, hiszen közismert, hogy hamarosan hosszú évtizedekre még az evangélikusok és a reformátusok közötti megegyezés is lekerült a napirendről. A későbbiekből van néhány adat arról, hogy a késő-renaisszansz olyan nagy visszhangot kivál-

²¹ *De stratagematis Satanae libri octo Jacobi Acontii in quinque redacti et alicubi copiosius explicati a Johanne Sommero Pyrnense. Codex Mathei Toroczkaei (Bibliotheca Filialei Cluj a Academie Republici Romane, Anexa nr. III. Msu. 1669. 851-928.*

²² Lásd legutóbb: Art de Groot, *Kämpfen für Wahrheit und Einheit in der Kirche: Acontius und Sommer über die „Stratagemara Satanae“*, in: György Enyedi and Central European Unitarianism..., 79-87.

²³ Balázs Mihály, *Az erdélyi antitrinitarizmus...*, 203-205.

²⁴ Mint tanulmányunk elején említettük, az angliai könyvtárak sem regisztrálnak példányokat e második kiadásból. Az első kiadás angliai példányairól lásd: József Ferencz, *The First International Publication*, in: Transaction of the Unitarian Historical Society, 1968, 72-77. Magyarul: *Az első nemzetközi unitárius kiadvány*, in: Dávid Ferenc 1579-1979. Kolozsvár-Napoca, 1979.

tó és sok irányban tájékozódó képviselője, mint John Dee, megismerte Johann Sommer vagy Christian Francken egy-egy munkáját,²⁵ ám ilyen nagy léptékű, s mégis gyakorlatias lépéseket-is felölelő tervek megfogalmazására már nem került sor. Ezzel párhuzamosan sok kelet-közép-európai protestáns ember számára Erzsébet királynő békés virágzását élő Angliája szinte mitikus magasságokba emelkedik. Ennek szép példajaként említhetjük meg azt a Pannóniából Angliába vándorolt Budai Parmenius Istvánt, aki végül Sir Humphrey Gilbert második amerikai expedíciója során Új-Foundland mellett egy hajótörésben vesztette életét 1583-ban. Az utóbbi évek kutatásai újabb adatokat tártak róla fel, s modern kiadásokban is olvashatóvá váltak azok a latin nyelvű versei, amelyekben egy aranykor beköszöntét üdvözli az istennői magaslatra emelt királynő birodalmában.²⁶ A késő-renaisszansz neolatin költészetben megszokott mitologikus apparátussal dolgozó versekből az is kivehető, hogy európai protestáns eszményeket megvalósító uralkodás ez, amelyben nincs helye az egyszerre istentelen és babonás spanyolok az Újvilágon is erőszakkal terjesztett tévelygéseinek. Nem csoda hát, hogy Klaniczay Tibort²⁷ ez annak megfogalmazására készítette, hogy az 1570-es években talán Kolozsvárott is tanult Parmenius az Anglia nagyszerűségének ecsetelésében oly kifogyhatatlan Palaeologus és más erdélyi unitáriusok hatására lett az ideiglenesen e földön időző Astraea királynő hódolója.²⁸

Erzsébet úrnőnek, Britannia, Franciaország, Skócia etc. legfelségesebb királynőjének, az újjászülető Egyház dajkájának és védelmezőjének őszinte szívvel kívánnak kegyelmet és békességet az Istennek egyetlen, egyszülött fia, a Jézus Krisztus által Isten egyházának a mennyei tanítás igazságában egyetértő papjai és lelkészei Magyarországon, Lengyelországban és Erdélyben.

Legfelségesebb Királynő, nem kerülte el figyelmünket, hogy azoknak az eseményeknek híre, amelyek egyházainkban történtek, eljutott Felsőgedhez, s

²⁵ Dán Róbert, *Erdélyi könyvek és John Dee*, in: Magyar könyvszemle, 1959, 225–230.

²⁶ *Paen. c* zsolttárparafrazisa és *De navigatione Humfredi Gilberti carmen epibaticon*-ja közölve. B Quinn and Neil M. Cheslire, *The New Found Land of Stephen Parmenius. The Life and Writings of a Hungarian Poet Drowned on a Voyage from Newfoundland*. University of Toronto Press, 1972. Magyar fordításaik: *Janus Pannonius – Magyarországi Humanisták*, kiad. Klaniczay Tibor, Bp. 1982, 477–493. (Magyar remekírók)

²⁷ Klaniczay Tibor, *Jegyzetek Budai Peménius Istvánról*, in: Hagyományok ébresztése, Bp., 1976, Legújabbán: Basa Molnár Enikő, *English and Hungarian Cultural Contacts in the 16th Century*, in: Hungarian Studies, 10, 1995, 207–212.

²⁸ Talán e mitizáció földhözragadtabb változatát figyelhetjük meg annál a Walenty Krawiec névre hallgató unitárius kereskedőemberről, aki az 1560-as évek második felében küldeményeket hozott és vitt az erdélyi és a lengyelországi unitáriusok között. Róla az egyik zsinati jegyzőkönyv tudni véli, hogy Zsigmond Ágost halála utáni interregnum idején az angol királynő nevében fogalmazott hamisított levéllel lépett fel. Lásd: *Akta synodów różnowierczych w Polsce* T. II. (1560–1570), opr. Maria Sipayłto, Warszawa, 1972, 217. Lásd még: Tibor Fabinyi, *Le origini dell'unitarismo inglese e transilvano*. in Acta Romanica, X, Ideali del Rinascimento, Szeged, 1986, 26.

azonfelül eljutottak azok a könyvek is, amelyeket annak a mennyei tudománynak az ellenségei írtak, amelyet mi Istennek igen nagy kegyelméből vallunk. Ezek között Theodorus Beza, Simlerus, Bulingerus, Vigandus, Schegkius, Georgius Major és a hasonló arisztarchák a zászlóvivők, akik nem átalították ezt az ügyet gőgösen, ellenséges indulattal és meggondolatlanul kárhozthatni, nevünket és személyünket pedig szidalmazni és kigúnyolni

A jámbor és becsületes emberek ítéletére bízunk – akik kedvelői az igazságnak és Isten dicsőségének –, hogy vajon ez a cselekedet illik-e Krisztusnak igaz szolgálóihoz. Úgy véljük, hogy ennek a csúfolódásnak a vakmerősége és ez pápai kevélységhez társult arcátlan dühöngés az Antikrisztus szolgálóihoz illik, nem pedig Isten lelkének szószólóihoz, amely az igazságnak és az őszinteségnek, továbbá a kegyes szerénységnek és szelídségnek is lelke.

Kénytelenek voltunk tehát az egy Istennek és egyszülött Fiának ismeretéről különféle műveket készíteni és szent szolgálatunk tiszte szerint közrebecsátani, nehogy ezeknek meggondolatlan kiáradása és az elhamarkodott ítélkezés oly sok hazugságot magába foglaló hiúsága ártson annak az isteni igazságnak, amelyet mi Isten különleges kegyelméből vallunk, nehogy sértse és gyöngítse szolgálatunk méltóságát és tekintélyét, s nehogy meggyengüljön és esetleg meg is inogjon a zsengekben a tiszta elméknek nyugodt öntudata. Tettük ezt tehát abból a célból, hogy azok, akik Isten parancsa szerint megítélhetik a történeteket, könnyebben megismerhessék a tanítás igazságát és szilárdabban hirdethessék azt Isten egyházában. Végül, hogy a kegyes vizsgálat megtörténte után a tudósabbaktól könnyebben tanulhassunk, tévedéseink (melyekről azonban nincs tudomásunk) kimutathatók legyenek, kijavításukra pedig rábíráhatóak legyünk. Mindazokat tehát, amiket a jóságos Isten idáig az ő kimeríthetetlen jóságából nekünk sugalmazott, Felségednek, mint legkegyelmesebb királynőnek, a vallás valóságos dajkájának és legelszántabb oltalmazójának, akit számtalan és nagy isteni erényei miatt a jóságos Isten egész Európában egyedülálló nagy méltóságra emelt, alázatosan felajánlani és átnyújtani óhajtottuk. Nemcsak azért, hogy Pál Apostol intése szerint mindeneket megpróbáljon, és ami jó, azt megtartsa, hanem azért is, hogy az Isten különös kegyelméből és jóságából kapott műveltsége, okossága és érett ítélőképessége szerint a sajátját is mellé tegye. Ha majd arról értesülünk, hogy tanításainknak ezeket az első zsengeit, amelyeket a római pápa, az Antikrisztus idegen Istenről, az egyesről és hármasról, továbbá a hármasról és egyesről szóló ostoba beszédeinek megfékezésére készítettünk, Felséged jóindulattal fogadta (efelől nekünk semmi kétségünk sincs persze, mivel Felséged lelkének fényét és az isteni igazság iránt rendkívüli módon érdeklődő buzgalmit nem csupán ismerjük, de csodáljuk is), akkor a véleménynyilvánítás szabadságáról, vagy az egyházban tisztséget viselők jogáról egy újabb könyvet fogunk alázatos tisztelettel előterjeszteni, amely a legnagyobb világossággal mutatja be, hogy az evangélium hirdetése, amely a lutheri időkben kezdődött, miért hozott oly csekély eredményeket egészen a mai napig elmenőn, s hogy miért árasztanak el mindent versengéssel, civódással

és nézetkülönbségekkel. Azután alázatosan Felsőged kezeibe ajánlunk majd egy olyan alapos magyarázatot is, amely a mennyei tudomány szellemében tárgyalja az Ó- és Újtestamentumnak mindazokat a helyeit, amelyekkel a pápa Antikrisztus visszaélt, hogy megalkothassa és fenntarthassa a pátriárkák, próféták és apostolok számára teljesen ismeretlen hármast, illetőleg négyes istenét, továbbá az egy személyben összekapcsolt és egyesült két fiút.

Miután Istennek végtelen kegyelméből, s szent lelkének fénye által megismertük a két szövetség tudományának édes harmóniáját, szívből kívánjuk és óhajtuk, hogy mások is osztozzanak velünk az édességnek ebben az élvezetében. Heves küzdelmet folytatunk ellenfeleinkkel, nemcsak a pápa Antikrisztusnak állandó szolgálival, hanem azokkal is, akik az evangélium nevével büszkélkednek és a műveltségnek fényes címével híresek, ám az egyházi tanítás alapjai és több részlete tekintetében a pápa említett szolgálóinak társai és szövetségesei. Vítánk van velük az Isten igéjének eredeti és egyszerű értelméről és magyarázatáról, amelyről mi azt tartjuk, hogy nem a filozófus püspökök írásaiból (akiket ők a szentatyák tiszteletre méltó nevével illetnek), nem a zsinatok határozataiból és végzéseiből, de nem is az idegen és profán tanokból kell kinyernünk és átvennünk, hanem a forrásnak, vagyis Isten igéjének legtisztább ereiből. Eleget átvettek az elmúlt századok során ezektől az atyáktól, idegen és profán hangon és ilyen szavakkal fecsegték, de hogy mi haszon származott abból, világosan mutatja a szörnyű babonás hit és az egyház elborzasztó meggyalázása mindenféle utálatos bálványimádások és csúnya visszaélések által.

Nehéz helyzetbe sodródtunk, de másfelől eljött Sion megszállásának az ideje, tapasztaljuk, hogy a jóságos Isten kegyelméből fáradozásunk nem hiábavaló, kiváltképpen, mivel ugyanannak a kegyelmes Istennek határtalan jósága számunkra menedékről gondoskodott, megvilágosítván a mi felséges fedelmünket, II. Jánost, Magyarország királyát, a Te testvérednek, II. Edwardnak, Britannia stb. kegyes királyának – aki az összes erényekkel ékeskedik – dicséretes emlékezetéhez méltó társát. Mert valamint egykor őbenne, úgy most ebben is az erényeknek teljessége vált láthatóvá úgy, hogy tojás a tojáshoz nem lehetne hasonlóbb. Tehát ennek a legkegyelmesebb fedelmünknek – (kinek a jóságos, hatalmas Isten az ő kiválasztott Fiában kedvezen és Őt nekünk és az egész hazának sokáig tartsa meg) – a védőszárnyai alatt számos egyházban nagy fényességgel ragyog fel az egy igaz Istennek, a Megváltó Atyjának és az ő Fiának, a Szent Lélektől fogantatott, Szűz Máriától született és érettünk szenvedett és meghalt Megváltó Jézus igaz ismeretének az üdvözítő fénye; visszautasítván a pápa csinált, hármast, vagy egy-négyes hamis istenét, továbbá az általa az igazi helyébe tett fiút, akit örökkévalónak költött, és aki nem fogantatott a Szent Lélektől, nem feszítettet keresztre, és nem halt meg érettünk.

És ámbár Lengyelországban az ördög és segédei gyűlölete következtében a kegyes pásztoroknak, testvéreinknek a helyzete nehezebb, mint az igaz egyházé általában volt, mindazonáltal itt nálunk Isten vezérlete kormányozza a

szekeret, és naponként mind előbbre halad, úgy, hogy vannak szent gyülekezetek, melyek az igaz ismeretben naponként dicsérik az Istent, és az ő igazságát sokaknak üdvére terjesztik, türelmes állhatatosságban megőrizvén lelküket és életüket. Semmit sem szólunk a sok jámbor és tudós férfiúról, akik Galliában, Helvetiában, Germaniában stb. békóba verten, a babyloni fogságban ülnek, s mély sóhajtásaikkal terjesztik Isten elé fogságuk nyomorúságát, s akik gyakori és tudós írásaikkal olykor minket is tanítanak, s mintegy buzdítanak, hogy az Úrnak ezen az útján állhatatosan és késedelem nélkül igyekezzünk járni, mivel első renden az örök élet elnyerésére kell törekednünk. Továbbá arra, hogy a pápa Antikrisztus végleg veszítse el szeme világát, hogy aztán a vaktában hadakozókéhoz hasonlóan a nagy tévelygés miatt abba a verembe essen bele – és pusztuljon is el ott minél gyorsabban –, amelyet a kegyetlen szörnyeteg nekünk készített.

Ami pedig minket illet, mivel a műveltségnek alacsonyabb fokán állunk, elismerjük tudatlanságunkat és hozzátársult gyöngeségünket, ám annak az Istennek kegyelmében és jóságában bízva, aki a maga mindenható erejét a gyöngeségben szokta megmutatni, igyekezni fogunk a jámbor testvérek kegyes, és szent intelmeinek engedelmelkedni. Már közeleg ugyanis a bosszúállásnak amaz ideje, a nap már kelleténél többet rejtőzött a sötétségben, s a hold vértől ázva meg volt fosztva fényétől.

Az egy igaz, élő, magasságbeli és mindenható Isten, aki Atyja az igaz Messiásnak, a mi Urunknak a Jézus Krisztusnak, őrizze meg Felségedet, és bölcsességének, a megismerésnek és az elhatározásnak szent lelkével napról napra növelje! Ámen.

Kelt Gyulafehérvárott, Erdélyben az Úr 1570-ik esztendejének elején, melyet valamint a mi felséges Királyunknak és az ő országainak, úgy Felséged országainak is teljes szívünkől a legszerencsésebbnek óhajtunk, és kívánjuk, hogy bennünk és tibennetek teljesüljön az, amit a Zsoltár mond, hogy: a népek értsenek egyet a királyokkal az Úrnak szolgálatára. Ámen.

KOVÁCS SÁNDOR

AZ UNITÁRIUS EGYHÁZI IRODALOM, AVAGY KÍSÉRLET ANNAK ÖSSZEFOGLALÁSÁRA

A magyar unitárius egyház megalakulása óta fontosnak tartotta a Szentírás üzenetét szóban és írásban minél szélesebb körben terjeszteni. A XVI–XVIII. század hitvitairodalma, prédikációskötetek, katekizmusok és énekeskönyvek tekintélyes száma adja az újonnan alakult felekezet irodalmának el-

ső termését. Szervezett keretek között működő unitárius egyházi irodalomról a kiegyezés utáni esztendőkből beszélhetünk. Az 1861-ben megindított *Keresztény Magvető* volt az a forrás, ahonnan a liberális teológia erei szétágtak, és behálózta a történelmi Magyarország területén élő unitárius közösségeket. Brassai Sámuel azon jóslata, hogy az unitarizmus a jövő vallása, jogos bizakodással töltötte el a XIX. század unitáriusait. A korszak meghatározó személyiségei és teológusai, Jakab Elek, Kanyaró Ferenc, Kőváry László, Brassai Sámuel, Kriza János, Ferencz József, Albert János, Péterfi Dénes és Simén Domokos „a jövő vallását” látták koruk unitarizmusában. Az unitárius jövőndőbe vetett reménységet táplálta az 1885. augusztus 29-én megalakult *Dávid Ferenc Egylet*, mely céljával tűzte ki „az unitárius keresztény vallás, a hit- és erkölcstudomány és neveléstan körébe tartozó elvek és kérdések tisztázását, terjesztését, a keresztény vallásos és erkölcsi élet ápolását és emelését.” Az első évek legfontosabb eredménye 1888-ban az *Unitárius Közlöny* megindítása volt. Míg a *Magvető* a tudományos teológiai irodalmat szolgálta, a *Közlöny* az unitárius néplap szerepét töltötte be. E két jeles műltra visszatekintő folyóirat mellett 1905-ben megjelent az *Unitárius Egyház* című, főként egyháztársadalmi kérdésekkel foglalkozó kiadvány, majd 1907-ben az *Unitárius Szószék*, az unitárius lelkész kör egyházszertartástani dolgozatokat tartalmazó lapja.

1912-ben *Egyháztársadalom* címen a küüllői egyházkör unitárius lelkészei szerkesztette folyóirat is megindult. Ezek az időszaki sajtótermékek 1918-ig zavartalanul szolgálták rendeltetésüket, és szóltak ahhoz az olvasóréteghez, melyet szerkesztőik megcéloltak, elsősorban, de nem kizárólagosan, az unitárius egyháztagnakhoz.

Az unitárius egyházi irodalom első korszakát (1861–1918) a liberális keresztény teológia és az unitarizmus huszadik századi missziójában való derűlátó hit jellemezte.

A második korszakot (1918–1948) a világháborúk borzalmaival átélte közösség politikai, nemzetiségi, egyháztársadalmi és teológiai útkeresése jellemzi. Az Amerikából hazatért Szent-Iványi Sándor 1927-ben *Újraértékelni* (Unitárius Szószék 1927.) cikkében az erdélyi unitarizmus újraértékelését sürgeti. „Látnunk kell – írja –, hogy a jelen unitárius teológia sem hivatalosan, sem gyakorlatilag nem döntött még a legelemibb kérdések felett sem, így, hogy vajon theisták, deisták, pantheisták, vagy agnosztikusok vagyunk-e?” A korszak vezető rendszeres teológusát, Varga Bélát is hasonló kérdések foglalkoztatták. Az 1935-ben írt *Istenről való tudásunk gyarapodása a tudomány legújabb eredményei alapján* (Unitárius Szószék 1935.), valamint az egy évvel később megjelent *A szabadelvű kereszténység vallásos alapja* (Kv. 1937.) című tanulmányában a vallásos liberalizmus alapelveit veszi revízió alá, és megállapítja: „a liberalizmusnak nem szabad többé a vallást sem elteoretizálni, sem elesztétizálni. A vallást nem lehet tisztán tudományosan, sem arisztokratikusan individuális módon kezelni. A vallást cselekedni kell a közösség érdekében. Ez a liberalizmus eredeti feladata. Minden egyéb hozzáadás.”

Az 1918-ban kezdődő egyháztársadalmi átalakulással párhuzamosan az egyházi irodalom is jelentős változáson ment át. Az 1920-ban megalakult *Unitárius Irodalmi Társaság* zászlaja alá gyűjtötte az unitárius tollforgatókat, és céljaul tűzte ki a szétfolyó unitárius irodalom egy mederbe terelését, valamint az 1918-ig zavartalanul megjelenő *Keresztény Magvető* újbóli kiadását. A *Keresztény Magvető* 1922-től, az 54. évfolyammal kezdődően 1944-ig, a 76. évfolyamig jelent meg, mintegy százhusz szerző ezernél is több dolgozatát juttatta el az olvasóhoz. A *Keresztény Magvető Füzetei* sorozatban a folyóiratban közölt fontosabb tanulmányok különlenyomata jelent meg, 1929–1944 között 45 füzetben. Az *Unitárius Irodalmi Társaság (UIT)* égisze alatt öt sorozat is útnak indult, közülük az *UIT Szakkönyvtára* hat, az *Unitárius Könyvtár* tizenkilenc füzettel gazdagította az egyházi irodalmat. Az *UIT kiadványai*, az *UIT kis könyvtára* sorozatban egy-egy kisfüzet, az *Unitárius Ének- és Zeneközlöny* címen egy füzet jelent meg.

1929-ben S. Nagy László és Szent-Iványi Sándor javaslatára „az unitárius szellemű és vonatkozású hitéleti és világnézeti kérdéseknek a nyomtatott betű útján való minél szélesebb körű terjesztésére” megalakult az *Unitárius Egyház Sajtó és Iratterjesztő Bizottsága*, amely *Szabadelvű Vallásos Értekezések* címen 1932–1938 között 12 hosszabb-rövidebb dolgozatot adott ki.

Az időszaki sajtó is újabb folyóiratokkal gyarapodott. 1920-tól a Kolozsvártól elszakított Duna-Tisza egyházkör esperes-vikáriusa, Józán Miklós *Unitárius Értesítő* címen szerkesztett lapot. 1923 januárjában indult, és egyetlen száma jelent meg a Balázs Ferenc és Szent-Iványi Sándor szerkesztette *Vasárnap Délután* című füzetnek. 1930–1936 között jelent meg a *Kéve-kötés*, az Egyetemes Dávid Ferenc Egylet Ifjúsági Köreinek lapja. *Kövendi Élet* címen (1933–1938) Fikker János egyházi, társadalmi, gazdasági híradót szerkesztett. *Unitárius Evangélium* címen 1933–1934-ben Kiss Elek szerkesztett lapot. Ennek könyv- és füzetsorozatában egy-egy kiadvány jelent meg. *Unitárius Hírnök* címen 1933–1938 között, Lőrinczi Dénes és Lőrinczy Géza szerkesztett újságot a Bukarestben és az ó-királyságban élő unitáriusoknak. A dél-erdélyi unitárius gyülekezetek lapját *Unitárius Jövendő* címen szerkesztette és jelentette meg 1939–1942. között id. Kovács Lajos.

A harmadik korszakban (1948–1968) a kommunista parancsuralmi rendszer hallgatásra kényszerítette az Unitárius Egyházat is. Ebben az időszakban *Katé*, *Énekeskönyv* és *Imakönyv* kivételével alig jelenhetett meg vallásos kiadvány. 1954-ben *Dávid Ferenc mártír-halálának 375-ik évi emléke* címen egy 24 lapnyi terjedelmű kis füzet, 1956-ban a *Kis Biblia, Bibliai történetek* címen az unitárius valláserkölcsei bizottság jelentetett meg egy valláskönyvet. 1962-ig kisebb-nagyobb megszakításokkal még megjelent az *Unitárius Nap-tár*. 1948–1968 között egyetlen unitárius folyóirat sem jelent meg Romániában.

A negyedik korszakot (1968-tól napjainkig) értékmegtartás, hagyomány-tisztelet és megújulás jellemzi. 1968-ban az Unitárius Egyház fennállásának 400-ik évfordulójára nagyszabású ünnepségsorozatot és emlékszinatot szer-

veztek. Erre az alkalomra készült el és jelent meg a *Négyszáz év 1568-1968* című emlékkönyv. 1971-től a 77. évfolyammal kezdődően újraindult a *Keresztény Magvető*, 1990-ben az *Unitárius Közlöny*, 1999-ben az *Unitárius Szószék*. Az unitárius egyházi nyomda kiadványai, ha nem is robbanásszerűen, de lassan bekerültek az egyháztársadalmi vérkeringésbe.

A speciális teológiai szakcsoportok irodalmának bemutatásán keresztül átfogóbb képet kapunk az unitárius egyházi irodalom alakulásáról.

1. Gyakorlati teológia

A gyakorlati teológia első korszakának (1861–1918) meghatározó egyénisége Ferencz József és Péterfi Dénes volt. Előbbi *Egyházzertartástan* című dolgozatával az unitárius liturgia mikéntjét határozta meg, utóbbi *Jézus asztalánál* (Kv. 1900.) és *Unitárius Kereszténység* (Bp. 1907.) című kötetével szabott irányt az unitárius prédikációirodalomnak. Az 1896-ban kiadott, majd 1907-től rendszeresen megjelenő *Unitárius Szószék* is a lelkészek szószéki munkáját segítette. Az első korszak jelentősebb szerzői: Albert János: *Imakönyv templomi használatra* (Kv. 1873.), Csifó Salamon: *Szolgalat az Úr előtt* (Kv. 1905.) és Györfi István: *Az ember templomi beszélgetései* (Kv. é. n.).

A második korszak prédikációirodalma jelentős. Tizenegy szerző 21 prédikációs kötete jelent meg (1918–1948), ezek mellett pedig rendszeresen közölte a prédikációkat az *Unitárius Szószék* és a *Keresztény Magvető*. A *Szószék*ben megjelent beszédek nem egy esetben önálló prédikációs kötet anyagát képezték. Bölöny Vilmos (*Prófétáljatok*, Székelyudvarhely 1925.), Vári Albert (*Keressétek először Istennek országát*, Székelyudvarhely 1927.), Weress Béla (*Íme az ember*, Déva 1932.), Bíró Lajos (*Virágok*, Hódmezővásárhely 1932.), Simén Dániel (*A lélek megszólal*, Székelyudvarhely 1936.) egy-egy kötettel, Orbán Lajos (*Bizonyságtézés*, Székelyudvarhely 1918.; *Prédikátor. Egyházi beszédek*, Székelykeresztúr 1922.), Kovács Lajos, (*Ébresztgetés*, Kézdivásárhely é. n. [1931.], *Az én hitem*, Brassó 1922.), Józán Miklós (*Aratás*, Kv. 1943., *Szemtől-Szembe*, uo. 1944.), két-két kötettel Szent-Iványi Sándor (*Jézus emberarca*, Kv. 1929, *Világosság felé*, Kv. 1935., *Áldott percek*, Kv. 1935.), és Kelemen Imre (*A lélek asztalánál. Úrvacsorai beszédek*, Homoródoklánd 1940., *A keresztény élet kapujában. Úrvacsorai beszédek*, uo. 1940., *Órhelyemen. Ünnepi és alkalmi beszédek*, uo. 1941.) három-három kötettel, Ütő Lajos (*Bölcső mellett. Keresztelési beszédek*, Székelykeresztúr 1928., *Megnyilatkozásunk helye. Úrvacsoraoesztási ágendák*, uo. 1926., *Myrtusok között. Esketési beszédek*, uo. 1927., *Nébo hegyén. Temetési beszédek*, uo. 1936.) négy kötettel járult hozzá az unitárius prédikációirodalomhoz.

A gyakorlati teológia elméleti megalapozásával Ürmösi József foglalkozott, főként német nyelvterületen megjelent szakmunkák fordításával, átdolgozásával járult hozzá a szakcsoport tudományos megalapozásához. Első tanulmánya *Igehirdetésünk kívánalmai* címen 1921-ben jelent meg Székelyudvarhelyen. *A gyakorlati teológia főbb irányelvei* cím alatt 1929-

ben uo. jelentette meg Niebergall Friedrich és Schian Martin munkái alapján készített összefoglaló tanulmányát. *Gyakorlati prédikációtan* (Székelyudvarhely 1928.) című munkája is M. Schian: *Praktische Predighlehre* műve alapján készült. *A lelkipásztori gondozás és a gazdasági szociális kérdés* cím alatt é. n. [1916-ban] jelent meg egy értekezése. Ébert András *Szórványban lakó híveink lelki gondozásának tervezete* (Székelyudvarhely 1918.) címen a szórványkérdésről és szórványgondozásról értekezett. *A keresztyén pásztor és a dolgozó gyülekezet* (Székelyudvarhely 1928.) címen Kiss Sándor Gladden Washington kongregacionalista lelkész dolgozatát fordította magyar nyelvre, és egészítette ki négy fejezettel. Ugyanő fordította és adta ki *Martineau életrajz és beszédek* című munkáját (Kv. 1943.).

A gyakorlati teológia körébe tartozik a Ferencz József által írt és Vári Albert átdolgozásában 1930-ban megjelent *Unitárius Kistükör. Az unitárius egyház történelme, hitelvei, szertartásai és alkotmánya*. A vallásos nevelést segítő tankönyvek írói közül említésre méltó: Vári Albert *Bibliai képek az Újszövetségből* (Kv. 1932.), *Istenországa munkásai* (Kv. 1928.), *Keresztyén egyháztörténelem* (Torda 1932.), *Keresztyén egyháztörténelem unitárius középiskolák V. osztálya számára* (Kv. 1923.), Ürmösi József: *Bibliai történetek. Ószövetségi rész II. osztály számára* (Kv. 1923.), *Bibliai történetek III. osztály számára* (Kv. 1923.), *Az unitárius egyház rövid története az elemi népiskolák V. osztálya használatára*, (Székelyudvarhely 1923.), Benczédi Pál: *Erkölcstan unitárius nézőpontból* (Kv. 1939.), *Bibliai történetek* (Bp. 1949.), Régeni Áron: „*Szív és lélek*” *Vezér-tankönyv az elemi iskolák 1. és 2. osztályú unitárius vallású növendékeinek vallás-erkölcsi oktatásához* (Kv. 1933.). Az ifjúság vallásos nevelésének kérdésével foglalkozott Lőrinczi László *Az unitárius nevelés a világ szükségessége* (Kv. é.n.) és Kiss Károly *Az iskolából kikerült ifjúság neveléséről* (Székelyudvarhely 1922.) című értekezésében.

Az unitárius egyházi irodalom harmadik korszakát minden teológiai szakdiszciplína megsínylette. 1948–1968 között az *Unitárius Naptárban* jelenhet meg néhány prédikáció. Ezenkívül csak Ferencz József kátéja (1947., 1949., 1954.) és az énekeskönyv (1951.) látott nyomdafestéket.

A negyedik korszak prédikációirodalmának legnagyobb része az 1971-ben a 77. évfolyammal újrainduló *Keresztyén Magvető Szószék-Úrasztala* c. rovatát képezi. 1971–2002 között 64 szerző 762 egyházi beszéde, beszédvázlata jelent meg a lap hasábjain. Ötvennél több prédikációt közölt Kovács István és Pálfi Dénes, 30–50 prédikációt jelentetett meg Gellérd Imre, Kedei Mózes, Kovács Lajos, Szabó Árpád, Szabó Dezső, Szabó Zoltán, Szász Ferenc. A Tanulmányok rovatban a gyakorlati teológia, elsősorban homiletika tudományos kérdéseivel foglalkoztak. A korszak kiemelkedő jelentőségű gyakorlati teológusa Gellérd Imre volt. A *Magvetőben* közölt kilenc tanulmánya a szorosán vett homiletika tárgykörébe tartozik. A szerző halála után jelent meg *Esszék* (Chico USA 1991.) és *Beszédek* (uo. 1990.) című kötete, majd 2002-ben az Unitárius Egyház kiadásában „életműve” látott napvilágot *Négyszáz év unitárius prédikációirodalma* címen.

Kedei Mózes szerkesztésében jelent meg a *Vallomás magunkról* c. prédikációs antológia I–II. kötete (Székelyudvarhely 2000., 2002.). Bencző Dénes *Az utolsó előtti szó ... temetési beszédek* (Székelyudvarhely 2000.) kötetében negyvenöt évi lelkészi szolgálat temetési beszédeiből nyújt válogatást. Az ő tollából jelent meg *Az Úr színe előtt – szertartási beszédek* (Székelyudvarhely, 2002.) c. kötet is.

1999-ben az Unitárius Lelkészek Országos Szövetsége újraindította az *Unitárius Szószéket*, melynek 2003 szeptemberéig négy száma jelent meg, az utolsó 2001. 1–2. összevont szám volt. Munkatársai közül kiemeljük: Jakab Dénes, Keresztes Sándor, Máthé Sándor, Józsa Lajos, Simén Domokos, Szeredai Noémi, Pap Mária, Tódor Csaba, Szász Ferenc és Szabó László nevét.

A gyakorlati teológia többi diszciplínáját (pojmenika, liturgia, katekétika) néhány valláskönyvtől eltekintve nem művelték tudományos alapossággal. Talán a lekipásztori gondozás (pojmenika) korigényét pótlandó szándékkal jelent meg 1989 után néhány hivatásos orvos-pszichiáter tanulmánya a Keresztény Magvetőben.

2. Bibliateológia

Ennek a szakcsoportnak első generációs képviselője Simén Domokos. Nyomtatásban megjelent munkái bibliai hangvételűek, de a rendszeres teológia határmezsgyéit súrolják. *A szent háromság és annak története* c. dolgozatát a Protestáns Teológiai Szemle közölte folytatásokban 1871-ben, majd egy évvel később önálló kötetben is megjelent *A Szentháromság eredetének és kifejlődésének története* (Kv. 1872.) címen. Másik műve *Az evangéliumi csodák* (Kv. 1875). Mindkét kötetét a 19. századi liberális protestantizmus racionális bibliakritikája jellemzi. Kimondottan bibliateológiai jellegű dolgozatai és részleges Újszövetség-fordítása kéziratban maradt.

Az első korszak biblikusai közé sorolható György János is. Alapvető bibliateológiai művei: *Jézus és az Újszövetség* (Torda 1908.), *Az Újszövetség hittana* (Torda 1909.), *Az ismeretlen evangélium* (Arad 1914.), *Az Újszövetség teológiájának mai fontossága* (Kv. 1910.). A szociális erkölcsstan iránti elkötelezettségét fogalmazza meg *Hit és haladás* (Torda 1908.) című művében. Kimondottan társadalom-bölcseleti értekezése *A becsületes állam* (Kv. 1909.) című műve. Fájdalmasan időszerű az Olvasóhoz intézett megszólítása: „A lelket mély fájdalom tölti el látva, hogy a nép, mely ezeréves hazánkat művelt földdé tette, ősei honából idegen világba kénytelen vándorolni. Évente több erős, munkabíró, és munkára vágyó fia hagyja ide ezt a szegény, sorshányta nemzetet, mint ahány lelket – a csecsemőket és elaggokat is beleszámítva – országunk legnagyobb vidéki városa számlál”. Merész és utopisztikus eszméivel György János is magára maradt.

A második korszak biblikusa Gálfi Lőrincz, a huszadik századi Jézuskutatás elkötelezett tudósa. Gál Kelemen szerint Gálfi „a megalkuvást nem ismerő, se előre, se hátra nem tekintő merev racionalizmus álláspontján áll,

amelynek a bibliakritika alapján kíméletlenül vonja le összes következményeit”. Munkái: *Legközelebb Jézushoz* (Kv. 1915.), *A jelenkor Jézusa* (Kv. 1926.), *A vallások jövője* (Kv. 1922.) Az unitárius időszakai sajtóban megjelent fontosabb tanulmányai (*A történelem Jézusa*. KerMagv. 1913. 269.; *Jézus és a törvény* uo. 1.) is a Jézus-kutatás kérdéskörével foglalkoznak.

A huszadik századi Jézus-kutatás „népiesebb”, divatosabb irányához tartozik Lőrinczi Dénes *Az ismeretlen tanítvány megszólal* (Hátszeg 1933.) című fordítása. A szélesebb olvasóközönséghez szolt Fosdik Emerson Harry Lőfi Ödön által lefordított *Utazás Palesztinában* (Kv. 1938.) c. néprajzi, történelmi ismertetése.

A második, illetve harmadik korszak biblikusai a sokoldalú Kiss Elek, aki minden teológiai szakcsoportban publikált. Az ószövetségi tanszék tanára *Az isteni törvény útja* (Kv. 1924.) c. munkájában az Ószövetség kettős, vallásos és erkölcsi megvilágítására vállalkozik. Az Ószövetség világát eleveníti fel, *A héber nemzeti élet az Ószövetség szerint* (Kv. 1939.) c. munkájában is, hangsúlyozva, hogy a nemzeti öntudat és a vallás egyet jelent, megmaradni csak a nemzeti öntudattal megélt vallás által lehet. Kéziratban maradt a *Próféták világa* (1930.) c. nagyszabású dolgozata. Ószövetségi és szigorúan bibliatörténeti munkái mellett fejlődésemélettel foglalkozott a legtöbbet. A „fejlődésemélet” nyomtatásban is megjelent terméke: *A világ fejlődése az atom szemléletében* (Kv. 1946.).

A második korszak újszövetséges Kovács Lajos volt. 1938-ban Strasbourgban jelent meg *L'Ecole eschatologique et ses adversaires (Az eszkatológiai iskola és ellenfelei)* című doktori dolgozata, melyben azt teszi vizsgálatá tárgyává, hogy mit értett Jézus Isten országán. (KerMagv 1939. 43. recenzálja Ferencz József.)

Lőrinczi Géza az 1940-ben megjelent teológiai magántanári dolgozatában (*A negyedik evangélium*) János evangéliuma életrajzi, történelmi, teológiai és vallásos bemutatására vállalkozott. *Jézus alakja a mai Biblia-kritika tükrében és a XX. század szabadelvű unitárius hitfelfogása szerint* (KerMagv. 1938. 120.) című tanulmánya a történelmi Jézus melletti állásfoglalás.

A negyedik korszak biblikusai közé tartozik Szabó Árpád, aki első tanulmányaiban a kumráni közösség életét ismertette: *Keresztelő Jánosnak a kumráni közösséggel való kapcsolata* (KerMagv. 1973. 176.), *A kumráni esszénus közösség* (KerMagv. 1974. 218.), *A kumráni esszénus közösség jelentősége és hatása a kereszténység kialakulásának korára* (KerMagv. 1976. 13., 97.).

Az újtestamentumi tudományos kutatás legújabb eredményei címen ugyancsak Szabó Árpád indított egy négy részből álló tanulmányosorozatot. (KerMagv. 1978. 88., 183., 1979. 7., 1980. 18.). Az Ószövetség tárgykörébe tartozik *Újabb szempontok az Ótestamentum vallása tanulmányozásához* (KerMagv. 1982. 195.), *Szövetségi formák az ótestamentumi hagyományokban* (KerMagv. 1983. 149.) és *Bevezetés az ótestamentumi kutatás történetéhez* (KerMagv. 1987. 83.) c. dolgozata. Az ifjú nemzedék biblikusai közül

Czire Szabolcs a huszadik század Jézus-kutatását ismerteti *Ha egy mai kutató őszinte Jézushoz: Robert W. Funk és a második reformáció* (KerMagv. 2001. 37) és *A Jézus-szeminárium: bemutatás és bírálólat* (KerMagv. 2002. 313.) című tanulmányában.

3. Rendszeres teológia

Ha valamely egyház teológiájának fejlődését a rendszeres teológiai munkákból mérhetjük le, akkor az erdélyi Unitárius Egyház fölöttébb nehéz helyzetbe kerül. Az utolsó, a szó szigorú értelmében vett „theologia theoretica” munka 1787-ben jelent meg *Summa Universae Theologiae Christianae Secundum Unitarios* címen, Szentábrahámi L. Mihály tollából. A „tizennyolcadik század legnagyobb protestáns dogmatikusának” műve csak 1899-ben jelent meg magyarul, Derzsi Károly fordításában. Varga Béla találóan állapította meg *Hittani tanulmányok* c. dolgozatában (Kv. 1933.), hogy: „az unitarizmus a liberalizmusnak és a vallási felvilágosodásnak fényes eredményeit és hatását a maga javára elkönnyelve meglegedett evvel, s mind ritkábban próbálta meg hittani, illetve dogmatikai nézeteit egységes rendszerbe kifejteni.”

A hiányokat pótlandó szándékkal Borbély István, az Unitárius Egyház Képviselő Tanácsának megbízásából, 1919-ben hozzákezdett az unitárius hitelvek kialakulásának megírásához. Négy évvel korábban, 1914-ben Kolozsvárt jelent meg *A magyar unitárius egyház hitelvei a XVI. században* c. korszaknyitó forrástanulmánya, melyben, a XIX. század pozitívista történelemszemléletével szakítva, először kísérelte meg a magyar unitarizmus fejlődéstörténetét ismertetni.

Az 1919-ben háromkötetesre tervezett hittantörténeti mű második (*A lengyel szocinianizmus és holland remonstrantizmus*) és harmadik része (*A angol és amerikai, valamint a XIX. századi magyar unitarizmus története*) terv maradt. Csak az első rész készült el, és jelent meg az Unitárius Irodalmi Társaság Szakkönyvtára első kiadványaként *A mai unitárius hitelvek kialakulásának története (Rendszeres unitárius hittantörténet)* (Kv. 1925.) címen. Borbély másik jelentős hittani munkája *A duális létbölcselet és teológiája* (Kv. 1928.) is az UIT Szakkönyvtárában jelent meg.

Az unitárius hitelvek kifejlődése (Kv. 1934.) címen Benczédi Pálnak jelent meg egy hittantörténeti értekezése. *Dávid Ferenc értekezése a kettős Istenségről* (Kv. 1943.) Márkos Albert fordításában látott napvilágot. Az unitárius hittantörténet fejlődésének legfontosabb és legrégejtélyesebb 16. századi antológiája *Két könyv az Egyedülvaló Atyaistennek, a Fiúnak és a Szentléleknek hamis és igaz ismeretéről* (Kv. 2002.) Péter Lajos fordításában, Balázs Mihály bevezető tanulmányával Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai sorozat 2. köteteként jelent meg.

A huszadik század unitárius rendszeres teológiája elég változatos képet mutat, leegyszerűsítve a különböző irányzatok képviselőinek felfogását a historizmus és pszichologizmus iskoláinak hatása érhető tetten számos pub-

likációban. Az első korszak képviselője, a minden teológiai szakcsoportban jelentőset alkotó Simén Domokos, a historiai iskola tanítványa. Fél századdal később Szent-Iványi Sándor a lélektani iskola híveként rendre cáfolja meg előde megállapításait. (Vö. *Az evangéliumi csodák* (Kv. 1875.) Simén Domokos és *Jézus gyógyításai* (Kv. 1937.) Szent-Iványi Sándor dolgozatát.) Az unitárius hittan összegezője, a különböző iskolák felfogásának egységbe rendezője Varga Béla volt. Hittani jellegű legfontosabb tanulmányai: *Hit és tudás* (A Magyar Unitárius Egyház Teológiai Akadémiájának Értesítője 1925–1925. a továbbiakban Értesítő), *Filozófia és vallás* (Értesítő 1929–1930.), *Mit jelent a kijelentés számunkra?* (Értesítő 1934–1935.), *Hittani tanulmányok* (Kv. 1934.), *A szabadelvű kereszténység vallásos alapja* (Kv. 1937.) *Unitarizmus és racionalizmus* (KerMagv. 1927. 18.) *Unitarizmus és individualizmus* (KerMagv. 1931. 119.), *Theista törekvések a vallásban az utóbbi 10. év alatt* (KerMagv. 1927. 248.).

Varga Béla *Hit és vallás* (Kv. 1948.) c. tanulmánykötete az unitárius hit-tantörténet második világháború után megjelent egyetlen átfogóbb szintézise.

A *Szabadelvű Vallásos Értékezesek* sorozatban elsősorban belmissziói célokat szolgáló dolgozatok jelentek meg. A sorozat szerkesztője és lelke Szent-Iványi volt. Az ő tollából jelent meg *Az unitarizmus lényege* (Kv. 1932.) c. értekezés, melyben így vall: „Olyan szabadelvű – de nem elv-nélküli – értekezleteket szándékozunk közreadni, részben magyar szerzőktől, részben fordításokban, melyeknek tartalma és könnyen érthető stílusa az intelligens olvasóközönség számára gazdag lehetőségeit nyitja meg az önálló, egyéni vallásos élet kifejlesztésének.” A sorozat folytatása a *Hit ébredése* és *Amikor a belső külsővé válik* c. dolgozat lett volna, ez azonban csak terv maradt, de megjelent *Az unitarizmus fejlődése* (Kv. 1932.) és *Jézus gyógyításai* (Kv. 1937.) c. füzet.

Az angol és amerikai unitárius társulatok által létesített Unitárius Misszió Ház kiadványaként dr. Csiki Gábor *Hiszek egy Istenben* (Kv. 1926.) c. dolgozata hármass misszióscéllal íródott: 1. Bizonyoságtétel mellett, hogy az unitárius vallás Jézus tiszta evangéliumába gyökerezik; 2. Az unitarizmusról kialakult téves nézetek eloszlatása; 3. Figyelmeztetés azokra a kötelességekre, melyeket hitvallásunk előír.

Törhetetlen optimizmus sugárzik a műből: „Bárhogy alakuljon is a jövő, s bármi legyen a jövő vallásának a neve, az lényegileg unitárius lesz, mert az emberiség lassanként mind jobban rá fog jönni arra, hogy nem a dogmák a fontosak, amelyek esetleg csak ellentéteket szítanak, és nem az dönti el a világ sorsát, hogy a papok milyen kátét tanítanak, hanem az, hogy van-e szeretet az emberek szívében: szeretet Isten iránt, szeretet egymás iránt a földön.”

Népszerűbb formában elsősorban az unitárius nép számára, de „sok művelt embernek” 1932. márciusában Balázs Ferenc 92 kérdésben és feleletben írta meg *Kis hittanát*. Ebben az unitárius vallás azon rendszerének összeállítására vállalkozott, mely a „hívek többségének felfogásán alapszik”. Kiss

Elek *A vallás és erkölcs unitárius nézőpontból* (Kv. 1926.), *Unitárius hit- és erkölcsstan a nagyközönség használatára* (Kv. é. n. 2. kiadás), *Magyar nemzeti hit- és erkölcsstan* (Kv. 1943.) című hittani értekezései is a „nagyközönség használatára” íródtak.

A belmisszió erősítését szolgálta Abrudbányai Fikker János sokoldalú munkásságával. Rendszeres teológiai és összehasonlító vallástudományi dolgozataiban (*Bevezetés a vallás lényegéhez* (Torda 1934.), *A vallás gyökerei* (Kv. 1938.), *Az Istenről való felfogásunk korunk tudományos gondolkozásában* (Kv. 1934.) a történetkritikai és lélektani iskola eredményeinek ötvözésére törekedett. 1940 után megjelent munkáiban (*Az unitarizmus és fajelmélet* (Bp. é. n.) egyre jobban érződik szélsőjobboldali felfogása. Nem mentes „faji nüanszoktól”, de objektívebb a Kolozsváron megjelent *Bizonyosság a vallásban* és *A vallás és a mai koreszmék* c. dolgozata.

Az teológiai és lélektani munkák egy része fordítás. A fordítók egyik kedvenc szerzője Clarke Freeman James. Művei közül Kiss Sándor fordításában *Mindennap vallása* (Kv. 1935.), Szent-Iványi tolmácsolásában és kiegészítésével *A keresztyén imádkozás* (Bp. 1940.) címen jelent meg egy-egy kötet. Peabody G. Francis – Szent-Iványi *A lélek egyháza. Rövid tanulmány a keresztyénység lelki hagyományairól* (Kv. 1935.), Millikan A. Róbert – Szent-Iványi *Természettudomány és vallás* (Kv. 1932.), Fosdick Emerson Harry – Szent-Iványi *Hit és értelem* (Kv. 1932.) címen jelentek meg a fontosabb fordítások. Hall Alfred *Egy unitárius hitvilága* (Kv. 1933.) dolgozatát Kiss Elek, Simons Minot könyvét *Egy modern Istenhit* (Kv. 1937.) címen pedig Simén Dániel fordítja magyar nyelvre.

A rendszeres teológia körébe sorolhatók Zoltán Sándor (*Az Istenfogalom Jézus tanításában* (KerMagv. 1916. 206.), *Racionalizmus, vallásosság* (KerMagv. 1916. 299.), *Isten személyes felfogása* (KerMagv. 1917. 11.), *Dávid Ferenc hittani felfogása a „Rövid Magyarázat” alapján* (KerMagv. 1940. 217.) *Az Úrvacsora* (KerMagv. 1938. 59., 129.) és a fiatalon elhunyt Iván László dolgozatai is (*Dávid Ferenc arca a szellemtudományi lélektan tükrében* (Kv. 1935.), *Protestantizmus és unitarizmus* (Kv. 1936.), *Régi igazságok új köntösben I., II.* (Kv. 1932. 1933.), *Világnézetünk válsága és a valósi igazság* (Kv. 1932.).

1989 után elsősorban Erdő János *Keresztyén Magvetőben és Teológiai tanulmányok* c. kötetében megjelent munkái tartoznak a rendszeres szakcsoporthoz (*Jézus istenfogalma, Jézus erkölcsi tanítása, A tekintély forrása a vallásban, Ember és világ szolgálatában stb.*).

Az etika körébe tartozik Rezi Elek *Válaszd az életet!* (Kv. 1999.) című 13 tanulmányát tartalmazó kötete. A Magvetőben megjelent fontosabb tanulmányai teológiai és etikai kérdésekkel foglalkoznak (*A teremtett világ védelmének unitárius teológiai és etikai vizsgálata* (KerMagv. 1997. 8.); *Az unitárius keresztyénység felfogása a szentlélekről* (KerMagv 1998. 216.).

4. Egyháztörténet

Az első korszak egyháztörténetét a pozitivista szemlélet és a késhegyig menő polémia jellemezte. Az Unitárius Egyháznak a Protestáns Irodalmi Társaságból való kiszorulása/szorítása is hozzájárult az utóbbi jelenség felerősödéséhez, ettől függetlenül mind a polemikus hangjáról ismert Kanyaró Ferenc, mind a pozitivista Jakab Elek olyan alapos meglátásokkal gazdagították az unitárius egyháztörténeti irodalmat, mely csak a legutóbbi időben kezdett beépülni a nemzetközi szakirodalomba.

A második korszak legtermékenyebb egyháztörténetírója dr. Gál Kelemen volt. *Brassai Sámuelről* (Kv. 1926) írott monográfiája nyitotta a sort, majd *A kolozsvári Unitárius Kollégium története (1568–1900)* (Kv. 1935.) című kétkötetes, monumentális műve következett. *Kilyéni Ferencz József unitárius püspök élete és kora* (Kv. 1936.) c. művében háromnegyed századot mutat be az unitárius egyház történetéből. *Jakab Elek élet- és jellemrajza* (Kv. 1938.) Kolozsvár történészének állít emléket. Posztumusz munkája *Káli Nagy Elek élet- és jellemrajza az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának Kiadványai sorozat 3. köteteként* 2003-ban jelent meg Kolozsvárott.

Kelemen Lajos unitárius vonatkozású tanulmányai túlmutatnak a száraz egyháztörténetíráson, és művelődés- és művészettörténeti kérdésekre irányítják az olvasó figyelmét.

A minden szakcsoportban író Boros Györgyöt és Borbély Istvánt egyháztörténészként is meg kell említenünk. Boros *A magyar unitárius irodalom XVI. századbeli termékei* (KerMagv. 1885. 148., 338.), *Száz esztendő az unitarizmus múltjából* (KerMagv. 1924. 213., 1925. 4.), *Petrichevich Horváth Kálmán és elődei* (KerMagv. 1928. 243.), *Agh István püspök élete tekintettel külföldi tanulására, tanári és irodalmi munkásságára* (KerMagv. 1938. 13., 81.) című dolgozataival, Borbély István *Dávid Ferenc és kora* (KerMagv. 1910. 121., 191., 300.; 1911. 45., 92., 174., 240., 313., 358.; 1912. 20.) és *Simén Domokos és kora* (Kv. 1926.) c. terjedelmes tanulmányával állít emléket az unitárius múltnak.

Erdély egyetlen unitárius fejedelmének állít emléket P. Szentmártoni Kálmán *János Zsigmond erdélyi fejedelem élet- és jellemrajza* (Székelykeresztúr 1934.) című, az UIT által pályadíjjal jutalmazott munkája.

A szabadelvű kereszténység történetének megírását Wilbur Morse Earl vállalta magára. *A mi unitárius örökségünk* címen Szent-Iványi Sándor fordításában és kiegészítésével 1938-ban jelent meg magyarul.

Az erdélyi unitárius egyház történetének Kénosi – Uzoni – Kozma által írt latin nyelvű, monumentális, kéziratban maradt fordítását Márkos Albert tanár a második világháború alatt készítette el.

Egyház- és jogtörténeti vonatkozásai vannak Az Unitárius Egyház Törvényeinek Gyűjteménye sorozatnak. A sorozat első és harmadik kötetét (*Az unitárius egyház rendszabályai (1926–1850)* (Kv. 1922), *Az unitárius egyház szervezete* (Kv. 1922.) dr. Tóth György szerkesztette. A negyedik kötetet

Tóth György emlékének ajánlva Ferencz József és Erdő János rendezte sajtó alá és *A magyarországi unitárius egyház szervezeti törvénye* (Bp. 1942.) címen jelentették meg.

A negyedik korszak nyitánya az 1968-ban tartott nemzetközi megemlékezés emlékkötete, a *Négyszáz év* első kiadása, majd ezt követte 1979-ben a második kiadás és a *Dávid Ferenc 1579–1979* c. emlékkötet Binder Pál, Szabó Sámuel, dr. Erdő János, dr. Ferencz József, Gellérd Imre, Lőrinczi Mihály és Rezi Elek egyháztörténeti tanulmányaival, Huszti János, Májay Endre, Szabó Árpád, Kökösi Kálmán, Kolcsár Sándor és Szász Ferenc prédikációjával. 1968-ban jelent meg Erdő János *Teológiai tanulmányok* kötete, rendszeres teológiai és egyháztörténeti dolgozatait gyűjtve egybe. 1975-ben a *KerMagv.* 81. évfolyamának 2–3. száma Kriza János halálának 100. évfordulóján Kriza emlékszámként jelent meg. Az egyháztörténet körébe vágó tanulmányokat közöltek: Binder Pál, Bodor András, Erdő János, Gaal György, Kovács Sándor, Molnár István, Molnár B. Lehel, Simén Domokos, Szabó Dezső.

1989 után megjelent fontosabb egyháztörténeti munkák: Gaal György a szerkesztője, illetve szerzője *A szent szabadság oltalmában* (Kv. 2000.) és a *Műzsák és erények jegyében* (Kv. 2001.) c. tanulmánykötetnek. Kedei Mózes *Az unitárius egyház rövid története* (Kv. 2002.) a nagyközönségnek szánt egyházunk múltját ismertető kötet.

5. Népnevelő és ifjúsági kiadványok

A hitépítő és népnevelő kiadványok sorából kiemelkednek a *Dávid Ferenc Egylet* kiadványai, elsősorban az *Unitárius Közlöny* és ennek mellékletei, a *Fiatalság Barátja* és a *Nők Világa*. Itt kell szólnunk az *Unitárius Naptár*ról is, melyet 1911–1927 között a székelyudvarhelyi unitárius lelkészek (Ajtay János, Ürmösi József, Báró József) szerkesztettek a lelkészkör megbízásából. 1928–1936 között *Erdélyi Magyar Unitárius naptár* címen a Dávid Ferenc Egylet kiadásában jelent meg (szerkesztette S. Nagy László, Varga Béla, Szent-Iványi Sándor, Ürmösi József). 1937–1949-ig *Unitárius Naptár* címen a Dávid Ferenc Egylet szerkesztésében jelent meg (nem jelent meg 1945-ben). 1956-tól 1962-ig a Román Népköztársasági Unitárius Egyház kiadásában jelent meg. (Nem jelent meg 1950–1955 között és 1961-ben). Az 1956–1962 között megjelent Naptár sem szellemiségében sem tartalmában nem mérhető a korábbiakhoz.

A népnevelő unitárius irodalom fontosabb művelői voltak: Balázs Ferenc, Báró József, Bede Emil, Bodor András, Böződi György, Ferenczi Sándor, Fikker János, Gál Kelemen, Gellérd Imre, id. és ifj. Gspan Károly, Gyallay Domokos, Józán Miklós, Kelemen Lajos, Kiss Elek, id. Kovács Lajos, Kőváry Jakab, Lőrinczi Mihály, Márkos Albert, Pálffy Márton, Pálffy Ákos, Pósa Lajos, Sütő Nagy László, P. Szentmártoni Kálmán, Szent-Iványi Sándor, Ürmösi Károlyné, Ütő Lajos, Vári Albert, Vári Domokos, Végh József.

2000-ben újraindult az *Unitárius könyvnaptár*. (Szerk. András György 2000–2001.; Kovács István 2002–2003) és a *Nők Világa*. (Szerk. Maksay Magdolna).

Az Országos Dávid Ferenc Ifjúsági Egylet (ODFIE) kiadványai 1996-tól kezdődően jelennek meg. *ODFIE Tájékoztató* címen négy lapszám (1996., 1997., 1998., 1999.) tudósít az ifjúsági munkáról. *ODFIE hírlevél* (2000–2001 13. lapszám, 2002–2003 10. lapszám) címen a közérdekű rendezvényekre, évközi tevékenységekre hívják a tagságot.

Az Országos Dávid Ferenc Egylet kiadásában megjelent faluismertető kismonográfiák az unitárius falvak igényes és ugyanakkor népszerű bemutatását szolgálják. A következő kismonográfiák jelentek meg 2002-ig: *Homoródalmás* (1996., 1999.), *Székelyderzs* (1997., 1999.) *Ürmös* (1997.), *Bölon* (1998.), *Árkos* (1998.), *Homoródkarácsonyfalva* (1999.) *Vargyas* (2000.), *Énlaka* (2000.) *Siménfalva* (2001.) *Fiatfalva* (2001.) *Küküllődombó* (2001.), *Nyárádgálfalva* (2001.), *Szentgerice* (2002.), *Várfalva* (2002.).

Unitárius Ösvény címen az unitárius hitelveket és egyháztörténelmünket összefoglaló zsebkönyv jelent meg 1999-ben és 2001-ben. Ennek román fordítása *Cărarea unitariană* 2002-ben jelent meg az Egylet kiadásában. 1999-ben *ODFIE Játékoskönyv* címen csoportjáték-antológiát, *ODFIE daloskönyv* (Kv. 2000., 2001., 2003.) címen pedig különböző műfajú énekyűjteményt jelentettek meg. Az erdélyi unitárius ifjúsági mozgalom történetének megírását Gyerő Dávid egylettitkár vállalta fel *Kéveköitők* (Sepsiszentgyörgy, 2000.) c. munkájában.

Meggyőződésünk, hogy az Unitárius Egyház – számarányához viszonyítva – méltán képviselte-képviseli az erdélyi vallásos irodalmat.

MÓZES HUBA

SZÖVEGSZERVEZŐ ARÁNYOK ENYEDI GYÖRGY SZÉPHISTÓRIÁJÁBAN

1. Enyedi György 1574-ben, tizenkilenc éves korában vetette papírra *Historia elegantissima* című, Boccaccio egyik Európa-szerte ismert novelláját, Philippus Beroaldus verses latin fordítása nyomán feldolgozó széphistóriáját, amely a következő két évszázadban kéziratos másolatok mellett több mint tizennégy nyomtatott kiadásban forgott közkézen.

A magyar irodalom akadémiai történetének 1964-ben megjelent első kötetében a műről rövidre fogott és nem túl kedvező jellemzést olvashatunk: „Művészi szempontból (...) Enyedi históriája a gyengébbek közé tartozik, Beroaldo latin költeményéből elhagy minden olyasmit, ami csupán a gyö-

nyörködtetést szolgálja, például Gismunda szépségének vagy gazdag lakodalmának leírását; verselése is meglehetősen száraz” (Klaniczay Tibor szerk. 1964: 529).

Az akadémiai kézikönyv megállapításaival nem kívánok vitába szállni, hiszen a *Historia elegantissima* évszázadából valóban idézhető képekben gazdagabb, szófűzésükben változatosabb, verselésükben gördülékenyebb, egyszóval sok szempontból tökéletesebbnek mondható verses históriák. A kérdés azonban kérdés marad: Mi a magyarázata a fiatal epikus tollából származó széphistória oly hosszú ideig tartó, nagy népszerűségének?

A kielégítő válasz elképzelhetetlen a korabeli befogadói igények ismerete és tudomásulvétele nélkül. Nem kétséges, például, hogy a reformáció korabeli olvasó/ hallgató gyönyörűségét lelte a ma merőben intő, tanító, moralizáló célzatúnak ítélt részletekben is. Mint ahogy az sem kétséges, hogy az énekelt sorok merev képletbe nehezen foglalható, inkább szótagszám meghatározta ritmusát illetően is eltérőek voltak az egykori elvárások.

2. A felvetett kérdés verstörténeti jellegű, feltételezhető tehát, hogy eldöntéséhez a *Historia elegantissima* versformájának a vizsgálata is szolgálhat érveket. A vizsgálat alapjául a Balassi Kiadónál 1994-ben megjelent, Káldos János gondozta szöveget választottam (Káldos János szerk. 1994).

2.1. A széphistória 310 négysoros versszakból, összesen 1240 sorból áll. A sorok, kevés kivételtől eltekintve, 11 szótagosak. A szótagszám szempontjából 15 sor igényel külön magyarázatot:

a) A 263., 287., 478., 922. és 928. sorban diftongust találunk (*töüs, böüsséggel, böü*). Ezek a diftongusok egyetlen szótagot alkotnak. Például a 263. sorban:

Felnevése körül az sok töüs gaznak,

b) Az 1228. sorban a diftongust két szótagra bontja a prozódiai dierézis:

Átkozott az, ki ez köül mást nézhet.

c) Az 1. sorban két, a szó belsejében egymás mellett álló magánhangzó alkot egyetlen szótagot (szinizézis):

Gyakor históriákat, tudom, hallotok,

d) Az 1149. sorban két-két, a szó belsejében egymás mellett álló magánhangzó alkot egy szótagot:

Virágjába siesd leányodat inteni,

e) Az 512., 514., 957. és 1136. sorban egy szóvégi és az utána következő szó kezdő magánhangzója alkot egyetlen szótagot (szinaloiphé). Például a 957. sorban:

Gyilkosságod noha azelőtt is tudtam,

A fenti sorok a megjelölt módon illeszkednek a 11 szótagos sorok közé. Kivételt csupán további 3 sor alkot, amelyek mindegyike egy-egy szótaggal rövidebb a többinél, azaz mindössze 10 szótagos:

(562) Féneképpen, kérlek, ne rettentessed,

(856) Fog orráról az palasztk elesni.

(1207) Azkit szeret, attól rettentitek,

A 11 szótagos sorok ritmusát, akárcsak korábban a népdalversek sorfajaiét (Mózes Huba 2001: 17–52), kétféle értelmezésben próbálom számba venni.

A Szepes–Szerdahelyi-féle verstani kézikönyv felfogásához igazodva (Szepes Erika – Szerdahelyi István 1981: 356–434) a széphistóriában nem kevesebb, mint 20 különféle, 2-4 ütemből álló sor keveredését állapíthatom meg:

1.	4//4//3	556 sor	44%
2.	4//3//4	418 sor	33%
3.	4//2//3//2	76 sor	6%
4.	4//2//5	54 sor	4%
5.	4//5//2	40 sor	3%
6.	2//4//2//3	29 sor	2%
7.	2//4//3//2	19 sor	1%
8.	2//4//5	12 sor	0,9 %
9.	3//3//2//3	8 sor	0,6%
10.	4//7	5 sor	0,4%
11.	4//2//4//1	4 sor	0,3%
12.	3//3//3//2	4 sor	0,3%
13.	3//3//5	3 sor	0,2%
14.	2//4//4//1	2 sor	0,1%
15.	6//2//3	2 sor	0,1%
16.	4//1//4//2	1 sor	0,08%
17.	2//5//4	1 sor	0,08%
18.	6//4//1	1 sor	0,08%
19.	6//5	1 sor	0,08%
20.	7//4	1 sor	0,08%

A változatok közül 9 sorféleség 3 ütemű, 8 sorféleség 4 ütemű, 3 sorféleség pedig 2 ütemű. 1237 sorból 1154 (93%) kezdődik 4 szótagos ütemmel, ezek közül 556 sor (44%) 4//4//3 tagolású, 418 (33%) pedig 4//3//4 tagolású.

„Hagyományos” értelmezés szerint a széphistória a következő 6 sorváltozathoz épül:

1.	4/4/3	1019 sor	82%
2.	4/2//3/2	105 sor	8%
3.	4/2/4/1	79 sor	6%
4.	4/2/2/3	31 sor	2 %
5.	4/3/4	2 sor	0,1%
6.	4/1/4/2	1 sor	0,08%

Az utóbbi 6 sorféleség mindegyikére idézek egy-egy példát, zárójelben feltüntetve az adott sor Szepes–Szerdahelyi-féle felfogáshoz igazodó ritmikai értelmezését is.

4/4/3 (4//4//3)

(2) *Szép dolgokat krónikákból olvastok,*

4/2//3/2 (4//2//3//2)

(21) *Igen kazdag király Tancredus vala,*

4/2//4/1 (4//2//4//1)

(751) *Eredetet Róma pásztoroktól vött,*

4/2//2/3 (2//4//2//3)

(101) *Semmi vigasztalás nem fog szűvében,*

4/3/4 (7//4)

(681) *Nagy Agesilausnak ifjú fia*

4/1//4/2 (4//1//4//2)

(773) *Kövesd, atyám, nagy Maximinus császárt,*

A „hagyományos” változatok közül 4 sorféleség 4 ütemű, 2 sorféleség pedig 3 ütemű. A leggyakoribb sorféleség a 4/4/3 tagolású sor. A 11 szótagos soroknak ez nem kevesebb, mint 82%-át képviseli. A „hagyományos” értelmezés szerint egyébként az összes sorok 4 szótagos ütemmel kezdődnek, ami a sorozatosság illúziójának megteremtéséhez jelentős mértékben járul hozzá. Megjegyezném, hogy a 4/7, illetve 4//7 és ezen belül a 4/4/3, illetve 4//3//4 tagolás a sorokban aranymetszéses arányokat alakít ki.¹

2.2. A 4 soros szakaszok közül alig 13 versszak épül egyértelműen 4/4/3, illetve 4//4/3 tagolású sorokból. Ilyen például a 49. strófa:

Szerelemnek tüzét nehéz titkolni,

Felgerjedett lángját nehéz oltani,

Akárki mint igyeközzék fedezni,

Meggyúlt szösznek, higgved, füstét nézheti.

További 9 versszak a Szepes–Szerdahelyi-féle értelmezés szerint 4//3//4 tagolású sorokból áll, amelyek „hagyományosan” ugyanúgy ütemezhetők, mint az előbb idézett sorok. Ilyen például a 34. strófa:

Az Úr Isten felvötte szegény nemből,

Nemességet mert nem vött szüleiről,

Kazdagságot sem hozott eleiről,

Mint Dávidot emelte juhok közül.

Viszonylag egységes ritmikai szerkezetű versszakot a fentiekén kívül keveset találunk a széphistóriában. Ritka kivételként említhetem, például, a 64. strófát, amelyben a Szepes–Szerdahelyi-féle – licenciákat is figyelembe vevő

¹ Az arányok dinamikus egyensúlyát biztosító *aranymetszés*, mértani meghatározásának megfelelően, oly módon oszt két részre egy egészet, hogy a kisebbik és a nagyobbik rész aránya megfeleljen a nagyobbik rész és az egész arányának. Irodalmi-művészeti alkotásokban az aranymetszés vagy csupán arányos részeket határol el egymástól (ez esetben jelenléte és szerepe pusztán számokkal is kifejezhető), vagy pedig az adott mű lényeges mozzanatát, illetve mozzanatait emeli ki (ez esetben számszerű kifejezése elválaszthatatlan szerepének vizsgálatától, mert meghatározott szerep hiányában pusztán jelenléte sem igazolt).

Verseken az aranymetszés vizsgálatakor megállapítjuk az egészet alkotó egységek – szótagok, verslábak, ütemek, félsorok, sorok, sorpárok vagy versszakok – összegét, azt megszorozzuk az aranymetszés 0,618...-as arányossági tényezőjével, majd a tizedesek függvényében a szorzatot le-, illetve felkeresítjük. Az ily módon meghatározott nagyobbik részt a mű elejétől számítva *pozitív*, a mű végétől visszszámolva *negatív* aranymetszés jelenlétét igazolhatjuk vagy cáfolhatjuk. Az egészen belül pozitív és/vagy negatív aranymetszéssel meghatározott részek esetenként tovább oszthatók, ily módon az *elsőrendű* aranymetszések mellett *másod-, harmad-, sőt sokadrendű* aranymetszésekkel is számolhatunk.

(Szepes Erika – Szerdahelyi István 1981: 373–379) – értelmezés szerint három 4/2//3//2 tagolású sort követ egy 4//5//2 tagolású sor. „Hagyományos” értelmezés szerint a strófának mind a négy sora 4/2//3//2 (illetve 4/2/3//2) ütemezésű lehet:

*Nincs oly titok, kit a szerelem nem tud,
Okosság nincs, kit felforgatni nem tud,
Oly rejtőkhely, kit megkeresni nem tud,
Okos, bátor, mert mindeneket tanolt.*

A nem 4/4/3 ütemezésű sorokból álló versszakok azonban csak a mű egészéből kiszakítva feleltethetők meg a maguk eltérő tagolású képletének. A viszonylagos ritmikai változatosság tényét elismerve és hangsúlyozva megállapítható, hogy a széphistória egészét mégis a 4/4/3 tagolás egységbe foglaló ritmikai illúziója lengi be.

3. A mű szakaszaiban általában négyes rímben csendülnek össze a sorok. Ezeket a rímeket mai füllel olykor sutának, olykor primitívnek és gyakran kifejezetten egyhangúnak halljuk, mert hajlamosak vagyunk elfeledni, hogy az egykori énekelt előadásban mindez másképpen hangzott és hatott.

Az énekszó feltehetően kiegyenlítette, például, a 110. szakasz sorvégi magánhangzóinak a különbségét:

*Sőt urakban király titkon hivatá,
Hogy törvénnyel ifjakat áldoztassa,
De vén tanács ezt bolondságnak mondá,
Sőt ifjakat összeadni tanácslá.*

Az énekszó bizonyos mértékig feledtetten/ feledtethette, például, a 124. szakasz volna-volna rímeinek a primitívségét:

*Rajtad amnyi nehezségem nem volna,
Személyedet ha megböcsülted volna,
És ha hozzád hasonlót néztél volna,
A szeretet így nem vakított volna.*

S aligha kétséges, hogy az énekszó esetenként színesebbé varázsolta az olyan ragrímeket is, mint amilyenek a 305. szakasz sorainak a végén szerénykednek:

*Nem állandó az olyatén házasság,
Melyet szerez erő avagy bosszúság,
Avagy azkit forral pénz és kazdagság,
Nemsokára példa leszen asszonyosság.*

Lehetetlen viszont fel nem figyelni arra, hogy a dallam nélkül hangoztott szöveg rímelését is több ízben élénkítik olyan bravúros, ám mégsem hivalkodó megoldások, mint például a 126. szak négyes rímének keresztrímmé alakítása:

*Magad tudod, gyermekségétől fogva
Udvaromat engedelmemből lakta,
Magát noha jó erkölcsben tartotta,
Nemességre emelte szolgálataja.*

Idézhetem itt a 299. szakasz két sorát, amelyeknek a végén öt-öt szótag terjedelemben csendül össze a rím:

*Meg se indulj mindeneknek tanácsán,
Mert akkoron irigyekben az Sátán.*

De idézhetem a 198. szakaszbeli kezdőrímeiket (zárójelben megjegyezve, hogy a *hidd meg* hívórímet egyazon sorban a *többet* szó is visszhangozza):

*Hidd meg, többet csak udvarodban lelhetsz,
Kiknek régi rozskenyerek most perec.*

És idézhetem a 310. szakasz sor belseji rímeit is, amelyek nem csak két metszet előtti szótagot, hanem két teljes ütemet csendítenek össze:

*Ez éneknek deákból fordítója,
Nevét versek fejébe nem titkolja,*

Változatos módon oldják az egyhangúságot a széphistória szövegében fellelhető versmondattani alakzatok is, például:

– a soráthajlás a 169. szakaszban:

*Gondold, atyám, fiait a szerencse
Miként tartja, kikben vagyon ereje,*

– a közölés a 281. szakaszban:

Az nagy Isten így szokta megbüntetni,

Kevély kazdagokat semmivé tenni,

– avagy éppenséggel a kettős közölés a 105. strófában:

Nem tudod-é, sok erős vitézeket,

Nagy urakat és bölcs, tudós népeket,

Az szerelem nagy sok fejedelmeket,

Szarvon kötve hordoz sok erőseket.

4. Az élénkítő verstani mozzanatok minden bizonnyal hozzájárultak a széphistória népszerűségének egykori növeléséhez. A mű igazi költői erejét azonban, feltételezésem szerint, a *Historia elegantissima* műfaji sajátosságokat is érzékeltető, szilárd szerkezete biztosítja.

4.1. A széphistóriában az első-, másod- és harmadrendű negatív és pozitív aranymetszések szintje körül helyezkednek el azok a versszakok (vö. Mózes Huba 2000: 43–60), amelyek nem csak epikai csomópontoknak, hanem egyúttal az érzelmkifejezés, valamint az erkölcsi tanítás csomópontjainak is tekinthetők. Az aranymetszések egymást követő sora egyidejűleg a megszólalások/ megszólaltatások rendjét is érzékelteti. Az alábbi táblázat első oszlopában az aranymetszések ilyen vagy amolyan rendűségét és negatív vagy pozitív voltát, a második oszlopban az aranymetszések szintjén elhelyezkedő két-három versszaknak a sorszámát jelölöm, a harmadik oszlopban végül az adott részletben megszólaló narrátort, illetve a történetben megszólaltatott szereplőket nevezem meg.

III ⁻	17–18.	narrátor
III	28–29.	narrátor
II ⁻	45–46–47.	narrátor
II	73–74.	narrátor

III	90–91.	narrátor
III ⁺	101–102.	Gisquardus (Tancredusnak)
I	118–119–120.	Tancredus (Gismundának)
III	146–147–148.	Gismunda (Tancredusnak)
III	163–164–165.	Gismunda (Tancredusnak)
I ⁺	191–192–193.	Gismunda (Tancredusnak)
III ⁻	209–210.	narrátor
III	220–221.	narrátor
II	237–238.	Gismunda (Venusnak; monológ)
II ⁺	264–265–266.	Gismunda (Tancredusnak)
III	282–283.	narrátor
III ⁺	293–294.	narrátor

A szerkezet még világosabban áttekinthetővé válik akkor, ha a negatív és pozitív aranymetszés-interferenciák (a táblázatban index nélküli) eseteitől eltekintve, a tisztán negatív és tisztán pozitív aranymetszéseket páronként megfeleltetve, a megfelelő részletek műfaji színezetét is megjelölve, egy újabb táblázatban utalok a történet legfontosabb mozzanataira. Előbb azonban a páronként megfeleltethető aranymetszések szintjéről kiemelt részleteket sorakoztatom fel:

*17 Az országnak ezen nagy gondja esék,
Királyságnak magva hogy elvételék,
Görög birodalom asszonyra esék,
Ebből károk vitézeknek érközék.*

*18 Nagy sírással asszony kesereg vala,
Szép ruháját gyászra fordítja vala,
Ágyasházban berekeszkedik vala,
Sok ideig színét nem látják vala.*

.....
*45 Azért vétkek vagyon itt az atyáknak,
Házasságra illendő magzatjoknak,
Nem viselik jó gondját leánzóknak,
Szerencsébe mert sokáig tartatnak.*

*46 Nem javallom, kazdagságot kik néztek,
Személyekben sok válogatást tesztenek,
Jegyruhának valakik csak örültek,
Igaz szeretetnek de nem engedtek.*

*47 Csoda nagy szerelme gerjed asszonnak,
Mert Gisquardust már óhajtja urának,
Nincs emlékezeti fogadásának,
Gyakorta int szemével ifjúnak.*

.....

101 Igaz bíró ebben az Isten néked,
Gyaláznia nem kívántam személyed,
De ne vegye nehéz kedvvel felséged,
Hatalmasb vitt erre, hogyha megnézed.

102 Esztelenség, avagy háladatlanóság,
Sem gerjedett, bírhatatlan bujaság,
Nem vitt engem erre semmi csalárdság,
Csak vont az nagy szübeli hatalmasság.

.....
118 Teéretted már nyomorult vénségem,
Minden népek között szidalmas nevem,
Gyalázatos immár királyi hirem,
Nem kívánom azért hosszabb életem.
119 Ékessége királyi nemzetemnek,
Gyalázatra fordula személyemnek,
Szép istápja megromla vénségemnek,
Elmarada öröme életemnek.

120 Minden testi jókkal engem az Isten,
Látogatott böüsséggel kegyelmében,
De megvonta ezt tőlem kegyelmében,
Holtom után bíró nincsen székemben.

.....
191 Az hatalmas Dariusról mit mondjak,
Hű voltáról most semmit hogy ne szóljak,
Nem tudod-é, fia egy poroszlónak,
De Istentől királya Persiának.

192 Parrasius, Licastus atyafiai,
Édes szülejektől elhányatának,
Egy pásztortól Istenért tartatának,
Királyságra Archadában jutának.

193 Mit mondhatnál Agatokles királyról,
Minden tudja, paraszt nemzet atyjáról,
Híres vala hadban viselt dolgáról,
Királysága vala Siciliáról.

.....
209 Nyughatatlan, fúrt fejű emberekben,
Soha nincsen nyugalom fejekben,
Eszről eszre jargalnak elméjekben,
Fornak, miként hév víz kicsin bögrében.

műben. Ezt a szövegrészt a széphistória akrosztichonja is segít kijelölnünk. A versszakfők összeolvasásából adódó latin szöveg ugyanis az *amoris* szó utolsó hangzójával a 153. versszakban ér véget. Az ezután következő, pontosan a mű közepén, a szimmetriatengely körül elhelyezkedő négy versszak mintegy a széphistória lényegét sűríti magába:

154 *Bátor szűnek mert jó karú vitézzel,
Mely nagy harca vagyon ellenségével,
Szép termetnek, hidd el, a szüzességgel,
Olyan harca vagyon, mint ellenséggel.*

155 *Életemnek most nálam szép virága,
Időm olyan, mint szépen kinyílt rózsa,
Ifjúságnak kebelemben illatja,
Hogy lehettem ily jóknak titkolója.*

156 *Kőfal között életem nem tűrhetem,
Féne módra élnie nem szerettem,
Házasságban, tudod, ezelőtt éltem,
Régen hagyott jómrá most visszatértem.*

157 *Esztelenség habok ellen evezni,
Sebes szélnek ellene igyekezni,
Nyájasságtól ifjakat is tiltani,
Természetet folyásában megfogni.*

Mint sajátos, lírai színezetű *mise en abyme*-ban futnak össze ebben a részletben, és bomlanak ki belőle a történet előadásának epikai, drámai, balladai és moralizáló mozzanatokot összekötő szálai, hogy aztán a moralizáló zárlat előtti, eleve szinkretikus, balladai mozzanatban ismét nagy erővel érvényesüljön a líraiság.

5. A szerző rendkívüli arányérzékéről tanúskodik szerintem az a tény is, hogy az aranymetszések szintjén vagy a szimmetriatengelyen elhelyezkedő szövegrészekben nem egyszer kiemelkedően szép versformai megoldásokkal találkozunk, mint például a legutóbb idézett 157. szakaszban, amelyben – olvassuk csak újra figyelmesen – alliterációk egész sora segít a szentenciát lírává átlényegíteni:

*Esztelenség habok ellen evezni,
Sebes szélnek ellene igyekezni,
Nyájasságtól ifjakat is tiltani,
Természetet folyásában megfogni.*

Talán nem túlságosan kockázatos azt állítanom, hogy a *Historia elegantissima* egykori hatásának a titka éppen az ilyen és ehhez hasonló részleteknek a sorok ritmusában jó előre sejtetett aranymetszéses-szimmetrikus szerkezetű, harmonikus egészzé szervezésében/ szerveződésében rejlik.

Enyedi György, *Historia elegantissima*. Káldos János szerk. 1994. Balassi Kiadó, Budapest.

A magyar irodalom története 1600-ig. Klaniczay Tibor szerk. 1964. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Mózes Huba: *Semantica structurii textului poetic/ A költői szöveg szerkezetének szemantikája/ Sémantique de la structure du texte poétique*. În colaborare cu/ Munkatárs/ Avec la collaboration de Kabán Annamária. Editura Fundației Culturale Române 2000, București.

Mózes Huba: *Verstörténeti kérdések*. 2001, Miskolc.

Szepes Erika – Szerdahelyi István: *Verstan*. 1981, Gondolat, Budapest.

CSEKE PÉTER

MIKÓ IMRE ÉLET- ÉS PÁLYAKÉPE* Jegyzetek Balázs Sándor monográfiája kapcsán

Csaknem harminc évvel ezelőtt, amikor a romániai magyar irodalom élő klasszikusait bemutató *Közelmépek*¹ megjelent, az 1911-ben született Mikó Imre volt a legfiatalabb hatvanéves a kötetben. Az 1930 januárjában indult *Erdélyi Fiatalok* alapítójáról készült csoportképen ugyancsak ő az egyetlen húszon aluli főmunkatárs.

Fiatalként bölcsnek lenni és a súlyos évtizedek terhe alatt is fiatalnak maradni – időben behatárolt, véges életünknek alighanem ez az egyik legnagyobb adománya. Példamutató, ahogy Mikó Imre élni tudott ezzel az adottsággal.

Változatos életpályája során hol „történelmi erőterben” állt, hol „történelmi szélárnyékba” vetette balsorsa. Mikor a számunkra kedvezőbb konstellációk felismerőjeként és célirányos alakítójaként tűnt ki, mikor a történelmi erőviszonyok kedvezőtlen alakulásának szenvedő alanyaként vonult a szellemi alkotómunka magányába. Ám a történelemből akkor sem vonult ki teljesen, ellenkezőleg, szellemi szabadságának megőrzéséért akkor vívta a leginkább megpróbáltató küzdelmet, és ennek leginkább a múlt volt a csatateret.

Ennek köszönhetően tanulhattuk meg tőle: a múlt nem mögöttünk van, hanem alattunk. Azon állunk. Nem csak a napjainkban megcsúfolt kolozsvári főtéren, ahol (az ő idejében még csendes) Petőfi utcából jövet vagy menet

* Elhangzott a 2003. június 26-án tartott könyvbemutató az Unitárius Egyház Dávid Ferenc dísztermében.

¹ Marosi Ildikó: *Közelmépek* (Interjú húsz romániai magyar íróval.) A fényképeket készítette Erdélyi Lajos. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1974.

naponként megcsodálhatta az erdélyi „miesnapok” és „míves” századok ég felé törő monumentalitását. Minél távolabb kerül szeretett városától, annál világosabbá válik számára: mélység nélkül nincs magasság sem. Amikor megadatik számára, hogy az Egyesült Államokba látogasson, azt tartja a legfontosabbnak, hogy földije, a demokrácia erdélyi meghonosításáért küzdő Bölöni Farkas Sándor nyomdokait keresse.

Bármelyik végétől is nézzük: személyes sorsán mindegyre átüt a történelem sorspecsétje, miként gézkötésen a vér. Minden műfajban otthon volt, amely mögé maga a történelem helyezett messzezengető hangszekrényt. Csak éppen az egyéniségéhez talán legközelebb álló par excellence erdélyi műfajban nem nyilatkozhatott meg a maga kívánalmai szerint. Pedig jól ismerte annak törvényeit, kitüntetett szerepet tulajdonított neki, rövid amerikai útja során épp erről tartott előadást. *Emlékezetből* persze, tudjuk meg Balázs Sándor könyvének² jegyzeteiből, mert kéziratát – a „kiviteli engedély” ellenére – a szellemi vámőrök visszatartották.³

A közösségi sorsalakításban előttünk járó szellemi nagyjaink közül nem Mikó Imre az egyetlen, aki a közéleti cselekvéssel kitöltött, illetve a cselekvésképtelenségben elszünetelt időről nem hagyott hátra a mindennapokkal farkasszemet néző naplót, az életpálya és az életmű belső összefüggéseit felvillantó emlékiratot, történelmi léptékű visszatekintést. És ez érthető, ha arra gondolunk, hogy Mikó erdélyi sorsképletének alakításában szerepet játszottak olyan történelmi mozzanatok is, amelyekről a második világháború után nem lehetett beszélni, feljegyzéseket készíteni pedig életveszélyes volt. Mikó Imre vállalta ezt a kockázatot is. Miközben a veszélyesnek tartott politikai memoárjait – képletesen szólva – történelmünk tudatalatti régiójába menekítette,⁴ rálelt az emlékiratírás egyik sajátos formájára, történelmi traumáink „kibeszélésének” csakis rá jellemző műfajára.

A halála előtti években ugyanis a leginkább azokról írt és beszélt előszeretettel, empatikus belefeledkezéssel, akik *előtte jártak*. Akikre felnézett, akiknek a munkásságát a maga számára minden időben modellértékűnek tekintette. Akiknek a szellemét maga is továbbélte az időben. Kós Károly, Paál Árpád, Szentimrei Jenő, Jakabffy Elemér, Kelemen Lajos neve kívánczik az élre. A nyolcvan éve indult első írónemzedék, a Tizenegyek tagjai közül pedig a Balázs Ferencé, Jancsó Béláé, Kacsó Sándoré, Tamási Ároné.⁵ Ám ennél is beszédesebb az a névsor, amelyik Balázs Sándor könyvének

² Balázs Sándor: *Mikó Imre. Élet- és pályakép. Kéziratok, dokumentumok (1933–1968)*. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár, 2003.

³ I. m.: 435. A *Gondolatok az erdélyi magyar emlékirat-irodalomról* szövege az író *Akik előttem jártak* című könyvében olvasható (Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1976. 239–248.).

⁴ Lásd a kötet függelékében közreadott kéziratokat, illetve azok jegyzeteit – különös tekintettel Balázs Sándomak *A négy év vázlatához* fűzött megjegyzéseit (449.).

⁵ Miként a halála előtti évben (1976) megjelent kötetének (*Akik előttem jártak*) írásai tanúsítják: az ő arcvonásai csak az elődök és a kortársak tükrében villannak fel egy-egy pillanatra. Önéletírás helyett a „megidézett történelem” arcképcsarnokának a bemutatására vállalkozik.

névmutatójából tárul elénk aszerint, hogy a monográfiaíró kikre hivatkozik a leggyakrabban. Nos, Bajcsy-Zsilinszky Endrére, Balázs Ferencre, Balogh Edgárra, Bánffy Miklósrá, Bethlen Györgyre, Bölöni Farkas Sándorra, Bözödi Györgyre, Dálnoki Veress Lajosra, Deák Ferencre, Demeter Bélára, Demeter Jánosra, Gaál Gáborra, Gáll Ernőre, Dimitrie Gustira, Hegedűs Nándorra, Jakabffy Elemérre, Jancsó Bélára, Jancsó Elemérre, Jordáky Lajosra, Józsa Bélára, Kelemen Lajosra, Kós Károlyra, Kossuth Lajosra, Kriza Jánosra, László Dezsőre, Méliusz Józsefre, Nagy Istvánra, Nemes Józsefre, Orbán Balázsra, Paál Árpádra, Spectatorra, Szabédi Lászlóra, Szász Endrére, Szentimrei Jenőre, Tamási Áronra, Teleki Bélára, Teleki Pálra, Venczel Józsefre, Vita Sándorra, Vita Zsigmondra. Valóságos történelmi arcképcsarnok elevenedik meg előttünk, a tudományos megközelítés objektivitásával, a problématisztázás igényével, az árnyalati különbségek szíven ütően pontos érzékeltetésével.

A fentiekben csak lezárt életpályákra utaltam – olyanokéra is, akik bár Mikónál fiatalabbak voltak, már nem mondhatták el, amiről tanúságot tehetek volna –, *élő szerzőre* nem hivatkoztam. Pedig Mikó Imre figyelt azokra is, akik *utána jönnek*. Akik sokrétű munkásságának egy-egy pászuján vállalkoztak tehetségük bizonyítására. Meg is nevezi őket élete utolsó rádióbeszélgetésében (az interjút Szabó Zsolt készítette a bukaresti rádió magyar adása számára⁶), amiből arra a következtetésre jutottam: voltaképpen mind-étig legalább fél tucatnyi ember helyett dolgozott.

Olykor ugyanazon időben.

De még a cselekvésképtelenségre kárhóztató időkben is össze tudta egyeztetni a szellemi rangján aluli munkát az önként vállalt irodalmi gályarabsággal.

Magam a közéleti pályára való felkészülésének termékeny éveit ismerem a leginkább. Azt a periódust, amikor a kolozsvári diákönnszerveződés agilis harcosaként lép pástra, amikor a falukutatás erdélyi úttörőjeként szerez magának érdemeket és konzervatív ellenfeleket, amikor az *Erdélyi Fiatalok* égisze alatt megteremti a kisebbségi jog tanulmányozásának jövő-orientációs műhelyét, amikor az Országos Magyar Párt bukaresti irodájában már eljövendő kisebbségpolitikusként készíti elő parlamenti képviselőink interpellációit.⁷ A legnagyobb kihívást számára alighanem az a négy esztendő jelentette, amikor a kettéosztott Erdély árán kitágul előtte a politikai cselekvés küzdőtere. Párizsban elmélyített két éves kisebbségjogi tanulmányainak ekkor veszi igazán nagy hasznát. Nem lehet megrendülés nélkül olvasni a monográfiának azt a fejezetét,⁸ amelyikből kiderül: az akkori magyar országgyűlés behívott képviselőjeként hányszor kavart vihart kisebbségi tapasztalatokra

⁶ Lásd: Szabó Zsolt: *Ami egy könyvből kimaradt*. Művelődés, 1977. 3.

⁷ Lásd: *Erdélyi Fiatalok – dokumentumok, viták (1930–1940)*. Közzéteszi dr. László Ferenc–Cseke Péter. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1986/1990.

⁸ *A többségi honatya*. In: Balázs Sándor: *I. m.* 95–128., illetve a vonatkozó jegyzetek: 421–427.

épített felszólalásaival és interpellációival. Ezek végkicsengése az esetek többségében így hangzott: *nem akarunk elnyomottakból elnyomókká válni.*⁹

Hogy érveléseinek nagyobb nyomatókot adjon, megírja az erdélyi magyarság politikai történetét, a napjainkban is sokat idézett *Huszonkét év* (1941),¹⁰ majd hozzáát az 1944-ben megjelent *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika* című impozáns traktátusának a megírásához.¹¹ Valószínűnek tartom, hogy a székely autonómiát diák korában szenvedélyesen tanulmányozó, majd ebből a témakörből doktoráló Mikó Imrében ekkor érlelődik meg az a felismerés, amely a háború utolsó évében cselekvéseit is motiválta: csakis a független Erdély megteremtése lehet a záloga a térség békéjének, az erdélyi magyarság gyarapodásának, az egymással kölcsönhatásban élő kultúrák fennmaradásának, a helyi szinten megszervezett közösségek egyetemes távlatú fejlődésének. A nagyhatalmi érdekek, mint tudjuk, más irányt szabtak a „történelem menetének”. De ez nem jelenti azt, hogy a nagyhatalmi érdekérvényesítőknek volt igazuk. Amint tapasztaljuk, a 21. század első évtizede a közelmúlt történéseinek újraértelmezését tűzte napirendre. Az egységesülő Európában a történelem új arcát fordítja felénk. Ebben az összefüggésben Mikó Imre 1944-ben megfogalmazott gondolatainak és politikai cselekedeteinek – mutatis mutandis – ma is van aktualitásuk.

Személyesen abban az időben ismerkedtem meg vele, amikor jellegzetes szürkés-barnás köpenyében a „pult mögött” állt, és két vevő között világirodalmi tanulmányait írta, kedvenc szerzőit fordította. Vagyis az Egyetem utcában működő tankönyvboltban. Nem jegyzetvásárlás végett tértem be oda 1967-ben, hanem hogy interjút készítsek vele a kolozsvári rádió *Egyetemi élet* című műsora számára. Akkor már magammal vihettém frissen megjelent esszékötetét, a *Honpolgárok és világpolgárokat*, dedikálás végett. Szemmel láthatóan jólesett neki, hogy egy székelyföldi diák a rangrejtett író tiszteletét a tankönyvadásítóban. Hát hogyan tisztelem volna! Hiszen a neve fogalom volt a legkisebb erdélyi faluban is, és nem csupán az unitárius egyházközségekben.

Amikor már abban a szellemi szabadcsapatban dolgozhatott, amelyik a hetvenes évek első felében a Kriterion ígevárát megteremtette, találkozásaink gyakoribbá váltak a kiadó kolozsvári fiók szerkesztőségében. Így volt némi rálátásom arra, hogy mekkora munkát vállalt magára a művelődéstörténeti kiadványok szerkesztőjeként. Ráadásul nem csak a cenzúrával szemben kellett állnia a sarat, olykor a bakafántoskodó szerzők is megnehezítették a dolgát. Amidőn ezt egyszer szóba hoztam, lakonikus válasza így hangzott: „Elég ideig tartottak távol ettől a munkától ahhoz, hogy most ne panaszkodjunk”. Páskándi Gézára, majd Dávid Gyulára néztem, és mindent megértettem.

⁹ *A többségi honatya*. In: Balázs Sándor: *I. m.* 423.

¹⁰ Lásd: *I. m.* 129–147., 427–429.

¹¹ *I. m.*: 90–94.

Attól fogva, hogy 1975 januárjában közreadtam *Balázs Ferenc útítársa* című riportomat, vissza-visszatérő témánk természetesen Balázs Ferenc volt. Néhány hónap múlva azzal tisztelt meg, hogy átnyújtotta Balázs Ferencről írt tanulmányának kéziratát. Kíváncsi a véleményemre, mondta, mert ez az írás kerül Balázs Ferenc művei újrakiadásának az élére a Romániai Magyar Írók sorozatban. Most tudom meg Balázs Sándor monográfiájából, hogy mielőtt kéziratait nyomdába adta volna, rendszerint mások véleményét is kikérte. Ebből a szempontból ugyancsak tanulságosak a függelékben közreadott kéziratokat és dokumentumokat kísérő jegyzetek. A sokak által még ma is lenézett „filológiai aprómunkában” példamutatónak tekinthetjük Balázs Sándor eljárását, amikor sorról sorra egybeveti, hogy például a Jancsó Béla-tanulmány kapcsán megfogalmazott – önmagukban is tanulmány-értékű – észrevételek közül mit fogadott el Mikó és mit nem. Az elfogultságból táplálkozó megjegyzéseket nyilvánvalóan nem vette figyelembe, de készséggel hasznosította azokat, amelyek továbbgondolása révén lényegi összefüggésekre tudott rávilágítani.¹² Fontos volt ez a művelet, hiszen a szóban forgó tanulmány Jancsó Béla máig egyetlen kötetének (*Irodalom és közélet*. Kriterion, 1973.) élén jelent meg, ugyancsak a Romániai Magyar Írók sorozatban.

Balázs Ferencnek végül is csak a *Bejáróm a kerek világot* című műve láthatott napvilágot akkoriban, a cenzúra által csonkítottan. Huszonkét évnek kellett eltelnie, hogy *A rög alatt* csonkolásmentesen kerülhessen az olvasók kezébe. Akár személyes elégtételnek is tekinthetném, hogy az általam gondozott Mentor-kötet kolozsvári példányait jórészt a tanítványaim vásárolták fel.

Nemzedékek láncolata, lám, így kapcsolódik egymásba.

E gondolatsorhoz még csak annyit fűznék hozzá: Kós Károlytól jött éppen, amikor utoljára találkoztunk. Az *Akik előttem jártak* dedikált példányával tette tiszteletét nála. Készülő könyvéről, *A csendes Petőfi utcáról* beszélt, a háború alatti négy évről, korabeli kapcsolatairól és azokról az elképzelésekről, amelyeket a történelem könyörtelenül meghíusított.

Balázs Sándornak kétségtelenül nem volt könnyű dolga, amikor a Mikó Imréről szóló monográfia megírását felvállalta. Szerteágazó életpályáról és sokrétű életműről kellett horizontális és vertikális keresztmetszetet adnia, amelynek egyenes ívű alakulását több ízben élesen megszakította a történelmi cezúra. Ha csak az időrendbeli egyenesvonalúságot érvényesíti, az összkép aligha lehetett volna releváns. Hiszen az életpálya és az életmű másként szervesült, mint ahogy azt a történelem logikája – már ha egyáltalán van ilyen – indokolta volna. Mikó Imre átlátott az ellenünk dolgozó történelem logikáján. Élete és munkássága ezért lehet szerves része kisebbségtörténetünknek. Csak köszönettel tartozhatunk Balázs Sándornak, hogy mindezt

¹² *A többségi honatya*. In: Balázs Sándor: *I. m.* 444–445.

számunkra nyilvánvalóvá tette. Oknyomozó forrásfeltárásaival, az életmű értelmezését elősegítő fogalmi hálózatának érvényesítésével és filozófiai eszszéken edzett gondolatébresztő stílusával. Ha valamit ajánlhatok e kötet olvasójának, akkor nyugodt lélekkel azt mondom: kezdje az ismerkedést a függelékkel és az ehhez társuló jegyzetekkel. Ebből érti meg igazán, hogy miért írta meg Balázs Sándor ezt a könyvet az újra önmagára eszmélő Kárpát-medencei magyarság számára.

1939 nyarán Mikó Imre felolvasást tartott az Unitárius Irodalmi Társaság estélyén. Ezen fejtette ki: „Egyetlen kisebbség sem pusztult el csak azért, mert jogai nem voltak törvénybe iktatva, viszont egyetlen kisebbséget sem tartott meg a törvény betűje. A vallási és nemzeti kisebbségek igazi védelmének a jog és a történelem csak a formáját adja meg, a lényeg itt sem a mások által nyújtott védelem, hanem a kisebbségek belső önvédelme. Ennél az önvédelemnél pedig az egyház és iskola döntő szerepet játszodhatik, mert a lelkek feletti hatalmával olyan kisebbségi embertípust, olyan sajátos lelkületet alakíthat ki, amely ellen tud állni az asszimiláció és disszimiláció veszélyeinek egyaránt. [...] A kisebbségi élet titka tehát az adott lehetőségek mesteri felhasználásában rejlik [...]. Ha a sors nekünk, unitáriusoknak, örökös kisebbségi életformát rendelt, akkor én szeretném, ha ennek az új embertípusnak a kialakításával az unitarizmus mutatna az egyetemes kisebbségi magyarságnak példát.”

Az idézett szövegrész az *Unitárius Közlöny* 1939. évi 7-es számában jelent meg, magam pedig Sándor Krisztina államvizsga dolgozatából másoltam ki. Az *előttünk járóktól* és az *utánunk jövőktől*, lám, egyképpen tanulhatunk.

Csak maradjon meg hozzá a fogékonyságunk.

KOVÁCS ISTVÁN

AKI ELŐTTÜNK JÁRT:
MIKÓ IMRE (1911-1977)*

Immár 26 éve múlt március 21-én, hogy sajnálatosan fiatalon, 66 évesen elhunyt Mikó Imre, egyházunk főgondnoka, államjogi szakíró, politikus, nyelvtanár, író és műfordító. Bánffyhunyadon született. Erdély Széchenyijéhez, gróf Mikó Imréhez csak névrokonság fűzte, születésüket egy évszázad

* Elhangzott a 2003. június 26-án tartott könyvbemutatón az Unitárius Egyház Dávid Ferenc dísztermében.

választotta el. Mikó Imre elődei Bölönből származtak a kincses városba, Kolozsvárra, ahol negyedik elődje, Mikó Sámuel – amint sírkövén is olvasható – Bölöni Farkas Sándor tanítója volt.

Elemi és középiskolai tanulmányait a kolozsvári Unitárius Kollégiumban végezte, ahol – a felsőbb osztályokban – a Kriza Önképzőkör lelkes és tevékeny tagja, nyolcadikos korában pedig elnöke volt. Ő ébresztette rá diáktársait a romániaiság tudatára, figyelmeztetve az erdélyi hagyományok ápolására. Néhányan hatottak rá tanárai közül is, Gál Kelemenről például portrét írt. *A család mellett az iskola is feltétlen szerepet játszott hagyományörző és liberális szellemével arcéle kialakításában.* Érettségi után, 1928-ban iratkozott be a kolozsvári (román királyi) I. Ferdinánd Egyetem jogi fakultására, és ezzel egyidejűleg az Unitárius Teológiai Akadémiára is, ahol két évet hallgatott le. *Balázs Ferenc – az író társ és barát – oldalán bekapcsolódott az unitárius ifjúsági mozgalomba is. 1936-ban, 25 éves korában az egyházi Főtanács tagjának választották; ilyen fiatal főtanács tagról nem tud egyháztörténelmünk.* 1934-ben jogi doktorátust szerzett. Tizenkilenc évesen írta meg *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* című, 1932-ben Kolozsváron kiadott első kötetét. Két évet töltött Párizsban ösztöndíjasként a nemzetközi jogot tanulmányozva. Tapasztalatait és élményeit az 1935-ben megjelent *Erdélytől Európáig* című tanulmányában örökítette meg. Hazatérve Kolozsvárra ügyvédi irodát nyitott. A bécsi döntés után az Erdélyi Párt országgyűlési képviselője és vezetőségi tagjaként feljárt Budapestre. Alig pár hónappal a bécsi döntés után készült el, talán túl gyorsan is, a gyengeségektől és hiányosságoktól sem mentes, de ma is alapvető munkának számító *Huszonkét évvel. – Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig* – (A „Studium” Kiadása, Budapest, 1941.) Nagy jelentősége egy egész korszak áttekintésében és a politikai események tárgyilagos ismertetésében rejlik. *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika* című munkája 1944-ben jelent meg Kolozsváron. *Nagy vesztesége az egész magyarságnak, hogy 1944 után Mikó Imre politikai karrierje nem folytatódhatott; valószínű, hogy nagyra hivatott államférfit veszítettünk el benne.* A háború vége felé, 1944 őszén orosz hadifogságba esett, az Azovi-tenger melletti kikötővárosba, Taganrogba, Csehov szülővárosába került, ahonnan csak 1948-ban térhetett haza. Orosz nyelv- és irodalomból tanári képesítést szerzett, majd egykori iskolájában kapott tanári katedrát, de az 1956-os magyar forradalom leverését követő megtorlás, mint annyi más erdélyi értelmiségit, őt is elérte: kitétek a tanügyből. Alkalmi munkákból élt; tizenkét éven át volt munkás a megyei könyvterjesztő vállalatnál, majd üzleti alkalmazott, könyvárus az Egyetem utcai kis könyvesboltban...

A politikai helyzet viszonylagos és átmeneti enyhültével, a 60-as években újra kezdte közírói tevékenységét. Közéleti szolgálatával párhuzamosan tevékenykedett *egyházi téren is. 1964-től rövid megszakítással (1969–1972) az egyház főgondnok tisztségét töltötte be. Mint főgondnok és főtanács tag értékes munkásságot fejtett ki az egyház megtartása és megújítása érdekében.*

Tevékeny részt vett az egyház alapításának 400. évfordulója alkalmával 1968-ban tartott – nemzetközi visszhangú – ünnepi zsinat előkészítésében. Szerepet játszott a Keresztény Magvető 1971-es újraindításában is. (Ugyanitt megemlíthető, hogy 1957-ben – a 400 éves alapítási évforduló előkészítésében – segítségére volt a Brassai név felvételében, iskolánk vezetőségének ő biztosította a dokumentációt.)

*1969-ben az Írószövetség tagjául választja. Ebben az időszakban írta, illetve jelentette meg *Bölöni Farkas Sándor* (Észak Amerika-utazóink) életregényét, *A bércre esett fa* címmel (Ifjúsági Kiadó, Bukarest, 1969.), melyet az *Orbán Balázs nyomdokain* címen – Beke Györggyel és Fodor Sándorral közösen – közreadott kötet (Irod. Kiadó, Bukarest, 1969.) követett; majd a valószínűleg népkönyvvé lett – Dávid Gyulával közösen írt – *Petőfi Erdélyben*. (Kriterion, Bukarest, 1972.) A szépirodalmi sikerig jutott Mikó Imre szerénységére vall, s egyben eredendő közügyi elkötelezettségét igazolja egy sajátos műfaj teremtése, amikor *Az utolsó erdélyi polihisztor* cím alatt – nagymonográfia vagy regény helyett – filológus gonddal összegyűjtött és kiválogatott száz dokumentumot és történetet közöl Brassai Sámuelről (Kriterion, 1971.)*

1970-től nyugdíjazásáig (1975) a Kriterion Könyvkiadó lektora, és nevét hordozza a rendkívül népszerű Téka-sorozat, amelynek kezdeményezője és szerkesztője volt. Műfordítói munkássága is jelentős. Francia, német, orosz és román szerzők írásait ültette át magyarra. Hatalmas műveltsége, lenyűgöző tudása és intelligenciája imponáló szerénységgel párosult. A közössége sorsáért mindenkor felelősséget érző írástudó / értelmiségi szolgálatkészsége jellemezte, amikor „az előttünk járók” példaértékű életének állított emléket könyveivel. Ez jellemezte a különböző folyóiratokban, újságokban közölt írásait, cikkeit, sőt recenzióit is. Mert saját bevallása szerint: *Nem restellek kevésbé rangos műfajban írni, el egészen a könyvrecenzióig.* Így lettek a Keresztény Magvetőben, A Hétben vagy a Korunkban megjelent írásai is marandó élményt jelentők az olvasók számára.

A néhai barát és író társ, az unitárius lelkész Balázs Ferenc rövid és küzdelmes pályájának avatott ismerőjeként, a fiatalon elhunyt mészki lelkész kiadatlan jegyzeteinek, leveleinek birtokában kezdett hozzá a Balázs Ferenc-i életmű megismertetéséhez, közkinccsé tételéhez. Mindenekelőtt a *Bejáróm a kerek világot* (újra-) kiadásánál „bábáskodott”. Az ateista-kommunista diktatúra cenzorai tizezer szóval csonkították meg az eredeti művet. (Valaki megszámolta!) Mikó Imre nemcsak összeállította a kötet jegyzetanyagát, de terjedelmes bevezető tanulmányt is írt a kötet elejére: *A világljáró Balázs Ferenc* címen. (Kriterion, 1975.) „Rög és nagyvilág” címmel, Balázs Ferenc életének megírásához is hozzáfogott. Szerette volna magát a Balázs Ferenc-i életet is megörökíteni „az előttünk járók” világló példájának sorában. Lírai monográfiának tervezte. Sajnos, amikor kihullott kezéből a toll, egy megírt fejezeten túl csak a mű épületéhez összegyűjtött anyagot hagyhatta örökségül... (A munkát Kicsi Antal irodalomtörténész folytatta, majd – korai el-

hunytát követően – Horváth Sz. István fejezte be. A monográfia – *Balázs Ferenc* címen – 1983-ban jelent meg a Kriterion Könyvkiadó gondozásában.)

Még életében napvilágot látott könyve, az *Akik előttem jártak* (Kriterion, 1976.) Az *Ajánlásban* így vall a kötetről: „Azok közül, akik előttem jártak, azokat választottam ki, akik nemcsak előttem jártak, hanem akiknek igyekeztem is a nyomukba lépni.”

Mikó Imre utolsó könyve – *A csendes Petőfi utca* – önéletrajzi fogantatású, befejezetlen mű. A posztumusz kötet (Dacia Könyvkiadó. Kolozsvár, 1978.) „helye”, méltatói szerint: műfajilag az emlékirás, a művelődéstörténet és a szociológia határán van. Tény, hogy Mikó Imre mintegy hatvan évet élt a kolozsvári „csendes” Petőfi utca 17. számú házában. Itt, a családi háznál – a ma már csak *néhai* Petőfi utcában – hangzott el fölötte 1977. március 29-én, dr. Kovács Lajos unitárius püspök – személyében egyházunk 40. főgondnokát (1964-1968 és 1975-1977 között) is búcsúztató – gyászbeszéde. A méltatás szerint: „Azt kívánta, hogy itt, ennek a hajléknak az udvarán búcsúzzunk tőle, ahol szülei, elődei, azok, akik „előtte jártak”, tanították őt a láthatatlan élet áldott valóságaira: az istenhitre, a múlt értékeinek megbecsülésére, a szülőföld rajongó szeretetére, [...] életet építő, felelősségteljes, fáradhatatlan, önzetlen tevékenységre. [...] De egyházunk is benne egyik leg-hűségesebb tagját, nagytekintélyű és általánosan tisztelt vezetőjét veszítette el. [...] Egyszóval köszönjük, hogy: erős szívű volt, mintha látta volna a láthatatlant.»

Igen, úgy élt, „mintha látta volna a láthatatlant.” – EMLÉKE LEGYEN ÁLDOTT!

CSEKE PÉTER

TISZTÍTÓTŰZ*

*(Gondolatok Bözödi György születésének
kilencvenedik évfordulóján)*

A kisebbségi lét első évtizedének legnagyobb tanulsága az volt, hogy kisebbségi helyzetben többségi tudattal élni nem lehet. Ennek a felismerésnek a logikus következménye a szigorú *múltkritika* (miért jutott az erdélyi magyarság kisebbségi helyzetbe) és a *tudatos jövőépítés* követelményrendszerének a felállítása; olyan életstratégia kialakítása, mely egyaránt kedvez

* Elhangzott 2003. április 30-án, a kolozsvári belvárosi unitárius egyházközség, Bözödi György emlékére rendezett gyülekezeti találkozóján.

mind az *önvédelemnek*, mind az *önszerveződésnek*. Gyakorlatilag az 1918 előtti intézményeket (már azokat, amelyeket a berendezkedő nagyromán állam nem szüntetett meg) a kisebbségi élet követelményei szerint *új szemléleti alapra* kellett helyezni; másrészt a kisebbségi léthelyzet valamennyi életfunkciójának egészséges működése érdekében meg kellett teremteni a hiányzó intézményeket.

Bözödi György (1913–1989) máig legnevezetesebb könyve, az 1938-ban megjelent *Székely bánja* mindkét kívánalomnak eleget tesz, hiszen a huszonevesként írt szociográfiai munka arra a felismerésre épül, hogy a jövő érdekében vállalni kell a hamis utópiák lebontását (*kisebbségi küzdelmet nem folytathatunk tévedésekre alapozva*), másrészt tudatosítani kell *egy szervezetesebb gazdasági és szellemi élet módjait és lehetőségeit*. A történelmi méretű pusztulást – „A székelység megrokkant ellenálló-képességgel, a gazdasági romlás végletes állapotában került az államfordulat elé” (Balogh Edgár korabeli megállapítása) – azzal ellentételezi, hogy a biztató jelenségekre irányítja a figyelmet.

A két világháború között eszmélkedő fiatal írónemzedék tagjai – közéjük tartozott Bözödi György is – úgy látták, hogy a kényszerűségből fakadó önálló irodalomteremtés heroizmusa után, a kezdeti romantikus népszemlélet helyett *hiteles valóságképpel* kell szembesíteni az olvasókat. Azt kell bemutatni, hogy a kisebbségi helyzetben milyen életkörülmények között élnek, gondolkodnak, milyen kényszerű magatartásformákat követve cselekszenek az erdélyi magyarok – osztálytagozódásuktól függetlenül. Korántsem arról van szó, mintha az első írónemzedék tagjai (köztük például Tamási Áron) ne látták volna a társadalmi bajokat és azok forrásait. Csakhogy a kisebbségi irodalom természeténél fogva eleve *védekező irodalom*: a humánumba és a nép életerejébe vetett hit fenntartására, a külső veszélyek elhárítására helyezte a hangsúlyt. *A boldog embert* megíró Móricz és a *Szülőföldemmel* írásművészetének csúcsára jutott Tamási párhuzamba állítása során fejt ki ezt 1941-ben az „otthonirodalom” fogalmát megalkotó Molter Károly. Móricznál – írja az *Erdélyi Helikon* hasábjain – „még szükségszerűen sok volt a társadalmi támadó motívum, míg a mi székelyeink a kisebbségi védekezés közben szorultak a természetes népi küzdőterre. [...] Ösztönös védekezés volt a székely etnikum, egy ősi nép lelki magja, mely, mint az egyéni nemtő, halhatatlan. A legelső néprétegekbe szálltak alá, s onnan akkora nyelvkincset, olyan eredeti észjárást és elbeszélő lendületet, akkora képzelőerőt hoztak magukkal, mint Giono a francia mélyparasztságból, Hauptmann a sziléziai és Johst a lengyelországi tájnémetiségből, olyan magatartást, amelyet Illyés Gyula tanult a Dunántúl magyarságában. [...] Védekező állásfoglalásuk lehetett az oka, hogy csupán a népszerűtet nagy földadatai alakultak bennük témákká.”¹

Nyilvánvaló tehát, hogy megszületésekor a *körülmények hatalmának elviseléséből* nyerte az erdélyi magyar irodalom a pátoszát, ekképpen tiltako-

¹ Molter Károly: *Tamási németül*. Erdélyi Helikon, 1941. 12. 818–822.

zott „a rab hétköznapok” (Szabédi László) igazságtalanságai ellen. Ami persze abból is következett, hogy a kisebbségi társadalom bajainak a feltárása, a bátor szókimondás kezdetben jóval nagyobb ellenállásba ütközött – jó példa rá Tamási *Czímerek* című regényének a „fogadtatása” –, mint többségi helyzetben: az 1918-as összeomláshoz vezető okok feltárása, a megoldhatatlannak látszó kisebbségi kérdéseket előtérbe állító, felelősségre ébresztő tények adott esetben akár az államhatalom képviselőinél is jobban irritáltak (a maguk szűkebb és tágabb önkörében) a tulajdon sorsukra reflektálni nem mindig képes kisebbségi „érdekvédőket”.

A második írónemzedékre már közvetlenül hatottak a kisebbségi lét első évtizedének tapasztalatai, csalódásai és megcsalásai, a helyzetváltozással nem számoló magatartásformái, az élet továbbviteléhez nélkülözhetetlen szemléletváltás „késleltetett” reflexei, s így szükségszerűen a kisebbségi társadalom belső „megigazulásának” – „önerőből is megoldható” – kérdései váltak számukra „nemzeti feladattá”. Ez a – történelmi tisztánlátás és jövőteremtés igényéből fakadó – hangsúlyváltás elkerülhetetlen volt, ám a helyzetet bonyolította, hogy a magyarországi szociográfiai hullám hatására Erdélyben is felerősödtek azok a hangok, amelyek a belső „támadó motívumokat” helyezték előtérbe. Épp akkor, amikor a hitleri és sztálini hegemoniatörekvések, Románia rohamos fasizálódása a kisebbségi társadalom belső egységének a megteremtését tette elodázhatatlanná.

Az akkoriban uralkodó ambivalens szemléletet jól jellemzi a szociológus Venczel Józsefnek a magyarországi és az erdélyi szociográfiák eltérő szerepkörére rávilágító kritikai viszonyulása. „Szabadítsuk fel magunkat lehetőség szerint a Magyarországon megjelenő társadalomkutató művek hatása alól, írta épp a *Székely bánja* megjelenése után a *Hitel* 1938-as évfolyamában. Ott talán megengedhető a rossz hánytorgatása s akár a bírói beavatkozást is igénybe vevő viták indítása, ott ennek is célja lehet: az elégedetlenség sietteti a kormányintézkedéseket, főként a társadalmi és gazdasági reformok megvalósítását. De mi célja ennek lehet nálunk, hol vannak a hatékony eszközök a társadalmi és gazdasági bajok javítására? Persze, nem takargatást és illúzióképzést kívánunk, csak azt, hogy a társadalomkutató csupán a megdöbbenés kedvéért ne szélesítse a szigetek közötti tenger méreteit, hanem lássa meg, hogy az itt-ott még a mélyben épülő zátonyok azzal kecsegtetnek, hogy – tőlünk függ, mikor – új szigetek nyújtanak a népi kérdések, feladatok és megoldások felfedezőjének megnyugvást és támpontokat.”² (Venczel érvelése a harmincas évek elején kialakult szemléletben gyökerezik, amely a *Vallani és vállalni* vitában kapott először hangot: „a román közviszonyokat kell elsősorban támadni, csak azután a kisebbségi parazitákat és elvtelen konjunktúra-lényeket”.³ Az persze kétségtelen, hogy a kisebbségi felemelkedés „szigeteinek” a bemutatása során Böződi – a mai történészek

² Venczel József: *Böződi György társadalomkutató műve*. Hítel, 1938. 169–172.

³ Vö.: Molter Károly: *Enyveshát*. Erdélyi Helikon, 1930. 1. 94–96.

megítélése szerint is – jóval kevesebbet nyújtott, mint amennyire vállalkozhatott volna.)

Az erdélyi magyar szociográfia szerepét alighanem a csehszlovákiai Sarló-mozgalmat elindító, annak falukutatóit megszervező Balogh Edgár látta a legvilágosabban. Ő sem „vádiratokat” várt természetesen kisebbségi helyzetben ettől a műfajtól, hanem a permanens önvédelemre szorított romániai magyarság *belső kohéziójának a megteremtését*. Felfogása szerint ugyanis a reális társadalomismeret az *egészséges nemzeti tudatot* erősíti az erdélyi magyarság körében. Az 1935-ben Csehszlovákiából kiutasított és azóta a *Korunk* belső köréhez tartozó (a folyóirat 1957-es újraindítása után főszerkesztő-helyettesi szerepet vállaló) Balogh Edgár mindig baloldalinak vallotta magát, de sosem volt anacionális. Nem véletlen, hogy a *Magyarország felfedezése* szociográfia-sorozat első köteteinek a megjelenése idején ő szorgalmazta leginkább az *Erdély felfedezése* beindítását. (Nem csak a *Korunk* hátsólapjain.) Abból az alapvető felismerésből indult ki, hogy a kisebbségi társadalom belső tagozódásairól, az egyes „néposztályok” egymáshoz való viszonyáról, „városi és falusi dolgozóink szociális helyzetéről, önvédelmi erejéről s nemzet történelmi szerepéről, kisebbségi életünk gyarapodó vagy fogyatkozó népi erőtartálékairól csakis egy szabatos szociográfiai népfelvétel adhat felvilágosítást”. Az erdélyi szociográfiai irodalomtól egy olyan *nemzeti tankönyv* előmunkálatait várta, amelynek célja a kisebbségi magyarság *reális helyzettudatának* a kialakítása.⁴

A magyarországi és az erdélyi szociográfiák funkcionalitása közti éles különbségtételt – miként az eddigiekből is kiderült – Böződi György híressé vált munkája, a *Székely bánja* váltotta ki. A kötet kiadásában – tizenhét társával, akik az Erdélyi Enciklopédia könyvkiadói vállalkozást elindították – tevélegesen szerepet vállaló Balogh Edgár úgy látta, hogy „Böződi bátran utat vágott kisebbségi népeletünk gátlástalan elemzése s így igazi és őszinte nemzeti önismeretünk felé”, s hogy „a társadalomrajz részletein keresztül egységes drámai szerkezet bontakozik ki a költői alkotás komor fenségével”.⁵ Az *erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés* (1932) szerzője, Mikó Imre elismeri ugyan, hogy „a mai helyzetről adott reális kép enyhíteni látszik azokat a hibákat, amelyeket a székely múlt egyoldalú beállításával elkövetett”, de ő is (akárcsak Venczel) arra hívja fel a figyelmet: az *önvád* „a kisebbségi helyzetben könnyen az ellenkező célhoz, a kiábránduláshoz vezethet”.⁶ (Ettől tartott az Erdélyi Szépművészek Céh is, amikor a *Székely bánja* kéziratának a kiadását tíz évre „elnapolta”.) A Makkai Sándor *Magunk revíziójában* meghirdetett elvekhez – az író-püspök távozása után is – következetesen ragaszkot-

⁴ Vö.: Balogh Edgár: *A társadalomrajztól a társadalmi vallomáshoz*. *Korunk*, 1937. 3. 261–264.; uő.: *Erdélyi magyarságtudomány*. *Korunk*, 1937. 10. 874–877.

⁵ Uő.: *Böződi György könyve a székelységről*. Brassói Lapok, 1938. június 20. Kötetben in B. E.: *Mesterek és kortársak*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1974. 456–458.

⁶ Mikó Imre: *Székely bánja*. Keleti Újság, 1938. július 31. Újraaközölve in M. I.: *Akik előtttem jártak*. Kriterion Könyvkiadó, Buk., 1976. 64–67.

dó Jancsó Béla nem osztotta ezeket a nézeteket. Böződi – emelte ki az *Erdélyi Fialatok* hasábjain megjelent tanulmányában – a Székelyföld két világháború között tapasztalt leromlásának elsődleges okait „ezeréves folyamatban látja”, ezért foglalkozik olyan nagy terjedelemben a székelység „elfelejtett történelmével”, az önsorsrontó – múltbeli és jelenbeli – bűnök lajstromozásával.⁷ (Nota bene: a mű eredeti címe – amit a királyi Románia cenzúrája nem engedélyezett – a *Segítség nélkül* volt.)

Böződire nagy hatással volt Bölöni Farkas Sándor, aki száz esztendővel korábban felfedezte az amerikai demokráciát, és akinek *Észak-amerikai utazás* című kötetét a huszadik századi szociográfiai írások „ősapjának” tekinti. Neki köszönhető – írja visszaemlékezésében –, hogy idejekorán rájött arra: „irodalomunk és önmagunk olyanná válunk, amilyenek ismerjük”; aminthogy arra is: hogy könnyebben megtanuljuk, „hol vagyunk és miért vagyunk”, ahhoz „messzejárónak” és egyszersmind „magunk körül nézőnek” kell lennünk”. A másik útitársa térben és időben Orbán Balázs volt, aki maga is Bölöni Farkas könyvéből tanulta „az öntudatos hazaszeretetet s a szabadság imádását”. „Szellemi felmenői” közt harmadikként – nem csak az unitárius teológián, hanem a szociográfia műfajában is – „előtte járó” Balázs Ferencet említi, aki 1929-ben „szociográfia-szerű képet nyújtott szinte a kerek világ feléről, új meglátásokkal, új eszmékkel gazdagítva addigi képünket a világról”, és akinek mészköi kísérleti telepe, az egész Aranyosszékét átfogó társadalomreformeri munkássága ösztönzőleg hatott a Székelyföld felfedezésére. Hatott rá – az *Erdélyi Fialatok* közvetítésével – Dimitrie Gusti professzor bukaresti szociológiai iskolájának működése éppúgy, mint a magyarországi szociográfia hullámverése.⁸ A kolozsvári román egyetemen jogot, történelmet és irodalomtörténetet hallgatott. Két évig az Unitárius Teológiai Akadémiára is járt, hogy szülőfaluja, Böződújfalú zsidó vallású székely-magyarjainak a történetét megérthesse. „A teológiára is azért mentem – fejtette ki élete végén Gálfalvi Györgynek –, mert belebolondultam a szombatosok históriájába, s azt hittem, ott kedvemre búvárkodhatom. A *Székely bánjában* jól kimutatható, hogy a történelmi fejezeteket nagyobb erudícióval írtam.”⁹

(Kevesen tudják, hogy ezeket a fejezeteket – *Székelyek* címen – 1943-ban külön kötetben is megjelentette a budapesti Bolyai Akadémia. Arra viszont aligha kell emlékeztetnünk, hogy a csíkszeredai Pallas-Akadémia a történelmi tanulmányokat tartalmazó *Székely századok* közreadásával tisztelgett a történész Böződi György szelleme előtt – születésének kilencvenedik évfordulója küszöbén. Egyed Ákos akadémikus ezekkel a szavakkal ajánlotta a kötetet a mai olvasók figyelmébe: „Böződi a székelység sorskönyvét írta meg azzal, hogy feltárta e hajdan erős néptörzs meggyengülésének körülmé-

⁷ Jancsó Béla: *Az első tudományos vidék-monográfiánkhoz*. Erdélyi Fialatok, 1938. 2. 7–10.

⁸ Böződi György: *A Székely bánja forrásánál*. Korunk, 1967. 9. 1197–1200.

⁹ Gálfalvi György: *Böződi György galibái*. Látó, 1990. 2. 127–133.

nyeit, a belső és külső körülmények alakulását. A tudomány módszerével mutatott rá a székely társadalom közép rétegeinek, a lovas, illetve a gyalogrendű székelyeknek a megfogyatkozására, a jobbágyrend megjelenésére; következőképpen megrajzolta azt az utat, amely a szegény társadalmi réteg felduzzadásához vezetett, nem feledkezve meg a kísérőjelenségekről, a lázadásokról, a pártütésekről, s az olykor-olykor téves szövetkezésekről. Ha az a komor kép, amelyet Böződi a székely múlt egyik kevésbé ismert oldaláról megrajzolt, mégsem vált elcsüggesztő, lehangoló leckéztetéssé, amint egyesek állították, az annak tudható be, hogy a háttérben reménykeltő színek is fellelhetők: a székelység végül mindig képes volt kiheverni a nehéz korok pusztításait, rombolásait, újra tudta kezdeni az életet. Éltrevalóságát a legendás ezermesterséggé fejlesztett tudásával újra és újra képes volt bebizonyítani.”¹⁰⁾

Bölcsészeti és teológiai tanulmányai mellett 1932-től újságírói munkát végez (előbb a *Keleti Újságnál*, majd az *Ellenzék*nél). Négy évig gyalog és szekéren járta a székely falvakat, egy nyáron át pedig kerékpáron. Megtörtént, hogy a csendőrség őrizetbe vette – a *Kisküküllő völgye* című fejezetben megírja az esetet –, mert kíváncsiak voltak arra, hogy útjai során miféle jegyzeteket készített. „Termékenyítő légkörben éltem – vallja azokra az évekre visszatekintve. – Éjszakába, sőt reggelig nyúló beszélgetéseink érlelték ki a tervet, amelynek első megnyilvánulásai hírlapi riportok voltak, helyszíni jelentések a mulandóság veszélyével, de a maradandóság csiráival magukban.”¹¹ Amint tudatára ébred ennek, az újságíróként végzett helyszíni megfigyeléseit – riportsorozatát az *Ellenzék* hozta – egyre inkább történelmi oknyomozással egészíti ki. Az 1935-ben megjelent *Székely emberek – zsidó istenek* című tanulmányának¹² írása közben ismeri fel a *Székely bánja* alapkoncepcióját: a székelységről hamis tudat él, sőt maga a székelység sincs tudatában a saját valóságos történelmének. A székely szombatosok történetének a feltárását¹³ joggal tekinthetjük a *Székely bánja* közvetlen előzményének/előképeének, ám arról sem feledkezhetünk meg, hogy Böződi nem csupán a riport- és tanulmányírásban szerzett addigra jártasságot; költőként és elbeszélőként is jelen volt az irodalmi lapok hasábjain, sőt elkészült három regény kéziratával, amelyek azután láttak napvilágot, hogy 1938-as szociográfiai műve ráirányította a figyelmet az író személyiségére.¹⁴

¹⁰ Egyed Ákos szövegét lásd: Böződi György: *Székely századok. Történelmi tanulmányok*. Egybegyűjtötte és a jegyzeteket összeállította Nagy Pál. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2002. Hátsó borító.

¹¹ Böződi György: *I. m. I. h.*

¹² A tanulmány újrakiadását lásd in B. Gy.: *Földre írt történelem*. Válogatott írások, Nagy Pál gondozásában. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 1998. 5–38.

¹³ Újabb kiadását lásd in B. Gy.: *Földre írt történelem*. Válogatott írások Nagy Pál gondozásában. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 1998. 5–38.

¹⁴ *Romlás I–II*. Bp., 1940.; *Nyugtalan pásztorok*. Bp., 1942.

Nem „kezdő műfaj” tehát Böződi pályáján a szociográfia: több műfajban kipróbált írástapasztalattal rendelkezett már, amikor úgy érezte, hogy felismerései „azonnali” összegezéséhez épp ezt érezte a legalkalmasabbnak. Mindez jól érzékelhető a sorok között vibráló lírai hevületből, a hangulatremtő erő jelenlétéből. Az már valószínűleg a „történelmi idő” sürgetésének tudható be, hogy az írónak nem volt kellő „türelmi ideje” a – egyébként két-kötetesre tervezett – mű arányos szerkezetének a kialakításához. (Jellemző epizód: az Erdélyi Szépmíves Céh lektora (Kovács László) miután elolvasta Böződi mindmáig legfontosabb és legvisszhangosabb munkájának kéziratát, jóindulatúan azt tanácsolta: a szerző érdekében tíz évig záróják a kéziratot, sőt a fiók kulcsát is adja át neki.) A *Székely bánja* valóban nem hibátlan alkotás, szerkezeti fogyatékoságai közismertek – hiszen az író úgy érezte: nem elégedhet meg az akkori élet keresztmetszetszerű rajzával, „a kérdésekbe való mélyebb behatolás” szükségessé tette az előzmények, a történelmi kialakulás vázolását –, de a kézirat megszületésének „történelmi pillanatában” kellett nyomdába adni (ez is a szociográfiai művek műfaji sajátosságai közé tartozik), mert „a mondanivalója fontosabb, mint a formája”.¹⁵

Amit az is igazol, hogy a könyv későbbi kiadásai során Böződinek alkalma nyílt (részben) pótolni művének – a korabeli szigorú kritika jelezte és általa is érzékelt – hiányosságait. Ám ettől alkotása lényegében nem vált teljesebbé. Szemléletli okokból azon nem akart és nem is tudott kedvezőbb történelmi körülmények között – a negyvenes évek elején – sem változtatni. Sőt, többségi helyzetben érezte igazán, hogy művére nagyobb szükség van, mint megírása idején. Hogy mi történt volna akkor, ha 1938-ban hallgat a „jó szóra”? Történelmietlen a kérdésfelvetés, de mégsem árt elgondolkozni rajta. Tíz esztendő múltán ki sem nyithatta volna a kéziratot rejtő fiók zárját. A második világháború után ugyanis mindvégig – egészen a haláláig – az orwelli szellemörök felügyelete alatt állt: mikor elhurcoltan, mikor szabadlábon.¹⁶

Egy Balázs Ferenc-megszállottságú unitárius lelkész kálváriáját ismeri meg 1932-ben Böződi, az ő hétéves históriájából bomlik ki aztán az egész székelységé. (Lukács Sándor Balázs Ferencsel egy időben került ki Angliába, majd Amerikába. Lőrinczi László – ugyancsak unitárius – lelkésszel triászban ott alakították ki mindhárman erdélyi életépítő elképzeléseiket.) Az expozíciót követő „félkönyvnyi fejezet”, az *Elfelejtett történelem* – találoan írja Csapody Miklós 1986-ban megjelent elemzésében – a kötet legizgalmasabb és legjobban megírt része. „A székelység valódi történetét logikus okfejtés és összeszedett argumentáció kíséri, melyet mint az árnyék követ a »bűnös utópia« felmagzásának kísérteties históriája. Tűzvész, háborúk, vér, felekezeti széthúzás, a jog félresöprése, felkelések és bukások. [...] A népi tömegeknek ez a leromlása 1867 után felgyorsult, az arányosítás (a közös

¹⁵ Böződi György: *A Székely bánja forrásánál*. I. h.

¹⁶ Vö. Gálfalvi György: *I. m.* I. h.

földek felosztása) és a tagosítás (a birtokok egységesítése) csak erősítette a folyamatot. A bontakozó kapitalizmus pénzügyi fellendülés helyett a lelkiismeretlen magyar bankpolitika »eredményeit« hozta.” A kötet második fele a személyes tapasztalatok rögzítése. Jellegénél fogva másnemű, mint a történelmi fejezet. Tájrész és állapotrajz követi egymást a „felemelkedés szigeteinek” keresése közben. Sokszor elnagyoltan, vázaltszerűen. Az egyenletlenség és az esetlegesség feltűnő jegyeit Csapody az újságírói munkából eredezteti, másrészt – a kötet egészére is vonatkoztatva – Böződi történelemszemléletének tagadhatatlan egyoldalúságával magyarázza: a feudális rend korlátainak és megtorlásainak előtérbe helyezésével, a gazdasági viszonyok sokszor fársztó bemutatásával aránytalanná válik a történelmi tabló is, láthatatlan marad a nyugalmas időkben alkotó, kultúrateremtő székelység arca.¹⁷ A mai olvasó azonban így is felteszi magának a kérdést: hogyan volt lehetséges, hogy annyi vérvesztés és történelmi igazságtalanság ellenére (amihez még jócskán hozzáadódott az önpusztítás – a kötet második felében bőven lajstromozott – megannyi kártétele: gyermekhalandóság, egyke, szifilisz, öngyilkosság, kivándorlás, hit- és nemzetelhagyás, okatlan virtuskodás stb.) a székelység mégis megmaradhatott? Böződi szép példázatai a kisebbségi felemelkedés Balázs Ferenc-i „szigeteiről” azt sugallják: csak reális önismeretre lehet jövőt építeni, saját értékeinket idegen érdekekért sosem szabad kockáztatni. A *Székelység bánja* mához szóló üzenetének lényege végső fokon az, hogy „reménységünket önmagunk erejébe kell vetnünk, nem a mások segítségébe, és belső erőt csak úgy nyerünk, ha megtisztítjuk szemléletünket, és közelebb visszük a valósághoz.”

Nehéz dolga lesz Böződi György reménybeli monográfiájának, amidőn munkájának *Böződi és a román Gulág* című fejezetéhez kíván majd adatokat gyűjteni. Hogy mennyire nehéz, arra Sütő András legutóbbi megemlékezéséből is következtethetünk.¹⁸

Ha nem viszi el hetvenhat éves korában a sok „galiba” meg „slamasztika”, ifjabb pályatársai 1989 után még jó ideig hozzá járhattak volna, hogy az erdélyi szociográfia „forrásvidékéről” faggassák. Csak hát éppen abból adódott a sok „galiba” meg „slamasztika”, hogy 1945-tel kezdődően hosszú évtizedeken át faggatták őt éppen elegenden mások, korántsem műfajismereti szándékkal. Előbb egy kolozsvári „purifikáló bizottság” vonta felelősségre kötetben meg sem jelent, a háborús zürzavar miatt kéziratban maradt *Jónás* című regényéért, majd a *Székelység bánja* került terítékre és váltotta ki a vegzálok haragvását. Ürügy mindig akadt, hogy állásából kidobják, a menetrendszerűen bekövetkező házkutatások után letartóztassák, törvényes ítékezés nélkül rabságban tartásuk. (Hogy sorsát mennyire „kísértetiesen” előre látta, arról korai „sírfelirata” is tanúskodik: „Itt nyugszom én, Böződi, / Megölt az üldözödi, / Hogyha én ezt tudtam volna, / Köpenyeget vettem volna.” E so-

¹⁷ Csapody Miklós: *Böződi és a Székelység bánja*. Életünk, 1986. 9–10. 889–898.

¹⁸ Sütő András: „*Álmodban feladnám a szemüvegedet...*” Hítel, 2003. 6. 6–13.

rok az első erdélyi magyar szamizdatban¹⁹ láttak napvilágot. Minthogy az antológia gúnyverseinek nyíltai elsősorban a korabeli erdélyi magyar közélet szereplőire irányultak – súlyos igazságok kimondása váltakozott bennük indulatos túlzásokkal, kíméletlen leleplezésekkel –, és az „érintettek” a perszifalázsra mindig hajlamos, de „köpenyeforgatásra” sosem hajló Böződiben vélték felfedezni a szerzőt, nem kétséges, hogy ez a gyűjtemény is jócskán belejátszott későbbi sorsának alakulásába.)

Amikor éppen szabadlábban volt, Sütő András nem egyszer kérlete: mondjon valamit arról az időszakról, amidőn „nádvagó rabszolgaként” dolgoztatták a Duna-deltában.

„– Hogy? Mit óhajtanál?

– Azt óhajtanám, hogy mesélj nekünk valamit a román Gulágról. Mikor téli fagyban térdig vízben vágátok a nádat...

Ilyenkor Gyurka fájdalmas mosollyal nézett végig rajtunk. Kós Károly szárazságos arcához hasonló töredezett vonásaiban ott vonaglott már az emlék, de szót nem hallottunk. Sóhajos hallgatás után azt kérdezte Gyurka:

– Gulág és delta? Minek az nektek? Mondjátok, minek?

– Hát hogy osztozzunk veled az emlékeidben – mondta valaki.

Böződi jobbagykék szeme elborult, majd könnybe lábadt. Ha boroztunk, ez gyakran megesett vele. A könnye ki-kibuggyant, de hangja nem csuklott el, nem vált síróssá, hanem élesen és számonkérőleg csattant felénk:

– Nincs jobb dolgok? Feltétlenül az én emlékeimen akartok osztozni?

– A bánat is könnyebb mással megosztva – feleltem egyszer, de letanácsolt, mondván:

– Téved, uram! Ne traktáljon engem közhelyekkel.

Mélységes mély volt, és senkivel meg nem osztható magányban sajgott Gyurka lelki sérülése. Tündökletes indulása után oly váratlan brutalitással teperte le őt a »felszabadulás«, hogy harmincöt éves korában az életmű torzóban maradt, alkotókedve és lehetősége darabokra törött. Minden, amit a börtönévek után írt, alkotott, levéltárakban kutatott, csak keserves kísérlet volt, hogy visszataláljon hajdani önmagához, hogy tudós álmait, regényírói terveit megvalósítsa.”²⁰

Böződi „felszabadulás utáni” élettörténetéről mindössze ez olvasható a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* 1981-ben megjelent I. kötetében: „Az 1848–49-es Történelmi Erekllye Múzeum őre, majd egy ideig könyvelőként dolgozott szövetkezetenél, állami vállalatnál, 1957-től nyugdíjazásáig (1975) akadémiai kutató, ill. főkutató volt Marosvásárhelyen.” Hogy kik és miként „jutalmazták meg” ezzel az állással, arról is beszámol Sütő András.

Merthogy a lexikonok mifelénk olykor még Böződinél is szófukarabbak. Máskor meg árulkodóan bőbeszédűek. A szóban forgó mű III. kötetének

¹⁹ *Szabadság a hó alatt...* Erdélyi anthológia. Cluj – Kolozsvár, 1946. Újraközölve M. G. [Molnár Gusztáv] bevezetőjével in: LIMES – nemzetpolitikai szemle (Budapest), 1989. 1. 163–182.

²⁰ I. h.

egyik M-betűs címszavában például arra bukkanhatunk, hogy 1960-ban *Nádország ostroma* címen napvilágot látott egy riportkötet. Bizonyára zengett tőle az ország, mint akkortájt a Beszterce völgye egy másik hasonló jellegű kiadványban, mert a román fordítása is azonnal megjelent.

A szerzőnek aligha jutott eszébe afféle abszurditás, hogy kérdéseivel a nádvágásban szakosított Bözödit „ostromolja”. Meg aztán rá se talált volna. Neki nem a román Gulág bugyraiba volt kiküldetése.

Balázs Ferenc írja *A rög alatt*ban: „Az én igazi utazásom akkor kezdődött meg, amikor a világjáró út porát leráztam magamról, s nekiláttam, hogy megküzdjek a sorsommal, teremtem meg az én életemet.” Bözödi György „igazi utazása” akkor kezdődött, amikor az *Ellenzék* riporttereként faluról falura járva felfedezi a „bűnös utópiát”, amely megakadályozta, hogy a székelységről valóságos kép alakuljon ki a köztudatban. Utólag maga is úgy ítélte meg, hogy könyve megírásában annak – az évezredet átfogó – „történelmi utazásnak” volt elsődleges szerepe, amelynek során élményközelbe kerül a székelység „elfelejtett történelmével”. Nem véletlen, hogy 1939 őszén ezekkel a gondolatokkal fejezi be a – Budapesten megjelent – *Székely bánja* bővített újrakiadásának előszavát: „A magyarságot Európa keleti őrszemének nevezik előszeretettel, a székely nép pedig még a magyarságnak is külön őrszeme volt. És az őrszem sorsa mi lett? Az, ami lenni szokott: elbukott a harcban, legelőbb. De még nem halt meg, csak sebeiben vérzik, és hiszem, hogy gyógyítani is lehet. Ezt szeretném megmondani. Talán őrszemek vagyunk most is, nem az elválasztó hegyek átjáróit őrizzük az ellenségtől, hanem az egyetemesebb, emberibb eszméket. Helyzetünk talán csak a Guliveré az óriások országában: nem mi lettünk kisebbek, hanem a körülöttünk levő világ vesztette el emberi arányait.”

CSÉZÁR LAJOS

KÖSZÖNTŐ A BERDE-SERLEGGEL*

Magyar nemzetünkre és annak kebelében unitárius hitközösségünkre jellemző a hagyományok ápolása és azok tiszteletben tartása. Ennek egyik kiemelkedő bizonyítéka, hogy évente legalább egyszer kézbe kerül a több mint 100 éves Berde-serleg, és elhangzik a pohárköszöntő. Idén, század és ezredfordulónk második évében erre már másodszor kerül sor, miután két napra szakítottunk az élet gondjaival, s a mindennapok megszokott munkájával, hogy ünneplőbe öltözve gyűljünk össze itt Kövenden, Aranyosszék azon

* Elhangzott Kövenden, 2002. november 30-án.

egyetlen falujában, ahol egy nemzetiség, a székely, és egy vallás, az unitárius van képviselve. Már 1671-ben, majd 1688, 1712, 1737, 1755, 1781-ben tartottak Kövenden Zsinatot, mint a Szék vallási központjában – olvashatjuk Orbán Balázs művében. Ide jöttünk egyháziak és világiak megvitatni és megoldani kicsiny egyházunk időszerű kérdéseit. És tettük ezt a legnagyobb felelősségérzettel és azzal a meggyőződéssel, hogy egyházunk jövőjét tekintve a legbölcsebb döntéseket hoztuk és egyetemes egyházunk vezetését arra méltó személyekre bíztuk.

Én meghatódva és megihletődve állok készenlétben, remegő kezembe venni a Berde-serleget, Zsinati Főtanácsunk záró akkordjának évszázados hagyományaként, és igen megtisztelő számomra, hogy részese lehetek ilyen nemes hagyomány továbbélésének. Magasztos és nemes érzelmek közepette, meghatódva teszem fel a kérdést magamban, vajon miért remeg a kéz, mikor nagy jótevőnk, Berde Mózes serlegét emeljük magasba, hálával és kegyelettel emlékezve valamennyi nagy elődünkre, akik útmutatással, szellemiekkel vagy anyagiakkal segítettek eljutni a jelenlegi helyzetünkhöz?

E kérdésre talán elegendő magyarázat, ha arra gondolok, hogy milyen híres személyiségek tartották kezükben e serleget, és főleg az, kinek és kiknek a szellemét és emberi nagyságát idézték valahányszor sorrakerült e pohárköszöntő. Ilyen alkalmakkor nemcsak nagy elődeink emlékét idézzük, de szükségesnek tartjuk az esemény fontosságát is kiemelni, és méltatni annak eredményességét. Úgy érzem, e pillanatban is ki kell hangsúlyozni, mennyire meghatározók egyházi életünkben a Főtanács és Zsinat által hozott határozatok, milyen fontos az, hogy egyháziak és világiak közös összefogással és aktív beavatkozással, nagy felelősségérzettel szívükön viseljék Egyházunk fennmaradásának és továbbfejlődésének ügyeit.

Meghatódva éltük át valamennyien a lelkész-szentelés pillanatait, és meggyőződhattünk arról, hogy a lelkészképzés és egyházközségeink lelkészekkel való ellátása az utóbbi évek egyik legnagyobb sikere. És ha már említést tettünk egyházunk mai helyzetéről, nem véletlen, hogy tekintetünk akaratlanul a Berde-serlegre lopakodjon, és annak kapcsán Berde Mózes szimbólummá vált személyisége jut eszünkbe: a lankadatlan munka, a kitartás küzdelme, gyakran az élet örömeiről lemondó céltudatos takarékoság, egyházát és népét szolgáló áldozatkészség. Az Ő hírességéről és nevezetességéről számtalan értékes és tartalmas méltató beszéd elhangzott, hogy nehéz lenne számomra valami újat mondani, és ez nem áll szándékomban, csupán megpróbálom nagyon röviden feleleveníteni az emlékét és személyiségének kimagasló jelentőségét unitárius egyházunkra és népünkre vonatkozóan.

A több mint 110 éve eltávozott Berde Mózsa nem merülhet feledésbe. Igen, ő csak eltávozott, de emléke évszázadon túlmenően is él, nemes tettei és szerény életmódja ma is példaként szolgál, hisz unitárius egyházunknak szüksége van az ő példáját követő egyháztagokra. Életvitelében mindenkéltől a szülőföld iránti szeretetére alapozott, bár módjában állott, mégsem hagyta el szülőföldjét, hanem inkább részt vállalt annak megvédésében,

megmentésében, és részt vett a szabadságharc küzdelmeiben is. Ugyanakkor szerette és becsülte egyházát, népét és nemzetét, s annak fennmaradását az iskolák fejlesztésében látta.

Szerény helyzetben született, aminek bizonyítéka, hogy egykor ő is a székelykeresztúri gimnázium tanulója volt, és pár éve mellszobra ott öröködik az újraindult Unitárius Gimnázium főbejáratánál. Ezért külön büszke vagyok, hogy két évig nyomában járhattam. Tanulmányai során nem egyszer érezte számos társával az éltető kenyér szűk voltát, s talán akkor született meg a nagy és nemes gondolat: a jövő nemzedéket élete munkájával a kenyér gondjától megváltani Erre emlékeztet a naponként kapott három jó, egészséges, tápláló Berde-cipó.

Berde élete során tekintélyes vagyont gyűjtött össze, sok munkával, takarékossgal és nagy bölcsességgel, de mindenek ellenére felfogásában az egyház és a nép szolgálata egybeolvadt, úgy szolgálta egyházát, hogy azzal népét is szolgálhassa, és mindezt a legnagyobb önzetlenséggel tette. Hatalmas vagyonát nem tekintette sajátjának, hanem úgy érezte, hogy semmi sem az övé, ő „mindennek a kezelője”. „Kora fiatalságomtól szívem egy érzést, agyam egy gondolatot táplált: felsegíteni szegény vallásközösségemet, könnyíteni az utat tanuló fiatalágnak a tudományok megismerésére, és segíteni elhagyott szolgálait és tanárait” – írja végrendeletében. Ennek a szent célnak tett eleget, amidőn egész vagyonát szeretett egyházára és annak iskoláira hagyományozta. Bár a visszaszolgáltatások is legalább így végbemenének. És mégis boldog megelégedéssel tapasztaljuk ma, hogy a végrendeletében említett két unitárius gimnázium ma újra működik, és tanulni vágyó szorgalmas gyermekeink számára lehetőséget biztosít a jövőre való felkészülésre.

Berde második végrendeletében egyháza iránti mély bizodalmanak ad kifejezést: „Erős meggyőződés, hogy sok fáradtsággal, becsülettel és szívós munkássággal szerzett hagyatékomat vallásközösségem hagyományos buzgósággal és szokásos takarékossgal fogja kezelni.” Ebben a mondatában kifejezett bizodalma és személyisége iránti méltó tisztelet, valamint emlékének kegyelettel való őrzése arra kötelez bennünket, hogy hazatérve lakhelyeinkre, egyházközségeinkbe betekintsünk a mi egyházi életünkbe, és megkeressük, mi az, amiben Berde nyomdokaiban járhatunk.

Holnap elindulunk az adventi úton, szolgáljon ez arra mindannyiunknak, hogy betekintsünk saját életünkbe megtalálni mindazt, amit elvár tőlünk erdélyi Unitárius Egyházunk, és annak megfelelően próbáljuk megálmodni gyermekeink számára a jövőt. Fogjunk össze egyháziak és világiak, próbáljunk meg alkalmazkodni a hirtelen megváltozott világ helyzetéhez, és a szeretet igéjét hirdelve lélekszámban rohamosan fogyó egyházközségeink megmentésén fáradozzunk. Tegyük félre a nézeteltéréseket, ne keressünk okot újabb viszályokra, politikai fordulónk után is próbáljuk egyházközségeinket összefogni, számban gyarapítani, és összetartásban erősíteni. Egyházi életünkben megjelent új gazdasági jellegű ügyeink intézésének bonyodalmaikat próbáljuk meg a

leghatékonyabban elsajátítani, hogy azok eredményei minél előbb megmutatkozzanak anyagi vonatkozásban, és felhasználódhassanak templomaink, lelkészlakásaink szépítése, gondozása érdekében.

Ha megvilágosul előttünk, hol szeretnénk látni Unitárius Egyházunkat és magyar nemzetünket, megtaláltuk magunknak a választ arra a kérdésre, hogy miért kell felvállalni egyházunk fenntartását, egyre fokozódó ügyeinek intézését és annak vezetését.

Én ebből az alkalomból Isten áldását kérem újonnan megválasztott tisztviselőink életére, azokra, akik 21. századunk elején felvállalják egyházunk vezetését. Adja a Gondviselő Isten, hogy Berde Mózes-i fegyelmezettséggel, áldozatkészséggel és szilárd kitartással végezzék az általuk elvállalt nemes munkát.

Emelem a Berde-serleget az ők egészségükre, a házigazda szerepét vállaló kövendi egyházközség képviselőinek és valamennyi egyházi és világi képviselő egészségére. Kívánok valamennyiüknek és egyben családjaik számára is kellemes karácsonyi ünnepeket és boldog új évet! Isten áldja.

PÁLFI DÉNES

IGAZSÁGOT CSELEKEDJÉL!

Mik 6,8

Az új esztendő első napjaiban sokan kérdezik önmaguktól és egymástól: Milyen lesz a megújult év? Lesz-e benne „bor, búza, békesség”? Egészséget vagy betegséget, boldogságot vagy boldogtalanságot, életet vagy halált hoz-e számunkra? Beteljesül-e régi vágyunk, amit Kölcsey Ferenc költőnk így fogalmazott meg a Himnuszban: „Balsors akit régen tép, / Hozz rá víg esztendőt, / Megbűnhődte már e nép / A múltat s jövendőt!”

Sokan kérdeznak így, s közben elfelejtik feltenni önmaguknak a nagy kérdést: Milyen kell, kellene legyek én, mit kíván tőlem, milyennek szeretne látni engem Isten az új esztendőben? Pedig ezt kellene megkérdezni minde- nekelőtt, s e kérdésre feleletet adni, válaszolni mindenkinek, nemcsak szó- ban, hanem tettekben, cselekedetekben is! Nos, akik ezt az önfaggató, őszin- te kérdést felteszik maguknak, s akik igazságra éhező és szomjazó lélekkel keresik rá a feleletet, azoknak Mikeás próféta a felolvasott bibliai verssel vá- laszol: „Megjelentette néked, oh ember, mi légyen a jó, és mit kíván az Úr te tőled! Csak azt, hogy igazságot cselekedjél...”

Tudjuk mindannyian, hogy nehéz Isten kívánságának eleget tenni, nehéz igazságot cselekedni. Mondd meg az igazat, s betörök a fejed! – tartja a köz- mondás, s igazát – saját „fejünkön”, bőrünkön – sokszor érezzük, tapasztal- juk. Az igazság kimondása mellett azonban annak cselekvése még nagyobb bajt, kellemetlenséget, szenvedést is jelenthet számunkra. A Názáreti Jézus az igazságról jött bizonyosságot tenni, életét Isten igazsága szolgálatába állítot- ta. S mi lett a jutalma, osztályrésze? Kínos kereszthalál! Dávid Ferenc egy- házalapító, első püspökünk, a tiszta jézusi igazságokat kereste, hozta felszín- re évezredes dogmák „salakja” alól, hirdette azokat lankadatlanul, vallva, hogy „akiket Isten lelke megvilágosított, nem szabad hallgatniok, sem az igazságot el nem rejthetik”! Ezért lett „díja” vértanúhalál, s magas Déva-vára „sötét Golgotája”! Sütő András írónk, az ember és nemzete igazát szolgálva írt, tollal a kezében küzdött, „cselekedte az igazságot”. S „fizetett” „szemmel szóért”! Igazság melletti kiállásáért fél szeme világától fosztotta meg egy gaz, elvakult világ!

Magyar népünk, de különösképpen a székelység, minden év januárjában a legnagyobb kegyelettel adózik az 1764. január 7-i madéfalvi veszedelem ál-

dozatainak. 239 évvel ezelőtt, ezen a gyászos napon, kétszáz, az igazságért, jogért, szabadságért kiálló székely vértanú életét oltotta ki az osztrák zsarnoki önkény. A véres eseményt emlékoszlop hirdeti, amelyen a következők olvashatók: „Székely nép itt hullott őseidnek vére, / Kiket zsarnok önkény bosszus karja ére. / Midőn alkotmányos szabadságod védték, / Szörnyűképp olták ki sok ártatlan éltét. / De bár elvesztek ők adáz fegyver alatt / Emlékek nem vész el, örökre fennmarad, / Mert hű kegyeletben megtartod őseid, / Így él majd emlékek, időtlen ideig.” Emlékezzünk, és tartsuk meg mi is „hű kegyeletben” őket, és minden embert, testvérünket, akik az igazságért, az igazság cselekvéséért haltak vértanúhalált.

Tettük-e fel a kérdést: vajon hány emlékoszlopot kellene emelni ott, ahol az igazságot lábbal tapodták-tiporták, igyekeztek vérbefojtani, ahol életükkel és vérükkel fizettek az igazért, a jogért harcolók, annyiszor tragikus történelmünk alatt? Azt hiszem, nem is lehetne megszámlálni azokat! És mégis: cselekedni, tenni kell az igazságot, mert ez a jó, és ezt kívánja az Úr Tőled, tőlem és mindenkitől. Igen, ezt kívánja – nem követeli – Isten, ó ember, a te érdekében!

Milyen jó lenne ezt megérteni: Isten, a mi Atyánk kívánsága az ember, gyermeke érdekét, békességét, boldogságát szolgálja. Megértenie minden embernek, és megtanulnia a nagy német gondolkodótól, Hegeltől: „Az igazság nagy szó (...), amíg csak az ember szelleme ég, szívének hangosabban kell dobognia, valahányszor az igazságról van szó”. Megértenie minden népnek, figyelve a Példabeszédek könyvének tanítására, hogy: „az igazság felmagasztalja a nemzetet” (14,34), és a Zsoltáríró szavára, mely szerint: „Igazság és békesség csókolgatják egymást” (85,11). Megértenie azoknak, akiket népek, nemzetek igazságos vezetésére hívott el Isten, de akik hivatásukkal mitsem törődve, Hóseás próféta által elítélt, siralmas állapotokat teremtenek, ahol: „nincs igazság, és nincsen szeretet és nincs Istennek ismerete...”! (4,1)

Sajnos, szavai eddig sokszor vonatkoztak a mi világunkra, országunkra, vezetőinkre, s még ma is joggal panaszolhatunk jogfosztásunk, a minket ért igazságtalanságok miatt, mert sokan csak mosolyogva mímelik az igazságot, a jogosságot, jogállam látszatát keltik, megfélemlítve Isten kívánságáról, hogy az igazságot cselekedni kell, gyakorlatba ültetni! Ezért nincs hitele az egyik vezető államférfi szavainak, aki újévi beszédében ezeket mondta többek között: „Tudjuk, mit jelent a munka, az öröm, a komolyság, a jóakarát, a jog és az igazság. Románia ezt a képességét adhatja Európának és az egész világnak”. Szóban mindez lehetséges, de cselekedetben, gyakorlatban még nagyon „híjával találtatunk”! E téren még nagyon sokat kell tenni azért, hogy Európa, a világ elhiggye: valóban jogállam, igazságot cselekvő, megélő ország vagyunk! Mert addig, amíg – bibliai szavakkal élve – „jogörzés helyett jogorzás” van, amíg az igazság helyett a gátszág az úr, amíg egy nagyzó, de törpelelkű polgármester csúfot űz az Igazságot jelképező Mátyás-szoborból, s ebben neki nemcsak követői, de támogatói is vannak, amíg igazságot szol-

gáltatni hivatott honatyák nem mutatnak hajlandóságot jogtalanul elrabolt ingatlanjaink, értékeink visszaadására, addig egyenesen arcátlanság itt igazságról és jogról beszélni!

Nem is csoda, hogy mindezeket látva és tapasztalva mi, gazságtól meggyötört emberek, a régi szólást emlegetjük lemondóan: Meghalt Mátyás király, oda az igazság! Miért cselekedjem az igazságot, miért álljak ki mellette egy hamis, hazug, képmutató, jogfosztó, igazságtalan világban, országban? Azért Testvérem, mert ezt kívánja Tőled Isten, aki soha nem hal meg, és akinek mindig „gondja van igazságára”, következésképpen: gondja arra is, aki igazságát, az igazságot cselekszi! Ezt sejtette meg nagy költőnk, a 180 éve született Petőfi Sándor is, amikor húszévesen ezeket írta: „A világ az Isten kertje, / Gyom s virág vagytok ti benne, / Emberek! / Én a kertnek egy kis magja, / De az úr ha pártom fogja: / Benne gyom tán nem leszek.” (Én) Az Úr „pártfogása”, gondviselése által nem gyom és nem gaz lett ő Isten kertjében, hanem igaz, igazságot illatozó virág, aki kész volt fiatalon elhervadni nemzete igazáért, jogáért, szabadságáért!

Magasztos, követendő példáján felbuzdulva az új esztendő első napjaiban ne kérdezzük tétován: milyen lesz ez az év? Hanem vágjunk neki az ismeretlen időnek megingathatatlan elhatározással, hogy Isten kívánságát teljesítő, igazságot cselekvő emberek leszünk, „kertje igazságot illatozó virágai” a hitben, hogy ez a jó, s csak ez hozhat ránk annyi „balsors” után végre „víg esztendőt”! Ámen.

GYERŐ DÁVID

A MÁSSÁG SZABADSÁGA*

Jak 2,12; Gal 5,13–14

Testvéreim, ma, január 13-án a vallásszabadság törvénye kihirdetésének 435. évfordulóját ünnepeljük. Egyházi beszédemben nem azt a 16. századi eseményt és az akkori időket fogom történelmi vénával méltatni, hanem a jelenben nézek körül, és arra keresek választ, hogy ma, 435 év elteltével mihez kezdünk a vallásszabadság dicsőséges, de ugyanakkor igényes és megpróbáló örökségével?

Ama pillanat, a szabad vallás és lelkiismereti meggyőződés törvénybe foglalása a másság, az újítás, a szabadság jegyében robbant bele a 16. század világába; történelmünk nagy iróniája mégis az, hogy ez a másság, ez a sza-

* Elhangzott Székelykeresztúron, 2003. január 13-án, a vallásszabadság törvénye kihirdetésének 435. évfordulóján szervezett ünnepségen.

badság gyakran a visszájára fordult, és majd' ötödfél évszázadon át bélyegként kísérté végig az Unitárius Egyházat mint ama törvény intézményes felvállalóját és megélőjét. Ez idő alatt másságunk legtöbbször az üldöztetést, az elnyomatást, a béklyóba kötöttséget hozta osztályrészünkül, s hogy ezek ellenére sem adtuk fel hitünket a jövőnkben, az értékeinkben s a lehetőségeinkben, az csak emberi és közösségi létünk sajátos értelmezésével volt lehetséges.

A mai textusunk ez unitárius lét egyik alapját tárja elénk. Az első, Jakab-levélből idézett versben látszólag ellentmondás feszül, mert ha egyszer szabadok vagyunk, akkor miért hangzik felénk mégis figyelmeztetés arról, hogy a szabadságnak törvényei vannak, amelyek megméri az életünket, és megítélik azt? Az ellentmondást a második, Galata-levélből idézett vers oldja fel, amely szerint a szabadság nem tartalom nélküli és végtelen adottság, hanem pontosan megkötött és lényeggel teljes: tartalma és rögzítője pedig egy, a szeretet.

Alkalmazva ezt a mai ünneplésünk lényegére azt kell mondanom, hogy unitárius egyházunk a történelem során csak úgy maradhatott meg, hogy szabadságát, az 1568. január 13-án mások számára is törvényben biztosított értéket nem tekintette konkrét ténynek, önmagától való adottságnak, a vallásos élet céljának, hanem eszköznek, az unitárius hitelvek megélési módjának, az unitárius közösségek összekötő alapjának. Mi megtanultuk a történelemből, hogy a szabadság nem a valamitől való kötetlenséget jelenti, függetlenséget, láncnélküliséget, könnyű röpködést a Homoródok völgyében vagy a Háromszéki-medencében, hanem a valamirevaló lehetőséget: szabadságot arra, hogy függően is, leláncoltan is, szárnyszegetten is építeni lehet, imádkozni lehet és szeretni lehet, mert a szabadság szeretet, a szeretet pedig szolgálat.

A szabadság nem a körülöttünk megcsillanó illúziók és álmok kergetése, hanem egy bennünk, a lélekben felépülő értékrend. Csak az lehet szabad, aki felismerte, hogy a saját értékeihez való kötődés nélkül életének nincs értelme. Dávid Ferenc azért volt szabad még a dévai vár börtöncellájában is, mert az ismeret szabaddá tette. Jézus azért tudott még átszegzett kezekkel is imádkozni az őt kínzókért, mert nem a testi szabadság volt az övé, hanem a lélek, a tudás, a hit szabadsága, az Istennel együtt lélegzés, az Isten akaratában önkéntelenül feloldódó szárnyalás szabadsága, ami nélkül nincs igazi emberi élet, ami nélkül nem teljes az emberi lét.

Látszólag mi sem vagyunk ma szabadok, mert íme, bennünket zsinati határozat és piros betűs naptári ünnep hozott ide. Látszólag megkötöttük, mert kirendeltük egyházunk tagjainak ezt a napot az ünneplésre, de ez az elszakíthatatlan kötelék éppen a szabadságunk záloga. Ez a kötődés jelenti a múltunkat, ahová tartozunk, mindazt, amit megtanultunk és magunkkal hozunk abból a küzdelmes múltból, és jelenti a jelent, a 21. századot, otthonunkat, ahol a szabadság helyes értelmezésével jövőt tudunk alkotni népünknek.

Ez értelmezést Victor Frankl amerikai pszichiáter is szavakba öntötte, az 1950-es és 60-as évek kommunista munkatáborainak áldozatairól írt köny-

vében. „Leghamarabb azok pusztultak el – írja –, akik az életben nem találtak már több célt és értelmet ahhoz, hogy tovább cipeljék azt; akik már nem vártak semmit a léttől. A túlélőknek meg kellett tanulniuk, hogy nem az volt a fontos: mit várhatnak az élettől, hanem az, hogy az élet mit vár még el tőlük. Véget kellett vetniük az életről való kérdezősködésnek, és úgy kellett magukra tekinteniük, mint akiket megkérdez az élet – minden nap, minden percben. A legtöbben nem tudták, hogy mi van az otthonukkal, a szeretteikkel, de azt érezték, hogy a szeretet tülelmedik a szeretettek fizikai jelenlétén, és az Én legmélyén, a lélekben találja meg igazi jelentését.”

Frankl fogalmazása újra kihangsúlyozza a lét egyik legsodálatosabb tényét: a szabadság nem a külső lehetőségek korlátlanóságában rejlett, hanem a belső megkötöttségek valóságában. Szabadságuk nem végtelen volt, hanem véges, és éppen végeessége adta meg igazi értékét. Ott, a bántalmazásban is, ott, a külső lehetőségek lelakatoltságában is, ott, a végtelen kék ég eltakartságában is megmaradtak azok a képességek, amelyek ellenálltak az embertelenedésnek, és segítettek túlélésre használni ezt a megkötött szabadságot: megmaradt a szeretet kötése, és megmaradt az önmagukhoz, múltukhoz és értékeikhez való hűség, halandóságuk állandó tudatában.

Még sepsiszentgyörgyi segédlelkészégem alatt történt, hogy az egyházközséget képviseltem egy ökumenikusnak mondott városi rendezvényen. Amikor fekete ruhában megérkeztem, egy szervező hozzám lépett, és megkérdezte: „A katolikusokkal ültessenem, vagy a reformátusokkal, vagy az evangélikusokkal – s amikor egyikre sem bólintottam, így folytatta – vagy valaki mással?” „Ültessen csak a másokhoz – válaszoltam –, úgy tűnik, az egy jó társaság lesz.” És csak álltam a nagy forgatagban, hüledezve, hogy az élet ennyire ironikus tud lenni.

Csak később olvastam Bill Vendleynek, a Vallási és Béke-Világtanács (WCRP) főtitkárának a könyvében, hogy szerinte a modern világ vallásosságának megértéséhez magas IQ-ra van szükségünk, de ez az IQ nem intelligencia-hányadost, hanem irónia-hányadost jelent. Ha most valaki megkérdezné tőlem, hogy mit értek ezalatt, azt válaszolnám, hogy irónia az, amikor valami, amit várunk, fordítva sül el, amikor valaki, akit másnak nézünk, tanít nekünk valamit saját magunkról. Irónia az, amikor a fehérről és a feketéről, a jobbról és a balról, az erősről és a gyengéről kiderül, hogy nem egyértelműen olyan, amilyennek hittük. Irónia az, hogy nekem, akinek a hitelti őse 1568-ban szabadságot biztosított a mássághoz mindenkinek, nekem megkülönböztetve, lekicsinylően, megalázóan mondja egy tudatlan modern lény: másságom nem kívánt, a nagyokkal nem vagyok egyenrangú, értékrendem, hagyományaim és szerepem a társadalomban megkérdőjelezett.

Arra a szentgyörgyi délutánra s arra a korlátokban megrekedt kérdésre volt szükségem ahhoz, hogy megértsem: unitarizmusunknak a 21. század kezdetén is a másság megélése és elfogadása kell, hogy a küldetése legyen, a szó minden értelmében. E küldetésünket pedig két síkon, kifelé, a világgal való kapcsolatunkban és befelé, a közösségünkön belül is egyaránt meg kell élnünk.

A külső kapcsolatok vizsgálata egyértelművé teszi, hogy országunk a 20. század utolsó évtizedében vallási összetételében többet változott, mint az egész 20. században azelőtt. S miután 45 éven át irtották a vallásosság minden formáját, a történelem újabb iróniájaként értelmezhető az a sebesség, amellyel ma, a szabadság világában szaporodnak el a különbnél külön vallások. A mi unitárius elkötelezettségünk a demokrácia egyenlőséget és testvériséget hirdető alapelvei iránt azt kéri tőlünk ma is, hogy üljünk egy asztalhoz a másokkal, történelmi felekezetekkel és újakkal egyaránt. A közös nemzeti célok pedig azt kívánják, hogy tegyük félre az elvont doktrínák és spekulációk különbségeit, és a hitvallási kérdések helyett, „Mi az, amit közösen hiszünk vagy másként?“, összekötő, szerződés-szerű kérdésekre keressük a választ: „Hogyan tudjuk segíteni egymást? Melyek a közös gondjaink? Mire van szükség ahhoz, hogy meghatározók legyünk az erdélyi magyarság megtartásában?”

Az egyházon belüli kapcsolataink terén talán még több a tennivalónk. A véleménykülönbség és másként gondolkodás szabadsága az utóbbi évben azt eredményezte, hogy kialakult egy, az egyházi élet gondjainak kezelését az eddiginél másként elképzelő kisebbségi réteg. A többség és ez új kisebbség viszonyát az egyház érdekében mai textusunknak kell szabályoznia: a szabadság ne legyen alkalom a testnek a bűnre, hanem szeretetben kell szolgáljunk egymást. Az egyháznak nem romboló kritikára, hanem áldozatot vállaló odaállásra van szüksége, nem féltékeny elzárkózásra, hanem nyitott együttműködésre, és főként felelős, szeretetteljes emberi magatartásra. Az élet iróniájaként értelmezendő az is, hogy mindezt én Székelykeresztúron mondom el, abban a városban, ahol a felekezetek közössége valóban a jézusi alapra építkezik, s a másság nem bélyeg, hanem érték; abban az egyházkörben, amely hozzáértő karral fogja át egyházközségeit és a megértés hangján kezeli gondjaikat; abban az egyházközségben, ahol a hozzáállás nyomán példaértékűen működik, aminek működnie kell; Székelykeresztúron, amire mi, a máshonnan valók felnézünk, és ami előtt fejet hajtunk.

Testvéreim, a szabadság bennünk lakozik. Szabadon vallásosnak lenni azt jelenti, hogy el kell jutni az ismeretnek arra a fokára, ahol világos, hogy születünk, és meg fogunk halni, de addig itt van az élet, ez egyszeri, csodálatos, megismételhetetlen lehetőség, amelyben felelősségünk hozzáköt a múltunkhoz és a jövőnkhez. Ezt az életet meg kell élni, s egyetlen tudás van, ami kitöltheti ezt a megélést úgy, hogy magában foglalja az összes többit: a szeretet, amit kizárólag gyakorolva birtokolhatunk (Czakó Gábor). Minél többet teszünk belőle a lényünké, annál mélyebben avatódunk be egyrészt önmagunkba, másrészt a környezetünkbe, hiszen általa ismerhetünk meg bármit az igazságból, a jóságból, a szépségből, a fájdalomból, az elmúlásból.

Mert jól írta Frankl, hogy életünket nemcsak a szeretet, hanem a megosztott halandóság is egybekapcsolja. Megdöbbenő felismerni, hogy a humán és humánus latin eredetű szavaink gyökere ugyanaz, mint a humusznak, a fekete földnek, amely a hátán hord mindannyiunkat, amelyen együtt kellene

járnunk humilitásban, azaz alázatosan, észben tartva, hogy nem szavainkból, hanem életünk egészéből mutatkozik meg vallásunk, az, hogy hogyan használjuk fel ama véges, megkötött szabadságunkat, hogyan éljük meg szeretetünket.

És jól írta Frankl azt is, hogy minden percben megkérdez minket is az élet, s a legfontosabb az, hogy amíg élünk adatik, jól válaszoljunk: szeretettel, hálával az iránt, hogy önmagunk lehetünk, nemet mondván a halál és az embertelenség arcába, és igent rikkantva mindarra, ami az életet szolgálja. Így talán az utolsó szavunk majd a köszöneté lehet, és az utánunk jövők hálásan gondolnak ránk is, egy újabb 435 év távlatából. Ámen.

KOPPÁNDI BOTOND

UNITÁRIUS PRÓFÉTASÁG*

1Kor 14,3

Kedves Testvéreim!

1. Nagy napra virradtunk ma, hiszen Isten jóvoltából lehetőségünk nyílik lelkileg összekapcsolódni a Kárpát-medence és a világ magyarjaival, mégpedig úgy, hogy a Duna Televízió, ez az összetartó erőforrás, lehetőséget ad nekünk, hogy a nagyvilág elé állva mondjuk: ilyenek vagyunk, látjátok, próbáljatok meg ilyennek elfogadni!

Éppen ezért ma egy kicsit rólunk is fog szólni a történet: egyfajta számvetést végzünk, hitelveinket boncolgatjuk, megpróbáljuk kicövekeltetni, hogy hol a helyünk és mi a dolgunk ebben a teremtett világban, és közben megpróbálunk lelkileg is töltekezni. Talán megbocsáttatik nekünk, ha mindez ma személyesebb hangnemben fog szólni..!

2. Pál apostol szavaiból merítünk ehhez ihletet, mert mintha nekünk és rólunk szólna: prófétálni kell, „szeretetre törekedve, mert ezzel emberekhez szólunk, és ezáltal építünk, bátorítunk és vigasztalunk. Akár élethivatásunk is lehetne!

Még mielőtt továbblépünk, „adjuk meg a császárnak, ami a császáré”, és mondjuk el, hogy az idézett rész a korinthusi levélből való, és a Saulból lett Pál írta Kr. u. 54–57 körül, egy olyan gyülekezetnek, amely vallási-nemzeti, sőt: erkölcsi sokszínűségéből fakadóan igencsak szomjazza az eligazító jó szót. A kulcsszó a „prófétálás”, ami a próféták tiszte volt. A próféták elhívott és elhivatott emberek voltak, akiknek az volt a feladata, hogy figyelmeztessenek, ha tévútra tért a közösség, bátorítsanak, ha félelem vagy gyávaság

* Elhangzott a Duna TV-ben, 2003. július 20-án.

fészkelte a szívekbe, hogy – mint a csillagok – utat mutassanak, ha nem volt világos a követendő cél. Erkölcsi felügyelők, őrállok, lelkes emberek voltak, akik isteni ihletéssel dolgoztak – Pál szerint ez építő jellegű, bátorító és vigasztaló hatású volt, tehát nemes és elismerést érdemlő cselekedet.

3. Ez a prófétikus hajlam könnyen megérthető, ha életünknek olyan pillanataira gondolunk, amikor úgy éreztük, hogy meg tudjuk váltani a világot, képesek vagyunk vállunkon elhordani a Székelyköt, családjunk és közösségünk boldogulásáért vállalhatjuk a legnagyobb áldozatokat is – és ekkor álmainkhoz keretet, sőt hasonlóan érző társakat is találtunk!

4. Nekem életem nagy felfedezése az volt, hogy rebellis tizenévesként, amikor, tudjátok, piros-fekete tarisznya, hosszú haj, Rolling Stones-nyelv és Hobo-fityisz jelzi állapotunkat, nos, akkor fölfedeztem, hogy mindaz, amit a világról, az életről, önmagamról, Istenről, a halálról stb. hiszek, az szinte hajszálpontosan megegyezik anyai ágon örökölt unitárius vallásom tanításaival.

Baráti közösségben, a mindent megkérdőjelező serdülők bátorságával, ilyesfélekén vitatkoztunk:

- miért is lennénk mi *bűnösök*, ha már megszülettünk, és szeretetben fogantunk? és érveléseink alátámasztására az újszülött kisgyermek ártatlan mosolyával példálóztunk, nagy bölcsen...

- vagy: miért kellene mindennek úgy történnie, ahogy „*meg van írva a Nagy Könyvben*”, és saját döntéshozó képességeinkről elméledtünk, miközben Babits *Én nem hiszek az elrendelésben* című versével küszködöttünk...

- a *Bibliát* olvasva erőt merítettünk a lélekemelő passzusokból, de órákat vitatkoztunk azokon a részekben, amelyeket kritikus elménkkel megkérdőjeleztünk...

- a *halálról* úgy filozofáltunk, hogy ha már megszülettünk, akkor halálunkkal tartozunk az életnek, és öntudatlanul is hittünk a test és a lélek dualizmusában, mert éreztük, hogy mindennek csak úgy, hirtelen nem lehet vége... – meg aztán: lennie kell valami számadásfélének is...

5. Hadd, ne részletezzem...! Nagyapám, aki lelkész volt, s aki bajusza alatt mosolyogva csendesén figyelte Jónás-szerű tusakodásunkat, egyszer csak kézen fogott, a templomkertben leültetett, és úgy, ahogyan csak a nagyon bölcs emberek tudnak, szelíd hangon mesélni kezdett:

Mesélt arról az *Istenről*, aki nem a villámokban eljövő félelmetes, hatalmas Úr, hanem a gyermekét, a nagybetűs Embert mindenkor szerető békeséges Atya. Ő, mondta, nemcsak, hogy elhívott minket ebbe a világba, hanem, sokszor – a látszatok ellenére is –, gondot visel ránk, akár közvetlenül, akár közvetetten, szereteteink révén. És hát Ő nemcsak a Bibliában, kánonokban vagy bölcs emberek által „jelentette ki” magát (megjegyzem, csak úgy szívtuk magunkba az efféle „teológias” szavakat!), hanem a természetben, a templompadok közt, de az emberek mosolyában is!

Mesélt *Jézusról*, a nagy tudású lelki emberről, aki olyan érthetően tanított örökérvényű igazságokat, hogy a tékozló fiúban, a jeruzsálemi tömegben, de Péterben is XX. századi önmagunkra ismerhettünk!

Beszélt a *szentlélekről*, erről a bennünk is meglévő és munkálkodó isteni erőről, beszélt a nagy *istenti ajándékokról*, a bennünk szunnyadó és kemény munkával felszínre hozható *lelki tehetségekről*.

Hosszasan elidőzött a világos *értelem* és az érett *lelkiismeret* fogalma felett, és nyomatékosan mondta, hogy mi, unitáriusok tanítjuk a *szabadakaratot*, amellyel – hitünk szerint – választhatunk az előttünk felviláno életlehetőségek között...

Beszélt a *felelősségről*, amellyel ezeket a döntéseket mérlegelnünk kell, csínytevéseinkkel példálózott, amikor a *bűn* fogalmát írta körül, és igen, így mondta: minden elkövetett vétket meg lehet bánni, jóvá lehet tenni, mert az Apához hasonlítható Legfelsőbb Szellem esélyt ad a megjavulásra!

Beszélt az *örökélet*ről (megvallom, ezt nehezen értettük!), amelyről csak a hit függvényében érdemes szólni, és igazolta azt a feltevésünket, hogy az erkölcsi világrrend megköveteli a ránk bízottak *számonkérését*.

Végül azt mondta, hogy persze ez a vallás, ez a hit, ez a világnézet csak akkor ér valamit, ha elvei szerint élünk úgy, hogy munkánk nyomán ez a világ és szeretteink élete is jobb lesz...!

Olyan hitelesen csengtek szavai! És olyan hihető volt minden! Mert közben láttuk őt imádkozni az asztalnál, ebéd előtt, valami szentséget árasztani maga körül, amikor palástot viselt, és jézusi emberismeretről tett tanúbizonyságot akkor is, amikor szántani tanította Földes Ferit, akit mintha még a neve is erre a mesterségre „predesztinált” volna!

Hát, mit mondjak? - Rettenetes büszke voltam: Nagyapámra, aki lelkészként is olyan hús-vér-valós emberként élte meg hitét, mégha amolyan „mezei prófétaként” is, no, meg büszke voltam vallásomra, amely nem lehet rossz, ha megtűr, sőt! elfogad olyan megátalkodott kérdezőket/kétkedőket, mint amilyenek mi voltunk!

6. Ez a tisztelet és csipetnyi büszkeség még jobban elmélyült bennünk, amikor a Teológián kiderült a jézusi és a vallásalapító dávidferenci tanítás közötti azonosság. És egyre világosabbá vált, hogy miben vagyunk hasonlók és miben mások; Jakab apostol hatására hitünket cselekedeteink révén próbáltuk teremtővé tenni, és szinte öntudatlanul kezdtünk el szerveződni, mozgolódni, azaz: emberekhez szólni, építeni, bátorítani. Nem tudtuk, hogy ez már prófétálás, de ifjúsági egyletek, konferenciák és hatásos szórványmozgalom nőtt ki eme folyamatból, amihez végülis csak három tényező kellett: *istenti szikra*, sokra hivatott, *lánglelkű játszótársak*, és egy, a szüklátóköröség béklyóitól mentes *szabad vallás*.

7. Ez a szabad vallás ma az enyém, a tiéd és mindenkié, akik hasonlóképpen éreznek. Van egy 435 éves múltunk, amelyhez hozzákapcsolódnak a jelen kihívásai.

Eljátszadoztunk a gondolattal: ha csak unitáriusok éltek volna a Földön, akkor most lenne *Jefferson* által Függetlenségi Nyilatkozatunk, *Bell* jóvoltából telefonunk, *Morse*-jelekkel kommunikálnánk egy olyan házból, amelyet a *Franklin* által feltalált villámhárító véd.

Vagy, közelebbi tájakra evezve: üldögnénk a *Pákei Lajos* tervezte New York kávéházban Kolozsváron, a *Gyallay Domokos* által írt *Vaskenyérent* olvasgatnánk, hallgatnánk *Bartók Cantata Profanáját*, elcsevegnénk a *László Gyula* professzor által tanított kettős honfoglalás elméletéről, és tehetnénk mindezt jó nyugodtan, mert a Dávid Ferencünk és János Zsigmondunk által megteremtett vallás- és lelkiismereti szabadság törvénye ezt megengedné nekünk...! Ez lenne az „*unitárius feeling*” - divatos, mellőzendő műszóval, és talán el is ringathatnánk magunkat az illúziókban...

Ez azonban nem volna bölcs! Mert szép ugyan, hogy Jókai Erdélyben járva, és Kossuth Amerikában szimpatizált velünk; az is jólesik, hogy Weöres Sándor üldögejt valamikor a '70-es években a torockószentgyörgyi parókia udvarán, és elismerő szavakkal illette vallásunkat; szép, hogy volt egy Bölöni Farkas Sándorunk, Brassai Sámuelünk és Orbán Balázsunk; az is jólesik, hogy sok barátunk tiszteli és magáénak vallja hitelveinket, de ez ma már „nem elég az üdvösséghez!”

Mert egy vallásnak akkor van létjogosultsága, ha tanítása és példaadása révén eligazítást nyújt az élet labirintusaiban.

8. Unitárius vallásunk ezt hogyan teszi?

Úgy, mondhatnánk, hogy egy 435 éves történelmet állít elénk, de ahogy kimondjuk, már érezzük is, hogy ez nem elég. Akkor úgy, hogy egy olyan erkölcsi-teológiai rendszert mutat fel, ahol szabadon szárnyalhat a szellem, tiszta lehet a lélek, otthon érezheti magát az értelem, ahol otthonra lelhetünk, és kiteljesíthetjük magunkat.

Ez már jobban hangzik.

Ha egy képpel élhetnék, akkor unitarizmusunkat egy dobozhoz hasonlítanám: jól meghatározott falai vannak, amelyeket hagyományaink, lelkiismeretünk és értelmünk alakított ilyenné, és a jó hír az, hogy falai üvegből vannak, hogy azon túl is lássunk! (Scott W. Alexander)

9. Mint minden vallás a miénk is keresi az állandó megújulás útjait. Jóakaróink és kritikásaink szerint három út van előttünk:

a. közeledjünk azokhoz a gyökerekhez, amelyekből vadhajtsásként a 16. század derekán kinőttünk. Ez lenne – szerintük – az ún. „keresztényebbé válás” útja;

b. építsük be vallásunkba az új vallási mozgalmak néhány elemét;

c. gyarapodjunk az amerikai unitáriusok liberális sokszínűségével – ez lenne a testvérgyülekezeti mozgalom hozadéka.

Ha az elsőt választjuk, akkor Dávid Ferencék örökségét hazudtolnánk meg, különben is, felfogásunk szerint, keresztény az, aki Jézust követi, és mi ebben elég következetesek vagyunk!

Az új vallási mozgalmak sem kínálnak sok jót. A legtöbbjük felszínes, egy-egy magamutogató vezér öntömjénezéséből áll – egyáltalán nem a mi utunk!

Az amerikai unitarizmus? Nos, tőlük sokminden megtanulható: gyakorlatiasság, a sokszínűség tisztelete, a másság elfogadása, a Channing, Emerson

és Parker nevével fémjelzett politikai-társadalmi érzékenység és felelős állásfoglalás. De, vegyük tudomásul, a mi vallásunk keresztény alapokon nyugszik, erősen nemzeti jellegű, és – hát – az Isten-hitet sem volna szabad aprópénzre váltani!

10. Mi a megújulásnak egy másik formáját kell, hogy keressük, és ez a belülről jövő, önmagunkból táplálkozó, naponkénti megújulás. Ha hűek akarunk lenni gyökereinkhez, akkor a *semper reformanda*, az állandó megújulás elvét kell, hogy kövessük. Sokan ezt a címerünkben levő, a „Legyetek szelídek, mint a galambok, és okosak, mint a kígyók” bibliai jelmondatunkban vélik felfedezni: a saját farkába harapó kígyó egy végtelen kört alkot – viszsztatér önmagába, hogy onnan újuljon meg. (Czire Szabolcs)

Ez a megújulás végeredményben bennünk van, olyan fokon, ahogy ezt lelkünk megkívánja. Az olyan, némelyek által hiányolt fogalmak, mint *lelki gyakorlat, meditáció, csend, imádság, misztika* stb. nem idegenek a mi felfogásunktól, tévedés azt hinni, hogy a miénk pusztán az ész, a ráció vallása lenne!

A torockószentgyörgyi ember megemeli kalapját, összekulcsolja kezét, és elmond egy hála-fohászt, ha délben megkondul az ősi templom harangja; az idős asszonyok addig nem vesznek magukhoz ételt, amíg ünnepkor a templom piacán nem részesülnek a lélekújító úrvacsorában; a születés és a halál egybegyűjti a falu népét, a fekete ünneplők misztériuma valami fenségességről árulkodik, a földközeli lét évszázados rendben tartja a közösség és az istenség viszonyát: vetni és aratni is Isten nevével az ajkunkon indulunk. Hát kell-e ennél több, kell-e ennél szebb, amikor jól tudjuk, hogy a jövődőt a múlt értékeire érdemes ráépíteni?

11. Pál apostol csak arra kér, hogy törekedjünk a szeretetre, és hogy építő, bátorító és vigasztaló legyen minden cselekedetünk. Prófétálni, ezek szerint, nekünk annyit jelenthet, hogy igazán szóljuk az unitárius tanokat, megéljük az unitárius eszményeket, hogy ezáltal Isten- és emberszolgálatunk kiteljesedjék. Istennek munkatársai vagyunk a minden nap megújuló teremtésben, embertársainkhoz azzal az alapállással közelítünk, hogy minden emberben ott van a jóra való készség csírája, az életet pedig azért kaptuk ajándékba, hogy boldogan, tisztességesen és szépen éljük meg.

Unitárius vallásunk erről szól, életünk ettől másabb. „Látomás nélkül az emberek elvesznek”- mondja a Példabeszédek írója, és én arra lennék kíváncsi: hogyan képzeled el vallásodat 5, 10 vagy 50 esztendő múlva?

Prófétikus ihletettségu vallásunk van, amelyre büszkék vagyunk, s amely az egyetlen magyar alapítású vallás. Megtartott bennünket 435 éven át, jobban, rosszban, megpróbáltatásban és örömben egyaránt. Része életünknek, nem csupán vasárnap öltjük magunkra, élni akarásunkról és cselekedni vágyásunkról szól. Ajándékba kaptuk, de tudnunk kell, hogy az ajándékba kapott világ az ajándékozóé marad, ha nem tesszük jobba!

12. Azt mondják: az élet életveszélyes, olyan, mint egy aknamező. Ha ez igaz, akkor az unitárius embernek olyannak kell lennie, mint egy tűzszerész-

nek, aki az aláaknázott területeken képes felkutatni és semlegesíteni a robbanófejeket, és apró, kicsiny zászlócskákkal meg tudja jelölni az „unitárius ösvényt”.

Faludyt, a Költőt parafrazálva: *Unitárius Testvér, sovány a földünk, / könyörgök, egyet tégy nekem: Szórd szét kincseid / az emberek közt, a réteken!*

Prófétálni hívlak, unitárius, keresztény és magyar eszméket hirdetni és megélni, hogy ezáltal építsünk, bátorítsunk és vigasztaljunk! Utazásodhoz végy magad mellé 3 útitársat, és ezek mellett tarts ki híven! Ezek az *Álom*, a *Hit*, a *Szeretet*. Az *Álom* kell ahhoz, hogy elindulj. A *Hit* segíteni fog menni. A *Szeretet* majd barátokkal ajándékoz meg!

Prófétálj, Emberfia! Építve, bátorítva és vigasztalva! Ámen.

KISS KÁROLY

ISTENTŐL VALÓ KINCSÜNK

2Kor 4,7

Pál apostol alakja, szerepe rendhagyó, rendkívüli a kereszténység történetében. Eppen ezért nem árt, ha néhány pillantást vetünk életére, alakjára, életútjára.

Saul, ez a rendkívül művelt, farizeusi szellemben nevelkedett zsidó férfi, aki egyben római polgár is, minden eszközzel, hatalmának, felsőbbségének tudatában üldözi a keresztényeket. Büszke, öntelt és elfogult. Ha csak a keresztényekre gondol, lelke háborgással, sőt gyűlölettel telik meg. Felsőbbségének, igazságának meggyőződésével, göggyével úgy érezte: – én Saul, sokkal több vagyok, mint ezek az egyszerű, tudatlan, műveletlen, szegény, könnyenhívő, befolyásolható halászok, emberek. Nekem igazam van, nekem jogom van, nekem hatalmam van!...

S aztán egyszerre megváltozik; – az üldözőből üldözötté, Saulból Pállá válik! Már nincs mellette sem a zsidó-papi hatalom, sem a világi hatalom. Göggye, felsőbbrendűségi érzése-tudata megszűnik. Mindezt alázat és szerénység váltja fel. És szolgálat, az evangélium rendíthetetlen szolgálatának áldozatteljes vállalása.

Ha egy pillantást vethetnénk alakjára: egy törekeny testű, sovány, vézna, úgyis mondhatnánk vékonydongájú férfit láthatnánk. Honnan veszi hát azt a rendkívüli erőt, bátorságot, veszélyekkel szembeni ellenállást, kitartást, amely életének új útját, szolgálatát jellemzi? Honnan az a lelkesültség és elkötelezettség, amely kiárad, sugárzik belőle, s amely megfogja, magával ragadja az őt hallgatót, vele érintkezőt?

És ő válaszol is kérdésünkre a felolvasott szavakkal, vallomással: „Ez az erő nem az enyém, ... Istené! Istentől van!”

Az úgynevezett „pálfordulás” mélysége itt mutatkozik meg igazán. Le tudta vetni büszkeségét, emberi gögjét, elfogultságát, önteltségét. A damaszkuszi jelenésben Jézussal való találkozása rádöbbenette arra, hogy az önzés, önmaga felmagasztalása, a maga igazságának, elfogultságának, gyűlölködésének és hatalmaskodásának útja járhatatlan. Megérett, megértett és megtanult valamit, amit nagyon nehéz megtanulni, magunkévá tenni: alázatos lelkűvé, szerénnyé válni!

A megvilágosodás fényében nem roppan össze ... újjászületik! Lényét át-hatja a jézusi hívás: jöjjetek hozzám mindnyájan, és tanuljátok meg tőlem, hogy én szelíd és alázatos szívű vagyok, és nyugalmat találtok a ti lelkeiteknek...

Háborgó, haragvó, gyűlölettel teli lelke lecsendesül, megnyugszik. De ez a megnyugvás, nyugalom számára nem a tétlenség, az elvonulás nyugalma, hanem a felismert új életút teljes odaadással való vállalása. Személyiségéből fakadóan nem is tehet másként. Felemásképpen, tessék-lássék, langymeleg módon tenni, cselekedni, szolgálni nem tud!

Mindezek után – azt hiszem – nyilvánvalóvá, érthetővé válik, hogy az apostol mit ért kincs és cserépedény alatt.

A kincs, az igazán drága kincs, maga az örök evangélium. Az a jézusi evangélium, amely minden emberhez – szegényhez és gazdaghoz, bűnöshöz és beteghez, eltévedthez, megfáradthoz és megterhelthez – egyaránt szól. Az az evangélium, amely a Hegyi beszéd boldogságáról szóló tanításához, a házépítés, a tékozló fiú, az irgalmas samaritánus, a bűnös asszony, a talentumokról szóló, az igazgyöngyöt, valódi kincset találó kereskedő és földműves példázataival s a szeretetparancsolat Isten és ember fele való irányultságával múlandó, időálatvetett, törekeny, cserépedényhez hasonló életünknek igazi tartalmat, magatartást, értelmet és célt tud adni!

Ez a kincs nem arany, gyémánt vagy dollárköteg, amit páncélszekrényben kell őriznünk, mások elől elrejtőnünk! Ezt a kincset nem elrejtetni, elzárni, láthatatlanná kell tenni! Éppen ellenkezőleg! Mindenkinek megmutatni, osztogatni, másokat is részesévé kell tenni, adni, mindig csak adni! S minél többet adsz belőle, annál több marad neked. Jó szót, bátorítást, mosolyt, hitet és sok-sok önzetlen tiszta szeretetet, s meglátod, olyan ez, mint a szeraptai asszony vékabeli lisztje, a kánaáni mennyegző étele és itala.

S ne feledd, nem alamizsnát osztogatsz. Ez nem üzlet, alku, perzsavásár: adok, ha kapok! Ezt nem lehet elvárással, felemásan tenni, cselekedni, élni. Csak teljesen, teljes odaadással. Magadat adod. Egyszerűen, alázatosan, szerényen, mint ahogy a jó édesanya, szülő adja magát gyermekének. Olyan ez, mint a tiszta szerelem, Isten szerelme!

Az igazi művészet, művészi alkotás is az evangélium szellemiségét hordozza. A művész, Istentől kapott tehetségét s a maga küzdelmes útján elért önmegvalósítását tárja szobraiban, képeiben, alkotásaiban a néző, a nagy nyilvánosság elé. Benne van ebben a mindenkihez való szólás és az adás lel-

kisége, alázata. Szépséget, békét, nyugalmat áraszt, vagy felkavar, hogy erre vágyj! De mindenképpen megszólít, megérint, valamit ad!

A reneszánsz művészet egyik kiemelkedő alakja, képviselője Michelangelo Buonarroti. Nem véletlen, hogy magyarázatomhoz az ő alakját választottam, hiszen a szellemi újjászületés hordozója, és Pál apostolhoz is van némi köze, a vatikáni Paolina kápolnában festette Szent Pál fordulását. Michelangelo, a szobrász, festő, építész és költő 1475 március 6-án Capresében született és 89 éves korában, 1564. február 18-án halt meg Rómában. F fiatal éveit Firenzében, a Mediciek udvarában tölti, ahol megismerkedik kora neves művészeivel. Hamar megmutatkozik rendkívüli tehetsége és a Piéta szoborcsoport alkotásával hírnevet szerez. Életútja Firenze, Velence, Bologna, Ferrara és Róma. Mózses szobra és az óriás Dávid-szobor tovább emeli hírnevét, elismertségét. Építészeti alkotásaival, megoldásaival, síremlékeivel rendkívüli hatást gyakorol az olasz és európai művészet fejlődésére. A barokk művészet atyjának is nevezik. Bár elsősorban szobrásznak tartja magát, a festészet terén is új, eredeti eszméket, a gondolatközlés sajátos formáját teremti meg. Művészi pályája legihletettebb, legtisztább alkotása a Sixtus-kápolna mennyezeti freskójának megfestése 1508-1512 között. Ennek a freskónak egyik jelenetében a teremő atyai szeretettel közelít, kinyújtott kezével lenyúl Ádám, az ember felé. Sokan úgy látják, hogy meg is érinti. S nem akárhol, a szívét érinti meg!

Isten valóban megérinti, hívja, szólítja a mindenkori embert. És különösen megérinti, hívja azokat, akiket a megbízatás felelősségével, áldásával és terhével látogat meg.

Saul életében a damaszkuszi úti látomás, megszólítás sorsfordító volt és lett, Pállá változott általa. Az ifjú Sámuel és Ézsaiás is válaszolt a megszólításra: „Szólj Uram, mert hallja a te szolgád! Imhol vagyok, küldj el engem”....

Illés próféta menekül. Csalódott, megtört, meghasonlott. Dühösen fakad ki: Hagyj nekem Uram békét...elég volt!...Aztán a megszólításra mégis felkel, erőt vesz magán, mert erőt kap, nyer Istentől.

A mi életünkben is vannak illési megtorpanások, meghasonlások. Fel tudunk-e kelni, fel tudunk-e emelkedni, ki tudunk-e békülni önmagunkkal és Istennel, hogy újra erőt nyerhessünk?

A görög monda szerint Antheus legyőzhetetlen volt, amíg a földön állt, mert a földtől kapta erejét. Achilles csak úgy tudta legyőzni, hogy felemelte, elszakította a földtől.

Mi Istentől kapjuk az erőnket. Istenben élünk, mozgunk és vagyunk. Ha Tőle elszakadunk, erőtlenné válunk. Csak a Hozzá való rendületlen hűség, megállás tudja megtartani sokszor elbizonytalanodott, reményvesztetté vált, elerőtlenedett életünket.

„Hallottad a szót: rendületlenül? / Ábránd, hiúság, múltó kegy, javak, Lenn a sikamlós tér, nyomás felül/ Vész és gyalázat el ne rántsanak./ Óh értsd meg a szót: ábránd és apályon/ Szirt a habok közt hűséged megálljon”. Ámen.

HEATHER COLLINS

TESTVÉREK VAGYUNK*

1Móz 17,1–7, 15–17, ApCsel 2,1–11

Kedves Testvéreim! Végtelenül boldog vagyok, hogy köztetek lehetek, és ősi szószerkezeteken hozzátok szólhatok. Három éve álmodom erről a pillanatról, próbáltam elképzelni, milyen is lesz a találkozás. Azóta készülök hozzátok, amióta lelkésztestvérem, Farkas Dénes tiszteletes úr az én egyházközségemben, a Georgia állambeli Lawrenceville-ben szolgált, és egymásnak hitestvérei lettünk. Nos, akkor megmondom nektek, hogy a találkozás öröme messze felülmúlta képzeletemet. Oly meleg vendégszeretettel találkoztunk mindenütt, annyi szeretettel itatódtunk át, hogy most úgy érzem, hazatérve ezt a sok áldást terjesztenem, szétsugároznom kell. Amint Erdély-szerzte zárandokoltunk, az az érzés jutott eszembe, amit Jézus testvéri szeretetnek nevezett, és amelyet eddig ilyen bőségesen soha meg nem tapasztaltam.

Azt hiszem, ebben a szeretetben, együttérzésben és egymás elfogadásában rejlett a Jézus tanítványai közötti mély összetartozás, mely akkor is megmaradt, amikor ő már nem volt velük. Nemrégén, pünkösdi alkalmával gondolkodtam azon, milyen csodálatos is lehetett az az állapot, amikor az emberek egymás nyelvét mind megértették, holott hazájuk és kultúrájuk különbözött. Meggyőződésem, hogy ugyanez a pünkösdi csoda zajlik itt most köztünk is, akik ma reggel istentiszteletre összegyűltünk. És ez a csoda megy végbe mindazok között az egész világban, akik magukat unitáriusoknak vallják. Ezen a szép vasárnapi reggelen az unitárius templomba mennek itt Erdélyben, ugyanúgy mint Csehországban, Brüsszelben, Németországban, Oroszországban, Lengyelországban és Dániában. Összegyűltünk Indiában, Pakisztánban, Ausztráliában, Dél-Afrikában, Sri Lankában és a Fülöp-szigeteken is – mi, az unitáriusok. Aztán a mi időnkhez képest pár órával később unitáriusok Angliában, Kanadában, az Egyesült Államokban, Mexikóban és Argentínában is összegyűltek imádkozni. És alapvetően ugyanazon a nyelven szólnak Istenhez. Ez az a nyelv, amely minket egy közös ügyben lelkileg egyesít. Ez a nyelv a szeretet nyelve. Ez a nyelv a Szabadság nyelve. Ez a nyelv a reménység nyelve és az Isten életünket szeretetével átölelő nyelve, melyet mi minduntalan megtapasztalunk.

Ez az a szeretet, amelyet én is itt ebben a pillanatban megtapasztalhatok. Noha Dénes szól hozzátok a nevemben anyanyelveteiken, és Gellérd Judit fordította beszédemet magyarra, mégis úgy érzem, mi nyelvtestvérek vagyunk hitünk által. Amint szemetekbe nézek, mintha a saját anyáim és apáim arcába néznék, vagy a nagyszüleimébe, nagynénik és nagybácsik, unokatest-

* Elhangzott július 6-án, Kolozson. Angolból fordította: dr. Gellérd Judit

vérek kedves arcaiba. Nekem ti valóban testvéreim vagytok. És még ha a szavaim nem is az anyanyelveteiken fogalmazódnak, tudom, hogy nyugodtan kiállhattam volna elétek ma reggel a lefordított szavak nélkül is, mert rátok mosolygásomban úgyis benne lett volna szívem minden érzése irántatok. Mivel azonban a szólás alkalma megadatott, elmondom, ami a szívemben van. Azt a mélységes hálát, amit Isten iránt érzek az élet ajándékáért, és szüleim iránt, hogy hitben neveltek fel engem. Hálás vagyok, hogy dolgozhatok és megengedhetem magamnak, hogy a világot félig körülutazzam és hozzátok eljöhessenek. Ugyanez a hála van szívemben irántatok is, akik évszázadokkal ezelőtt közös hitünket megszültették. Azon gondolkodom sokszor, hogy vajon Dávid Ferencnek és János Zsigmond fejedelemnek is hasonló álma lehetett, mint Ábrahámnak, hogy népét felemelje, lelki házat nyújtson. Vajon tudták, hogy belőlül nemzetek sarjadnak és a hitet terjesztik majd? Vajon hitte Dávid Ferenc, hogy a késői utókor csatlakozik hozzá a lelkiismereti szabadság, a türelem és szeretet törvényei szerint? Az én kis Georgia állambeli falumban, az Egyesült Államokban, János Zsigmond szavait olvastam, amely a veletek együtt érző lélek erős élményével töltött meg. Mert én vagyok az a késői utód, Isten gyermekeinek egyike.

Talán ha Dávid Ferenc vagy János Zsigmond látta volna hűséges követőinek seregét, ugyanúgy kacagott volna rajta, mint ahogy Ábrahám tette felesége, Sára képtelenségnek tűnő késői teherbeesése fölött, hiszen Sára már 90 éves volt. És mégis, íme itt vagyunk mi, a leszármazottaknak serege, íme itt vagyunk több mint 400 év után egy gyülekezetben Kolozs és Lawrenceville. Itt vannak az ifjak seregei, az új generációk, akik új életet hoznak létre minden pillanatban. A ti barátságotok, kitartásotok, hűségetek feltámasztja a reményt az emberekben, bennem, akinek megadatott az a kegyelem, hogy megismerhettelek titeket, a történelmeteket, és Isten jelenvalóságát ezen a helyen. És miután én tíz éven keresztül reménykedtem, imádkoztam és spóroltam, íme itt vagyok a ti szülőföldetekeken ikertestvéremmel, hogy a találkozás és a testvériség édes valóságát megtapasztalhassam.

A szeretet oly erős sugárzásában állok most, és ez a szeretet-lélek az, ami barátságot és hittestvériséget szül – a nyelvtől teljesen függetlenül. Én hiszem, hogy ez a lélek hitünket táplálja, virágoztatja, nemzedékeken át, ettől nőnek ki új templomok, és alakulnak új gyülekezetek. Amikor tehát istentiszteletre hittestvérként gyűlünk egybe, legalább akkor megszabadulhatunk az idegenség, a másság nyűgétől. Amikor összegyűlünk hitünk törvényei szerint mi unitáriusok a világ minden részéről, tudjuk, hogy itthon vagyunk, és hogy Istennel lépünk közösségre. Mindenkor így legyen. Ámen.

A MEGIGAZULÁS

Lk 18,9–14

Kedves Testvéreim!

„...ez megigazultan ment haza, az nem.” – mondja Jézus, ami után elmondta a tanítványainak és azoknak, akik körülötte álltak ezt a történetet. Ám Lukács evangélista azt is hozzáteszi, hogy Jézus azoknak mondta, figyelmeztetésként, akik elbizakodottak voltak, s a többieket megvetették. Jézus története a megigazulásról szól. De mit is jelent a történetben a vámszedő megigazulása, mit jelent számunkra, mit jelent a mi nyelvünkben és életünkben a megigazulás?

Mai nyelvhasználatunkból a megigazulás szó szinte teljesen kiesett, nagyon ritkán hallani már, s akkor is azokban az esetekben, amikor nagyon nyilvánvaló számunkra, hogy egy bűnös, helytelen életmódot folytató ember esélyt kap arra, hogy jóvátegye hibáit, vétkeit, s él is ezzel a lehetőséggel. Ebben az esetben valóban azt mondjuk, hogy az illető ember megigazult. Érdekesnek tartom, ezért meg kell jegyeznem azt is, testvéreim, hogy a más nyelvű Bibliákban, amit a magyar Biblia megigazulásnak fordított, a szónak van egy olyan jelentéstartalma is, amely elégtételt jelent. Ha a szónak ezt az értelmét próbálnánk megfejteni, minden bizonnyal vakvágányra jutnánk. Jézus nem elégtételről beszél, hanem megigazulásról. Szinte bosszantó az, amit Jézus mond: ez az ember, aki nyilvánvalóan bűnös, aki vétkezett, mégis ő az, aki megigazul. Hogy van ez, tényleg erről van szó? Jézus határozottan állítja, hogy igen, s meglepő, hogy az egyik ember, a farizeus a jézusi történetben, aki talán egyáltalán nem bűnös, akiről úgy tűnik, hogy minden feltétele megvan ahhoz, hogy ő menjen haza a templomból megigazultan, mégsem így megy el onnan. Mit is akar mondani Jézus ezzel a történettel, kedves testvéreim, miért mondja azt, hogy a vámszedő igazul meg, és nem a farizeus?

Itt egy problémával találjuk szembe magunkat, már a legelején a történet megértésében. A példázat számunkra nem azt jelenti, mint azoknak az embereknek, akiknek Jézus elmondta. Az olyan kifejezések, mint farizeus és vámszedő, vagy ahogyan a régebbi bibliafordítás mondja: publikánus, számunkra szinte semmit nem mondanak. Látnunk kell azt is, hogy a keresztény értelmezésben, ha farizeusról hallunk, akkor képmutatókra, álszentekre gondolunk, és ez nagy tévedés, hiszen a farizeusok Jézus korában nagy tiszteletnek örvendtek a zsidóság körében, erkölcsös életet éltek, mindenki felnézett rájuk, ők voltak a vallásos élet tökéletességének a megtestesítői. Próbáljunk kicsit úgy gondolkodni, mint ahogyan Jézus hallgatósága tehette akkoriban. Természetesen azt várnánk el, hogy a farizeus imája legyen az elfogadott, és hogy a vámszedő legyen visszautasítva, azonban a történetben pont éppen az

ellenkezője történik. Nem is tudjuk elképzelni azt a döbbenetet, azt az érzést, amit Jézus hallgatósága érezhetett akkor, amikor Jézus elmondja története csattanóját. Hiszen a farizeus a társadalom legfőbb értékeinek képviselője, s a vámszedő mellé állítása példátlan volt. Jézus története megdöbbentő. Még kétezer év távlatából is érdemes odafigyelni erre a történetre, mert mondani-valója ma is éppen annyira érvényes, mint két évezrede. A názareti Mester éppen szokatlan és váratlan végkicsengésű példázataival, történeteivel érte el a hallgatóságnál a célját, mely itt a hiteles vallási életre való vágy felébresztése volt.

A megigazulás – abban az értelemben, ahogyan azt Jézus használja – ott kezdődik, hogy az ember nem felsőbbrendűség-érzettel gondol embertársaira, nem arra törekszik, hogy több legyen másoknál, nem másokhoz hasonlítja és méri önmagát, életét, megélt vallásának gyümölcsseit, hanem saját magához, vagyis ahhoz a mércéhez, amelyet az istenfiúság képez.

„Két ember fölment a templomba imádkozni – indítja Jézus a történetet –, az egyik farizeus volt, a másik vámszedő.” Jézus olyan helyzetet mutat be, amelyben mindkét ember legőszintébb, legbensőbb vonásai válnak láthatóvá, hiszen imádkoznak, és az imában minden megnyilvánulásuk, minden szavuk saját magukról tesz bizonyosságot. Az imádkozásban semmi értelme nincs annak, hogy az ember elferdítse az igazságot, hogy pózoljon, hogy ne őszintén nyilvánuljon meg. Az imádkozásban az ember feltárja igazi arcát. A mostani korban az emberek többsége számára az imádkozás már annyira idegen lett, annyira üressé és értelmetlenné vált, hogy már sajnos nem arra figyelnek sokszor, hogy milyen belső lelki folyamatok játszódnak le az ember legbelsejében, hanem itt is a külsőségek, a társadalom által reklámozott elismerés, siker, talpraesettség, tisztelet kétes értékei érvényesüljenek.

A Jézus által elmondott történet két alakja két különböző magatartást jelenít meg. Jézus előadásmódja annyira képszerű, hogy könnyen magunk elé képzelhetjük a farizeus és a vámszedő alakját: a farizeus dagad az önbizalomtól, hiszen tudatában van annak, hogy őt mindenki tiszteli, mindenki értékeli az ő vallásosságát, valóban büntelen és erkölcsös ember – innen származik komolysága is, de sajnos őt döntően befolyásolja a róla kialakított kép, s minden megnyilvánulása a közönségnek szól. A lehető legnagyobb távolságra a köztiszteletben álló farizeustól ott van a vámszedő, a társadalom által megvetett ember, akinek nincs mivel büszkélkednie, semmilye sincs, amivel az embertársai tiszteletét kiérdemelhetné. Tudatában van annak, hogy őt mindenki megveti, s úgy is érezheti, hogy jogos az, hogy őt lenézik, őszintén belátja, hogy életében túl sok volt a megalkuvás, a kompromisszum, a csalás, az önbecsapás. Minden tette anyagi haszonnal járt, s lelkiismeretét az sem nyugtathatta, ha arra gondolt, hogy ezek mind csak anyagiak. Ő a társadalom peremére szorított gonosztevőnek, árulónak tekintett gazember, akinek úgy tűnik –, hogy soha sem fog tudni megváltozni, s élete végéig úgy fog élni, ahogyan eddig. Nem szabad itt, a történet ezen a pontján abba a tévedésbe esnünk, testvéreim, hogy valamelyik szereplővel azonosuljunk, a

vámszedővel például. Higgyétek el testvéreim, a vámszedő bőrében nem éreznétek jól magatokat, hiszen ki az közületek, aki arra vágyik, hogy ő legyen a társadalom peremére szorított, valóban vétkes, bűnös életet élő ember, aki minden közösségből ki van rekesztve, aki az örök kívülálló. Ám ha úgy imádkoznánk, úgy kiáltanánk fel, hogy „Köszönöm, Istenem, hogy nem vagyok olyan, mint az a „farizeus”, akkor csapdába esnénk, hiszen semmivel sem lennénk különbek nála, mi magunk válnánk képmutatókká, álszentekké, olyan emberek, akiket leginkább a kitüntetések, címek és külsőségek foglalkoztatnak. Mindig, amikor összehasonlítjuk magunkat másokkal, s önelégülten és megelégedve vonjuk le következtetésünket, hogy velünk minden rendben van, másokkal pedig mindig baj van, álszentül viselkedünk.

Kedves Testvéreim! Jézus nem azért mondta el ezt a történetet, hogy a hallgatók, ebben az esetben mi, a történet bármelyik szereplőjét elítéljük, hanem az a cél, hogy felismerjük magunkban a farizeust, de a vámszedőt is. Van, amikor mi is úgy gondolkodunk, mint a történetbeli farizeus: büszkék vagyunk arra, hogy különbek vagyunk másoknál, s azokhoz hasonlítjuk magunkat, akikről úgy gondoljuk, hogy nem érnek annyit, mint mi magunk. Máskor viszont a vámszedő lelkisége jut érvényre: felismerjük életünkben a kudarcot, meglátjuk vétkeinket, fogyatékoságainkat, s olyan ördögi körben keringünk, amelyből nem tudunk kitörni.

A megigazulás, abban az értelemben, ahogyan azt Jézus használta, ott kezdődik, Testvéreim, amikor már nem arra törekszel, hogy különb legyél embertársaidnál, hanem te önmagad vagy, akarsz lenni, s az istenfiúság mércéjéhez méred magadat, életedet. A megigazulás az, amikor tárgyilagosan számba tudod venni sikereidet és kudarcaidat, hiúság és büszkeség nélkül. Hiszen csak akkor nyílik meg előttünk az istenfiúság nagyszerű távlata, ha nyíltak, őszinték és alázatosak vagyunk önmagunkkal és embertársainkkal.

Kedves Testvéreim, a Jézus által tanított megigazulás nem csak egyéni, nem csak magánügy, hiszen kapcsolatban van másokkal. A farizeus így imádkozott: „Isten, hálát adok neked, hogy nem vagyok olyan, mint a többi ember, rablók, igazságtalan, házasságtörő, mint ez a vámszedő is.” A vámszedő pedig távol állt, és verte a mellét. Már kitértünk arra, tisztáztuk azt, hogy a vámszedő jogosan vádolta önmagát, mivel valóban bűnös, érzi bűnei súlyát, vétkező élete súlyát. És mit tesz a farizeus? Ő máshol méri magát, kihasználja embertársát azért, hogy mutogassa magát Istennek, mert a vámszedő mellett ő a tökéletes ember, lényegében felsőbbrendűnek tekinti magát, minden szempontból, jobbnak és értékesebbnek. A farizeus nem tesz mást, mint hogy gratulál Istennek, hogy őt olyannyira tökéletesnek, tisztának és büntelennek teremtette. Sokszor az emberek közötti konfliktushelyzetek pontosan az ilyen magatartásokból erednek, amikor hálásak vagyunk Istennek, hogy nem vagyunk olyanok, mint a többiek, nem vagyunk olyanok, mint a mellettünk élő ember. Így alakítunk ki, annyira bután és vakon, ellenségképeket, melyekkel elfeledjük saját kudarcainkat, mert így nem kell szembesülnünk saját magunkkal, fogyatékoságainkkal. És amikor két ily

módon gondolkodó ember egymással szembekerül, akkor elkezdődnek a vég nélküli vádaskodások.

„Istenem, köszönöm, hogy nem vagyok olyan, mint a másik ember” – ez az a magatartás, amely megkövesíti az ember szívét, amely minden változást vagy változásra való vágyat kiiktat az emberből, s amely soha nem vezet, nem is vezethet a szellemi fejlődésre, a lelkiségre. Aki így gondolkodik, akár a farizeus, nem csak a saját, hanem környezete jövőjét is veszélybe sodorja: a megrekedésbe, a mozdulatlanságba, a halál előtti lelki sivárságba. „Ez megigazultan ment haza, nem pedig az” – mondta Jézus a vámszedőről illetve a farizeusról. Az egyiknek sikerült kitörni a vádaskodás, az egyéni élet kudarcainak a másra háritásának ördögi köréből, nem vesz részt abban a harcban, amely arra megy ki, hogy kié az elismerés, a taps. Az egyik a kettő közül őszinte, és megigazult. A megigazulás itt a görcsökből való megszabadulást, a szabadságot jelenti, amely lehetővé teszi az embert az egyéni változásra. De nehogy azt higgyétek, Testvéreim, hogy a megigazulás egyik pillanatról a másikra történhet. A történetből nem következtethetünk arra, hogy a vámszedő gyökeresen megváltozott volna. Nincs szó arról, hogy lemondott volna állásáról, s hogy az emberek is egyből más szemmel nézték volna őt. De mivel őszintén elfogadta hibáit és vétkeit, megbánta bűneit, nem takargatta többé Isten és önmaga előtt a fogyatékoságait, ezáltal lesz képes a változásra, arra a kegyetlen, hosszú és erőt emésztő folyamatra, amely egy igazabb, hitelesebb, őszintébb és istenesebb élethez vezet.

Feletted-e már azt a kérdést, Testvérem, hogy mi lenne akkor, ha az emberek nem ellenségképeket alkotnának egymásról, hanem egy közös jövő építésére rendezkednének be? Mi történne abban az esetben, ha az emberek – az emberiség –, a kudarcaikért nem egymást okolnák, ha nem állandóan a bűnbakok keresésével foglalnék el magukat? Vagy gondolkodtunk-e azon, hogy milyen lenne az életünk, ha nem állandóan felsőbbrendűségünket próbálnánk bizonygatni mások előtt? Biztos, hogy egészen más szempontból szemlélnénk a jövőt, csodálatos lenne, ha a szövetségeseink a kudarc miatt nem fordulnának egymás ellen, nem fordítanának hátat egymásnak, és minden ember magára vállalná mindazt, ami velünk, az emberiséggel történik.

Megigazult – ez ott kezdődik, amikor saját magunkat a jézusi mércével mérjük, s nem társainkban keressük a hibát, a szálkát. Ez az, ami meg tudná változtatni az embert, az emberiséget, ezáltal válhatunk méltóvá és felkészültté ahhoz, hogy Isten országának építői legyünk. Ne ítéld el a farizeust, ne magasztald fel a vámszedőt, Testvérem! A megigazulás egyéni, lásd, hogy Rólad van szó, nem a melletted álló embertársadról, ne másokban keresd a hibát, ne a világban. Változtass életfelfogásodon, változtass életeden. Ne szalaszd el ezt az alkalmat, élj vele! Ámen.

ÍME, AZ ÉN AJÁNLÓLEVELEM

2Kor 3,1–3

Kedves Testvéreim!

Pál apostol újra levelet ír a korinthusi gyülekezetnek. Ez alkalommal arról számol be, hogy nem tud hozzájuk menni, de reméli, hogy megállnak a hitben, bár a Sátán az mindig lesben áll, hogy rászedje az Istent szerető embereket. A levélnek változó a hangneme. Hol nagyon odaadó, hol kérdőre vonó. A felolvasott versek a kérdőre vonó hangnemet viselik. Mintha Pál meg lenne sértődve, támadólag kérdi híveit: hát nem ismertek engem? Elkezdjem magamat megint ajánlani nektek? Esetleg küldjek valakitől rólam szóló ajánlólevelet? Aztán változik a hangnem, és egy nagyon szép és mélyértelmű hasonlattal írja le, hogy az ő ajánlólevele nem más, mint maguk a korinthusi hívek. A tény, hogy ők megtértek, és Istennek tetsző életet élnek, elég ajánlás arra nézve, hogy mindenki elhiggye, hogy Pál jó pásztor, jó lelkes. Az élő Isten írta ezt a levelet, nem tintával, hanem lélekkel van írva, és nem kötáblára, hanem a szívek hústáblájára.

Igen, Pál meg van győződve arról, hogy az ő hite, szeretete, az ő munkája meghozta gyümölcsét, hogy sikerült az embereket jó útra téríteni, sikerült őket megtanítani Istennek tetsző életet élni.

Amikor ide készültem hozzátok, Fiafalvára (én pont ott voltam, de így is lehet fogalmazni, amikor ezen egyházi beszéd megtartására készültem), folyton az járt a fejemben, hogy én is Pálhoz hasonlóan kellene írjak nektek egy levelet. Egy levelet, amiben ajánlom magam, hogy Istennek igaz szolgája vagyok, szép és okos, hívő és makulátlan erkölcsű (csak vonja valaki kétségbe ezeket a jó tulajdonságaimat). Ebben a levélben még azt is megígértem volna, hogy addig el nem engedlek titeket innen, míg ti is fel nem írájátok a szívetek táblájára, hogy megtértetek, hogy Jézust követitek.

Gondolom, hogy ilyen levelet nem kaptatok, most tehát levél nélkül állunk szemtől szembe, tehát ajánlom magamat hibáimmal együtt. Lelki ajánlólevelem az a gyülekezet, ahol szolgálok, és az élő hit, amiről remélhetőleg ez alkalommal is vallást tesztek.

Röviden tehát így fogalmazható meg az én ajánlólevelem, és ez már önkéntelenül maga után vonja a kérdést: és hol van a ti ajánlóleveletek? Hogyan fogalmaznátok?

Tudom, hogy nehéz a kérdés, ezért most beérem néhány ígérettel is. Kérlek, ígérjétek meg, hogy ma este egy kicsit erősebb hittel hajtjátok fejetek a párnára, hogy ma este egy kicsit hangosabban ajánljátok magatokat, a bennetek levő jót, a bennetek levő szentet a családnak, az egyházközségnek, a világnak.

Nos, megígéritek??

Ha igen, akkor most csak arról kell meggyőzzek titeket, hogy ez lehetséges, itt és most, és nemcsak a szavak szintjén, hanem a valóságban is.

Mindig vegyes érzésekkel olvasom a társkeresők rovatát az újságokban. Persze lehet, hogy csak én problémázok ezzel, lehet, hogy másnak kimondottan segít a társkereső. De nekem mindig szeget üt, hogy a társkeresők mindig magasak, szőkék, barnák, jó megjelenésűek, kisportoltak, házuk is van, jó munkahelyük is van, s mégsincs társuk....

Valami baj van az ilyen hirdetésekkel, az ilyen ajánlólevelekkel. A baj oka az önismeret hiánya, vagy a hibás önismeret.

Nyilván nem ők az egyetlenek, akik hibás önismerettel rendelkeznek. Lehet, mi is így vagyunk, csak mi nem írjuk le.

De ahogy szavainkkal és tetteinkkel a mindennapokban bemutatkozunk, az nagyon sokat elárul. Milyen nevetséges és egyben szánalmas, amikor folyton csak a szebbik oldalunkat akarjuk mutatni, és percek alatt előtör az ún. igazi énünk. Főlöszlegesen palástoljuk rossz tulajdonságainkat, hisz ez olyan, mint amikor egy tüske ment a bőrünk alá, és ahelyett, hogy kivágnánk, még beljebb taszítjuk azt. Minél mélyebben van egy tüske, minél homályosabb önismertünk, annál több genny, annál több félreértés és félrevezetés termelődik körülötte, míg végül a test vagy a lélek meg nem szabadul attól.

Annyira fájdalmas és kellemetlen, amikor valaki pl a családi egyetértésről regél, s közben az arcán még megvannak a múlt heti pofonok nyomai. Ugyanez a szomorú érzés születik meg bennem, amikor a faluban mindenki arról beszél, hogy mennyire szereti a tisztaságot, s közben a falu folyton tele van szeméttel, hogy néha a térdünkig ér. Vagy: egyesek meg szeretnének győzni az egyházszeretetükről, s közben „az Istennek sem fizetnék ki az egyházfenntartást.”

Nem kell az ajánlóleveled ilyenkor, Testvérem, mert az hamis. Nem az a valódi éned, amit mutogatsz, amiről akarattal meg akarsz győzni. A valódi éned előbb utóbb úgyis megnyilatkozik, mert az az eredeti, a valódi, az igaz.

Egyszer valaki így mutatkozott be: xy vagyok, javulófélben lévő alkoholist. Jó nagyot néztem, s tapintatlanul megkérdeztem, mikor ittál utoljára? Hét éve – volt a válasz, de ma is kísért. És mennyire voltál alkohalista, kérdeztem megint? Annyira, hogy amikor elkezdtem inni, öntudatlanságig ittam, s ebből kifolyólag állandóan valami rosszat tettem: italos vezetés stb. S milyen gyakran volt ez? Évente néhányszor, volt a válasz, de számomra az is több volt a soknál.

Azóta is csodálom azokat az embereket, akik merik vállalni gyengeségeiket, akik nem palástolják hibáikat, hanem megpróbálnak segíteni önmagukon. Ők az igazi énünket ajánlják, aki bár gyenge, de mégis képes a javulásra. Társadalmunk állapotát vizsgálva sok bajjal szembesülünk, és mint hívő emberek szeretnénk e bajokat gyógyítani. A gyógyulás első lépése azonban, hogy először is hiteles ajánlólevelet állítsunk ki önmagunkról. Mi is sokan mondhatnánk: alkohalista vagyok, mert amikor iszom, nem én uralkodom

magamon, hanem az ital uralkodik rajtam, de hiszek a gyógyulásban. Hitetlen vagyok, bár hinni akarok, hiszek a hit erejében. Irigy vagyok, bár jószívű szeretnék lenni, hiszek a jóság erejében, és így tovább. Vállaljuk önmagunkat, vállaljuk hibáinkat, csak így tudunk megszabadulni tőlük.

Pál és a korinthusiak példája önkéntelenül a mi helyzetünkre tereli a figyelmet. A lelkész és a gyülekezet mostani helyzetére. Gondolom, mindnyájan egyetértünk abban, hogy a lelkész és a gyülekezet között kölcsönhatás van. A lelkész alakítja a gyülekezetet, de a gyülekezet is alakítja a lelkészt, jó esetben zsák a feltételt megtalálja. Azonban, ha végigtekintek a főleg télen üres templomokon, az a kérdés vetődik fel bennem, hogy most a gyülekezet nevelte-e félre a lelkészt, vagy fordítva? Saját magam szolgálatával kapcsolatosan is merülnek fel kérdések, főleg amikor megtántorodom a hitben, és kudarcot vallok a szolgálatban, és így fogalmazok: már nem hiszek, már nem remélek, már elegendő van, adják el a hívek a templomot, osszák szét a pénzt, nem érdekel... Ugyanarra a kérdésre jutottam: ki írta rosszul az ajánlólevelet, ki nevelte félre a másikat?

Egyházunkban voltak lelkészek és gyülekezetek, amelyek bevonultak a legendák világába, mert Istennek nem tetsző dolgokat műveltek. Általában nem tudtak megválni a saját igazuktól, és csakis a másik felet hibáztatták azért, hogy az egyházközségben nem mentek jól a dolgok, hogy mindig félrevezették egymást.

Az egyik ilyen legendás lelkész kezdte egyik prédikációját: A pálinka mindennél jobb, nálatok is hívek, Nálad is Isten, mert a pálinkának elmondhatom úgy a bánatom, hogy ne kacagjon ki, mint ti, hívek, vagy ne szidjon meg úgy, mint Te, Isten. Nem tudom, hogy hosszútávon mennyire értékelték a hívek ezt a lelkészt, nem tudom a történet végét, de annyit igen, hogy az ajánlólevelek megírásánál komoly bajok voltak, mert ha a gyülekezet írta a lelkész ajánlólevelét, akkor az Isten őrizzen ilyen lelkészeket, ha pedig a lelkész a gyülekezet miatt lett ilyen siralmas ajánlólevél, akkor az Isten óvjon az olyan gyülekezetektől.

Egy másik történet szerint – ez a történet különben a szentpéterei egyházközség levéltárában található, igen ritka és érdekes jegyzőkönyvben van megörökítve – egy lelkész hallja, hogy egy nő valahol nem messze segítségért kiált: jaj, megöl, jaj, megöl. Hamarosan kiderült: a szomszéd verte a feleségét. A lelkész együttérző szívvel siet a bajban levő nő segítségére, aki meglehetősen cudar állapotban volt, hisz a lelkész jónak látta közbelépni. A csitító szó és a védelmet nyújtó kar azonban nem sokat ért, a vége az lett, hogy a szomszéd a lelkészt is jól elverte. A keblitanács bírságot ült, és felkérte a szomszédot, hogy kövesse meg a papot, de az nem akarta megkövetni. Érvelése így hangzott: az a nő, az ő tulajdon felesége volt, akihez még a papnak sincs semmi köze, csakis egyedül néki.

E történet fényt vet mind az illető egyházközség, mind az illető család helyzetére. Kevés hitellel beszélhet a férj a házasság szentségéről, mert maga számára szörnyen rosszul állította ki az ajánlólevelet. A lelkész mindkét

esetben rosszul jár: akkor is, ha magát tekinti a gyülekezet élő ajánlólevelének, hisz „milyen papja van egy olyan gyülekezetnek, ahol ilyen dolgok mennek végbe?” Ha a gyülekezet a lelkész élő ajánlólevele, akkor is szomorú a kép, mert „milyen gyülekezet lehet az olyan, ahol így bánnak a pappal?”

Hiterősítő hét van: állítsd ki magad számára az ajánlólevelet. Istennek tetsző életet élsz-e? Szívedbe az élő Isten írja-e be az ajánlást? Hisz ez volna az igazi.

Honnan tudod, hogy Isten ajánl téged? Onnan, hogy érzed. A szíved táblájára Isten felírja, hogy szeret téged, hogy veled van. Ezt először is te kell érezd, te kell erről meggyőződve légy, s ha ez így van, akkor a külvilágnak is bemutatathatod ajánlóleveled, a környezetet is meggyőzheted arról, hogy igenis, az életed a tükröképe a benned élő isteni ajánlólevelének.

Amikor Isten írja az ajánlólevelet, akkor megmásíthatatlanul érzed, hogy teljes az életed, hogy csak az hiányzik belőle, amit úgyis tudsz nélkülözni.

Amikor Isten írja az ajánlólevelet, akkor mind a családban, mind a tágabb közösségben felismerik azt, mert tapasztalják benned az erőt, a hit erejét.

Amikor Isten írja számodra az ajánlólevelet, akkor érzed, hogy minden nap minden órája egy szép ajándék Istentől. Érzed, hogy ezzel az ajánlólevellel szinte csodákra vagy képes, hisz annyira bízol Istenben, hogy másokat is Hozzá tudsz vezetni.

Vizsgáld meg azokat, akiket ajánlólevelednek tartasz. Társadat, gyermekeidet, a közösséget, amelyben élsz. Vajon azt a képet mutatják rólad, munkádrol, életedrol, szeretetedrol, ami valós?

Hogy ajánlóleveled hiteles legyen, Istentől kell származzon, de a körülötted élőkön is meg kell érezzék ezt a hitelességet. Tedd magad képessé arra, hogy Isten ajánlólevelét megkapd, és hogy környezeted is ezt tükrözze vissza.

Légy derűs és elégedett, érezd lelkedben, életedben a teljességet, azt hogy életed szép, életed érték.

Hallgass Isten szavára, amikor lelkedbe ír. Hallgasd, mit mond?

Tudod te is jól, nem kell azt én mondjam, hogy ha Istennek tetsző életet élsz, akkor Isten is azt írja szívedbe, hogy szeret téged, hogy megajándékozz az élet egyszerű és ugyanakkor nagyszerű boldogságával. Mert a boldogság nagyon is egyszerű dolgokból áll, mindenkinek jut belőle, azt nehezen lehet elvenni tőled, ha a szívedben érzed. Kapaszkodj hát a hit segítségével a saját boldogságodba.

Kedves Testvéreim: ajánlom magamat. Minden jóra, ami Istennek tetszik, kapható vagyok. Pál apostol nem lehetek, de arra legalább képes vagyok, hogy a megtartó egészséges, vallásos hitről vallást tegyek, és titeket is meggyőzzek arról, hogy csakis a hit tart meg életünk megpróbáltatásai között. A hit megtalálása egyenlő a bajok felszámolásával, a hit megtalálása egyenlő az isteni ajánlólevellel. Szabaduljunk meg a hamis ajánlólevelektől, azok úgyis csak mulandólag boldogítanak, nekünk pedig örökkévaló boldogság, örökkévaló bizonyosság kell.

Ajánljuk életünket Istennek, s rajta keresztül szeretteinknek, feltétel nélkül, hisz megérdemlik. S ha megtapasztaltuk, hogy mily boldogságot szerez az, ha valaki örül nekünk, akkor biztos, hogy mindig ez a vágy hajt majd ajánlani magunkat a jóra, a nemesre, az Istennek tetszőre.

Isten ajánl téged, Testvérem, fogadd el ezt az ajánlást, és légy méltó Hozzá. Engedd, hogy Isten meggyőzzön a maga szeretetéről, engedd, hogy ez a szeretet kisugározzon, és akkor nem kell álarccokat hordjál, hamis ajánlólevéllel járd, mert ha Isten ajánl téged, akkor hiteles vagy, és a körülötted élők is megérik ezt, és visszasugározzák. Így lesz az életed teljes, így leszel elégedett. Ámen.

KÖRI NŐEGYLETI TALÁLKOZÓRA *

Péld 14,13; 17,22

Kedves Testvéreim! Gyermekkorom szülőfalujában élt egy idős, magányos hölgy, Kolozsi néni. Hozzátartozói, ha voltak is, soha nem látogatták meg. A szomszédok adományából éldegélt. Magányát velünk, gyermekekkel üzte el, pedig mi nem voltunk egy kedves társaság. Úgy vonultunk be Kolozsi néni udvarába, mint egy megszálló hadsereg. Egyesek egyenesen a csűrbe mentek, mások a padlásra, mások a konyhába vagy a sütőbe. Mindent birtokba vettünk, és közben rémüldöztünk az elhagyatottságnak és a szegénységnek ijesztő jegyein. A macska döglötten meredt az udvaron, a konyhaasztalon éves borkának tornyosultak mindenféle maradékkal, miken az egerek hada hancúrozott. Kolozsi néni nem hallott és nem látott jól. Mi kajánul kiabáltunk csúfolódó szavakat a háta mögött (egy kicsit mégis tartottunk attól, hogy hátha mégsem süket, csak teszi), utánoztuk botladozó járását, és tenyerünkkel legyeztünk az arca előtt. Ő szegény túrte, talán nem látta, talán nem akarta látni a mi kegyetlenségünket.

Ahogy felnőttként visszagondolok Kolozsi néniére, szinte sírni tudnék. Leginkább pedig azt siratom, hogy hová juthat az ember, ha idős, ha nő, ha egyedül van. Szégyenkezésemet is takargatom, hisz sokszor ordít bennem a meggyőződés: nem akarok vénasszony lenni soha. Sőt, asszony sem akarok lenni, sem nő, sem lány. Nem jó nőnek lenni.

Már gyermekkoromban megtanultam ezt, de akkor épp nem fogtam fel. Csak azt tudtam, hogy Kolozsi néni rusnya, süket, vak, büzlík, és még a gyermekek is azt tesznek vele, amit akarnak, pedig gyermekkoromban a falusi gyermekek szavára tudvalevőleg keveset adtak, vagy éppen meg se hallgatták azokat. Kolozsi nénit lehetett sértegetni.

* Elhangzott a köri nőegyleti találkozón 2002. május 5-én.

Bezzeg az öreg férfiakat nem. Kaptunk volna vagy tőlük egy-egy sapkát. Nagy komótosan kint üldögéltek a padon, hegyezték a bajuszukat, szívták a szivarukat, valaki mindig főzött, mosott rájuk, hiszen ők, férfiak, csak nem fognak neki ilyen asszonyi dolgoknak. Tekintélyt parancsolóan meredeztek a világba, és mi meg voltunk győződve arról, hogy ha ők nem gondolkoznának és nem beszélnének a nagyon fontos dolgokról, a világ meg is állna.

De Kolozsi néniből mindenki bolondot csinálhatott. Kolozsi nénitől senki sem félt, s ezért meg is vetettük őt sokan.

A félelem azóta is fogva tartja szívemet. A félelem, hogy felnövök, asszony leszek, majd vénasszony, félig süket, félig vak, piszkos, szájalmas, magányos.

A félelem életünk egyik leghatalmasabb érzése, szinte felmérhetetlen hatással van minden gondolatunkra és tettünkre. A félelem megbilincsel, a félelem süketté és vakká tesz.

Kolozsi néni szájalmas életének tanulsága az évek során sokszor visszaköszöntött rám. A faluban, a világban, bárhol jártam, mindenhol azt láttam, hogy a gyengébb nemet megalázzák. Sok lányt megerősszakolnak. Sok lánynak sokat ígérnek egy szeretkezés erejéig, aztán nemhogy az apaságot nem vállalják, de még azt is letagadják, hogy valaha is ismerték volna az illető lányt. Sok feleséget megvernek, sok feleséget megölnék, sok nőt kifosztanak, sok öregasszony a Kolozsi néni sorsára kerül.

Az asszonyi életek kínlódása ébresztett rá arra az igazságra, amit a Példabeszédek könyve mond: nevetés közben is fájhat a szív, s az öröm vége is lehet bánat.

A nevetés orvosság a sokat próbált asszonyoknak. Hogy közben fáj a szív, az más dolog. Azt el lehet hallgatni, el lehet takarni a nagy nyilvánosság elől. A lélek vizsgálója, a szeretet Istene előtt azonban nem lehet, és nem is kell. Isten előtt lehet sírni, a fájdalmat megvallani, mert ő nem kacag ki, nem használja fel ellened, nem él vissza veled.

Istennek megvallhatod a fájdalmadat, mert ő nem azt mondja, jaj, hallgas, nehogy valaki meghallja, még szégyent hozol rám, hanem biztat, hogy mindenmondj el, hogy öntsd ki szívedet.

Istent az imádság által lehet megszólítani. Az imádság olyan, mint egy nagymosás, vagy egy nagy mosogatás. Megtisztít, felvidít, üdeséget ad, újra használhatóvá tesz. Azt nyilván tudjuk, hogy a szennyestől s a mosatlantól csak percekig lehet megszabadulni, mégis megkönnyebbülést érzünk amikor elvégezzük ezeket a munkákat. Az imádság is sokszor munka, önfegyelem és kitartás kell hozzá. Borzasztó érzés, ha erőltetve végezzük, haragosan, az ilyen percnyi sikereket adó munkákat, ha megaláztatásnak érezzük asszonyi mivoltunkat. Már régóta feltettem magamban, hogy írni fogok egy lelkigyakorlatot mosogatóra és mosásra. Egy kis imádságos könyvet, hogy miközben végzem a munkát, imádkozhassak. Eddig még csak odáig jutottam, hogy minden mosogatóskor arra kérem Istent, ahogyan én megtisztítom az edényeket, Ő is úgy tisztítsa meg lelkemet. Tisztítsa meg lelkemet, tegye köny-

nyűvé szívemet, vidámmá az életemet. Adjon tiszta szívű kacagást, ne csak olyat, ami mögött fáj a szívem.

Szeretném kedves asszonytestvéreim, ha női mivoltunk minden egyes mozzanatát felemelőnek tartanánk, ha áhítattal tudnánk önmagunkat megvalósítani, s ha minden egyszerű tettünkben jelen volna az Isten szentsége utáni vágy.

De miért csak a vágyakozás szintjén beszélünk ezekről a dolgokról?

Miért kell szinte mindig így fogalmazni: „szeretnék ha...”. Egy kis önvizsgálat rávezet arra a tényre, hogy a vágyat sokszor mi nem engedjük valóra válni, mert az élet, a körülmények, valami vagy valaki kegyetlenné tesznek bennünket is. Sokszor az az érzésem, hogy kevesebb lenne a fájó szívű nevetés, ha egymás iránt több együttérzést tanúsítanánk. Mert hogyan lehetne vidám a szívünk, hogyan orvosolhatnánk fájdalmunkat, ha pont belőlünk hiányzik az együttérzés képessége?

Két szomszédasszony egy ideig nagyon jó barátságban volt egymással. Idővel azonban egymással vetekedni kezdtek. Szinte harcoltak egymással, hogy kinek szebb a lakása, kinek szebb a ruhája, kinek jobb az élete. Széles mosollyal dicsekedtek egymásnak sokáig. Egyszer azonban megtört a jég. Az egyik éppen sírt a konyhában, mikor a másik kopogtatott. Már nem lehetett letagadni. A belépőt is elfogta a sírás, mert eszébe jutott, hogy otthon egyedül ő is sokat sírt, mert nem volt akivel gondjait megoszhatta volna, a büszkeség meggátolta ebben. Aztán mintha egy csendes bűnvalló imádságot mondanának, vagy mintha egy alapos nagymosást végeznének, szép lassan elmondták egymásnak magányos harcaikat, s belátták, hogy milyen bután viselkedtek, amikor a barátságot feladták a versengésért.

A fájó szív, s a bánatos lélek még a csontokat is kiszáritja, írja a Példabeszédek könyve.

Gondolom, a ti nevetekben is mondhatom, hogy a fájdalmat és a bánatot legtöbb esetben a félelem okozza.

Félünk a kinti világtól, mert az megtanított félni. A sok erőszak, durvaság, visszaélés, a magány, a szegénység megtanított félni.

Félünk sokszor önmagunktól is, hogy mire leszünk képesek és mire nem. Félünk attól, hogy elveszítjük józan eszünket, és olyat teszünk, amit később megbánunk. Félünk attól, hogy nem leszünk képesek felszólalni, amikor kell, amikor a magunk igaza vagy a mellettünk élő nő igazáért ki kellene állni.

A félelmet csak a hit ellensúlyozhatja. A hit vidámmá teheti szívünket, s a vidám szív a legjobb orvosság. Emeld fel hát fejedet a csüggedésből, Testvérem. Emeld fel a fejedet, és nevetésed legyen szívből jövő, ne a fájdalmat takargassad vele. Ha fáj a szíved, mondd el bánatod annak, akiről tudod, hogy meghallgatja, és megvigasztal.

Emeld fel mosolyogva a fejed, és vidám szívvel végezd munkádat, éljed életedet.

Ne csüggedj, nem érdemes. Azon próbálj változtatni, amin lehet, a többit bízd Istenre. Egy rövid imádságot ajánlok figyelmetekbe, ez az imádság már

körbejárta a világot és millió embernek, férfinak és nőnek hozott lelki békét. Az imádság a következő:

Istenem adj lelki békét annak elfogadására, amin változtatni nem tudok,
Bátorságot, hogy változtassak azon, amin tudok,
És bölcsességet, hogy felismerjem a különbséget.

Igen, be kell ismerni, hogy vannak dolgok, amin nem tudunk változtatni. Azonban ha ezt nem ismerjük fel, akkor ebbe belebetegszünk, mert a tehetetlenség érzése dühössé és igazságtalanná tesz. Nem tudunk változtatni fizikai erőnkön, de nem is kell, a lelki erő mindig több eredményt hoz. Nem tudunk változtatni azon, hogy általában olyan munkát végzünk, aminek csak percnyi sikerélménye van, de legalább el tudjuk fogadni ezt, és megtanulunk általa párhuzamot vonni az egyszerű dolgok és az élet nagy dolgai között.

Nem tudunk változtatni az olyan életeken, mint amilyen a Kolozsi nénié volt, de abban a nyomorúságban is meg tudjuk találni azt, ami Istentől jövő, ami szent. Megértjük, hogy az életnek szerves része a szenvedés és az elmúlás. Megértjük és örvendünk annak, ami még van, ami még élet, ami még vidámság.

Ha fáj a szíved, a bátorság segít. Legyen mindig bátorságunk változtatni ott, ahol lehet. A bántalmazott nők mellett álljunk ki, a büszkéket intsük szerénységre, a hitetleneket tanítsuk meg hinni, a türelmetlenül átkozódókat vezessük rá a vidám szív gyógyító hatására.

Isten mindannyiunk számára megadja a vidámság lehetőségét, nekünk csak fel kell ismerni a lehetséges utakat, amelyeken járva megtalálhatjuk szívünk, életünk vidámságát, még akkor is, ha sokszor fáj a szívünk. A fájdalom is egyik módja annak, hogy értékelni tudjuk a vidámságot. Nem azt próbálom elhíttetni Veletek, hogy muszáj szenvedni és kell a fájdalom, csupán arról akarok meggyőzni, hogy a fájdalom is csak egy mozzanat, mert mindig van továbblépési lehetőség, a fájdalomtól mindig meg lehet szabadulni.

Legyetek hát józanok, és elfogultság nélkül ítéljétek meg életeketek. Tegyetek különbséget a között, amin lehet, és amin nem lehet változtatni, és legyen mindig bátorságotok kiállni a változtatás, a jobbra hivatottság mellett.

Prédikációm végéhez érve egy másik nőalakot szeretnék bemutatni Nektek, nehogy a Kolozsi néni életének szomorú árnyékával hagyjátok itt ezt a találkozót. Molnár néni is gyermekkorom szülőfalujában élt, és egyenes ellentéte volt szegény K. néninek. Kövér, jól táplált, pirosposzsgás, mindig kacagó, mindent meglátó, meghalló, meséket mondó, néha lódtító, igazi vidám szívű asszony. Hozzá is csapatostul jártunk, és ő nagy életbölcsességekre tanított minket. Többek között ilyenekre: az élet olyan, mint egy nagy kád szemét, aminek a teteje mézzel van borítva. Ha azt hiszitek, hogy az élet olyan, mint a méz, és ha azt hamar felhabzsoljátok, csak a szeméttel maradtok. Nos úgy éljétek, hogy a méz kitartson, s a szemét alul maradjon. Vele soha nem csúfolkodtunk.

Felnőtt fejjel visszatekintve és a mai bibliai idézeteket saját életünkre alkalmazva így foglalom össze mondanivalómat: női életünk e két véglet kö-

zött van kifeszítve, a Kolozsi és Molnár néni-féle életek között. A fájdalom, a szenvedés, a kiszolgáltatottság életünk egyik tapasztalata – ez az árnyékos oldal, a másik azonban pont az ellenkezője: a vidámság, a gyönyörködés, az önuralom olyan tapasztalatokkal ajándékoz meg, amiktől tökéletesnek érezhetjük magunkat.

Fogadjuk el ezt a kettősséget, fogadjuk el azt, hogy fájhat a szív olyankor is, amikor kacagunk. De ebbe soha ne nyugodjunk véglegesen belé, hanem tegyünk róla, hogy megtaláljuk a legjobb orvosságot, a vidám szívet.

A hit megadja a vidám szívet, Molnár néni bizonyítja ezt. (És mi is.)

Vidám szívvel élünk, másokat meglássunk, mert az élet kereke körbe jár.

Ma, amikor önmagunkat ünnepeľjük, ne legyen fájó szívű köztünk, találjuk meg az orvosságot, és adjuk tovább, osszuk szét, a vidámság jó orvosság, és mindenkinek jut belőle. Hol van a vidámság forrása? Hát bennünk. Csak nézzünk magunkra, éljük át élettapasztalatainkat, osszuk meg másokkal, ragaszkodjunk a hithez, ragaszkodjunk önmagunkhoz és Istenhez, és így lesz vidám a mi életünk. Ámen.

PITÓ ATTILA

ISTEN LELKE MUNKÁLKODJÉK BENNÜNK!*

1Móz 41,38

Ahogy a mindennapok egymás után zajlanak, számos kérdést teszünk fel magunknak a világgal, önmagunkkal és – esetleg – a kettő viszonyával kapcsolatban. Vannak ezek között olyanok, amelyekre egyszerűen, gondolkodás nélkül rávágjuk a választ, de a bonyolultabb, összetettebb kérdések már komolyan próbára teszik nemcsak értelmünket, hanem sokszor a lelkiismeretünket és emberségünket is. Néha restellem magam, amikor visszatekintek egy-egy múltban lejátszódott eseményre, vagy arra, hogy milyen válaszokat adtam a saját magamnak feltett kérdésekre, vagy éppen azokra, amelyek a külvilágból érkeztek. Sokszor gondolok arra, milyen jó lenne visszapergetni az időt azért, hogy helyrehozhasam a múltbeli válaszadás következményeit, attól függetlenül, hogy azok valós helyzetek voltak, vagy csak lelkileg éltem át azokat.

Elgondolkozhatunk azon is, hogy mekkora szerepet játszik a tények és állásfoglalásaink rendjén az ember fáradtsága, kedélyállapota, hangulata, és hányszor mellőzzük, figyelmen kívül hagyjuk, vagy csak egyszerűen átsiklunk

* Elhangzott a székelykeresztúri egyházkör közgyűlésén 2003. június 28-án Kissolymosban. A textus kibontásának ötlete Bálint Benczédi Ferentől származik.

bizonyos kérdések felett azért, mert azok kényelmetlenek, vagy félünk attól, hogy valamilyen gyarlóságunkra, takargatnivaló hibáinkra világhatnak rá.

Ha pedig nem a napok sorozata szerint, hanem átfogóbban, teljes egészében tekintjük át az emberi életet, elmondhatjuk, hogy általában nem könnyű a válaszkeresés. Legtöbbször érzelmeink uralkodnak az értelmünk fölött. A szükségleteink előteremtése, a gyermeknevelés, a tanulás, a betegséggel való küzdelem, az embertársainkkal való nézeteltéréseink egyre több kérdőjelet állítanak előnkbe. És torlódnak, jönnek az újabb KÉRDÉSEK és KÉRDÉSEK ... Király Lászlót parafrázálva: nő bennünk a kérdések halmaza (eredetileg utak halmaza).

A bibliai történetben Józsefnek is kérdéseket tettek fel. Korának társadalmában, az akkori helyzetben kérdésekre adott válaszai mentették ki őt a börtönből, ugyanennek köszönhetően sikerült egy, a fogságban is megbecsült helyet biztosítania magának. Rátermettségével, bölcsességével elnyerte a mellette levők bizalmát a börtönben és a fáraó házában is.

A fáraó palotájában egy akkoriban elég gyakori, de mégis rendkívüli helyzet alakult ki, amikor az ország jövője érdekében igen nagy súlya volt a feltett kérdésnek: „találhatnánk-e ehhez hasonló férfit, akiben az Isten lelke van?” A fáraó kérdése alapján megállapíthatjuk, hogy a helytálláshoz, a célok megvalósításához olyan emberekre van szükség, akikben Isten lelke van, és a bennük levő isteni lélek ihleti őket a jóra. A tervek akkor válnak valóvá, akkor mennek jól a dolgok, ha azokat nemcsak értelmes, de erkölcsileg és lelkileg is gazdag emberek viszik véghez. Egyenes gerincű emberekre, vezetőkre van szükség, akikre a nép megbecsüléssel és tisztelettel néz fel. Az ilyen emberekről sugárzik, hogy Isten lelkét hordozzák és az munkálkodik bennük.

Abból kiindulva, hogy Kissolyosban a mai napon lelkészekként, egyházközségek gondnokaként és vezetőiként egyházköri közgyűlésre gyűltünk egybe, én is kérdéseket fogok feltenni Nektek, és felszólítalak, hogy önmagunkban, együtt keressük azokra a válaszokat. Milyen tulajdonságok alapján ismerjük fel azokat, akikben Isten lelke lakozik? Hogyan vette észre a fáraó Józsefben ezeket a tulajdonságokat? Minek alapján választottak Titeket egy-egy közösség vezetőivé? Ma találunk-e olyan embereket, akikben az isteni lélek alkot és ösztönöz a cselekvésre?

József olyan tulajdonságokkal rendelkezett, amelyeknek birtokában mi is, – az isteni lélek szentségének önmagunkban való felismerésével – felfedezhetjük képességeinket, rábredhetünk arra, hogy főleg az önmagunkkal szembeni viszonyunkat kell először tisztáznunk. Előbb a saját kérdéseinket, kételyeinket kell megválaszoljuk, és csak ezután lehetünk méltók az előljárásra.

József érezte a rá nehezedő *erkölcsi felelősséget*, mindig magán érezte Isten tekintetét. Nem a rajtakapástól, a leleplezéstől való félelem miatt, hanem a helytállás belső törvényeitől vezérelve állt helyt becsülettel a csábítás idején Potifár házában.

Aztán odafigyeléssel, szeretettel *törődött a másik emberrel*. A sütőmes-
ternek és a pohárnoknak a bánatát észrevette, és igyekezett segítségükre len-
ni. „Ha vigasztalást akarsz, vigasztalj másokat, ha gyógyulni akarsz, gyó-
gyíts másokat” elv volt követhető az életében, mint ahogy később a Jézusé-
ban is.

József *hitét* semmilyen megpróbáltatás sem törte össze, nem rombolta az
Istenbe vetett bizalmát. Mondhatnám azt is, hogy a kilátástalan helyzetek-
ben, rabszolgasorsban, halálfélelemben, meghurcoltatásban is bízott József
Istenben; nem említi a Biblia, hogy valaha is megtagadta volna Istent, vagy
megkérdőjelezte volna létét. Vajon mi hogy állunk ezzel, elmondhatjuk-e
magunkról ugyanezt?

Bölcsessége sem volt említésre méltatlan: nem fecsegett, csak akkor be-
szélt, amikor kérdezték.

Fontos jellemvonása volt még a *szerénysége*, vagy inkább az *alázata* – a
fáraó álmainak megfejtése után ezt mondja: „szemeljen ki a fáraó egy értel-
mes és bölcs embert az ország élére”. Nem magának kívánta ezt a tisztséget,
nem hivalkodott, nem önmagát tartotta a legbölcsőbbnek és legtehetsége-
sebbnek.

A legfontosabbnak mégis azt tartom, hogy József felfogta és felelősség-
gel kezelte tisztségének súlyát, ezt bizonyítják a fejlemények a további leírá-
sok alapján. Ésszerűen alkalmazta tudását, a legnagyobb odaadással és pon-
tossággal, eredményesen vitte véghez terveit. Adott volt egy helyzet, fel kel-
lett készíteni Egyiptomot az éhínség fogadására. Ezt úgy kellett megvalósí-
tani, hogy a már meglévő lehetőségekkel, eszközökkel és tapasztalatokkal
kellett tekinteni az egyelőre megpróbáltatásokat sejtető jövő felé.

Ebben hasonló a mi helyzetünk is. Közösségek vezetőiként meg kell őriz-
nünk egyházunk múltbeli és még meglévő értékeit egy olyan új világban,
olyan helyzetben, amelynek még nem ismerjük a távlatait. Most nemcsak te-
remteni kell, égis éró katedrálisokat emelni, üzemterveket készíteni, hanem
ésszerűen és felelősségteljesen gazdálkodni, a valós állapotokat figyelembe
véve tartalékokban is gondolkodni. A mai vezetők kihívása ez, továbbá a már
említett erényeket gyarapítani, azokhoz idomulni, mert csak így tudjuk kivívni
mások tiszteletét, azt, hogy megbízzanak minket ezekkel a feladatokkal.

Józsefhez hasonlóan, szentlélektől ihletett vezetőkre van szükség ahhoz,
hogy jól megszabott rendben menjenek a dolgok, de ahhoz is, hogy értékeinket,
múltunkat, nyelvünket megőrizzük. Mert a nyelv az csak beavatottak
tolvajnyelve (Illyés Gyula), mely félreeső falvakban, tájegységekben nyelv-
járásként rejtőzködik, vagy csak könyvespolcon porosodó irodalom, ha azt
nem kincsként tartjuk számon, és nem őrizzük. Hasonlóképpen a történelem
is csak Pató Pál úr rozsdás kardja, csak mohalepte sírkő és begyepesedett
várrom, ha nem változtatjuk jelenünké és jövőnké. A jelenünk pedig csak
akkor változik biztonságot sugalló jövővé, ha Isten országát keresve és az
erkölcsi és lelki értékeket megtartva tervezzük és építjük azt („keressétek
először ... és ráadásul...).

Erre szólítottak fel minket azok, akik tisztségeinkre megválasztottak, erre hívott el Isten mindannyiunkat. Tennivaló pedig van bőven. Adjon a gondviselő Istenünk elegendő türelmet, alázatot és értelmes szívet, hogy méltók lehessünk erre a munkára, hogy a már meglévő javainkat gyarapítani tudjuk, és feladainkat felelősséggel, becsülettel végezhessük. Ámen

JAKABHÁZI BÉLA BOTOND

KERESZTELÉSI BESZÉD

Mt 3,16–17

Kedves Testvéreim! Örömteli ez a pillanat, s mind nagy boldogsággal tölti el a szívünket, amikor közösségünkbe új tag érkezik, amikor lélekben magunkhoz vonjuk és megöleljük ezt a kisgyermeket. A mai nap azért is örömnep számunkra, kedves szülők, keresztszülők, boldogság az egész gyülekezet számára, mert közösségünk gazdagabb lett egy jövőbeli tanítvánnyal, egy eljövendő Jézus-követővel.

A felolvasott bibliai részt Jézusnak a Keresztelő János általi megkereszteléséből választottam. S a 2000 évvel ezelőtti történet nagyszerű üzenetét nekünk is meg kell érteni, szívünkbe kell zárnunk, hogy átalakító erővé válhasson, nemcsak számunkra, hanem mindazok számára is, akik a mi környezetünkben Isten ismeretére törekszenek.

Keresztelő János a Jordán folyó vizében keresztelt. Durva teveszőr ruhája, nyers modora, kíméletlen és őszinte, vakmerő kiállása, a megigazulásra való felhívása tette híressé őt Júdea pusztájában, a Jordán partján. Mindenünnen sereglettek az emberek hallgatni ezt a prófétát, megkeresztelkedni a Jordán vizében, hogy erőt merítsenek ahhoz, hogy egy büntelenebb, igazabb életet tudjanak élni. A történet szerint Jézus is, prófétai munkássága megkezdése előtt eljött a Jordán partjára, hogy megkeresztelkedjen. A bibliai írás szerint, miután Jézus megkeresztelkedett, kijött a Jordán vizéből, Isten lelke pedig galamb formájában ereszkedett le rá az égből, és egy hang hallatszott: „Ez az én szeretett Fiam, akiben gyönyörködöm.” Csodálatos ez a történet, Testvéreim, s milyen mély igazságot örömként fejez ki: Isten lelke minden tiszta szívű emberre rászáll, s ha elég érzékenyek vagyunk ahhoz, hogy megérezzük a Mindenség Urának áldó jelenlétét életünkben, ha Jézus őszinte tanítványaivá akarunk válni, ha a szeretetre és Istennel való életre rendezkedünk be, akkor valóban Isten szeretett fiai lehetünk, akikben gyönyörködhet a Teremtő.

Keresztelő János vízzel keresztelt, és mi is vízzel keresztelünk. Tudjuk, hogy ez a víz általi keresztség csak jelkép, ezáltal vesszük fel ezt a kisgyer-

meket egyházunk tagjai közé, s ezáltal arra is elkötelezzük magunkat, hogy legjobb tudásunk, tehetségünk szerint fogjuk tanítani a jézusi életre. De ez a vízzel való keresztelés csak a legelső, a legkisebb lépés a tanítvánnyá válás hosszú és erőt emésztő útján. Vajon tisztában vagyunk-e felelősségünkkel, azzal, hogy milyen nehéz feladat vár ránk, és elsősorban Rátok, kedves szülők és keresztszülők?

Most egyéni és közösségi életünk középpontjában ez a tiszta, ártatlan, az istenfiúsági méltóságra minden eséllyel induló zsenge élet áll.

Kedves szülők, keresztszülők! Óriási a felelősségetek, mivel ti kell legyetek a jó példa a gyermeketek életében, a ti szeretetetek keresztl és Istenbe vetett bizalmatok által érezheti meg ő is a Mindenség Lelkének gondoskodó szeretetét. Kettős a ti feladatotok: egyfelől gátakat kell lebontani, másfelől gátakat kell építeni gyermeketek számára. E kisgyermekben felnőtté válása során a szeretet, bizalom, jóság, az Istentől ajándékba kapott tehetségek és jó hajlamok előtt le kell minden olyan gátat bontani, amely megakadályozná gyermeketek fejlődését, kibontakozását, istenfiúságának a tudatosulását. Másfelől ébereknek kell lennetek, hogy a rossz hajlamok, az őt érő rossz hatások előtt gátat tudjon emelni szülői gondoskodásotok.

Kedves gyülekezet, kedves testvéreim! Nemcsak a szülők, keresztszülők, hanem e gyülekezet felelőssége is nagy e csecsemővel szemben. Egymásnak őrzői vagyunk, egymás lelki fejlődéséért vagyunk felelősek. Tőlünk függ az, hogy az eljövendő években hogyan vigyázunk e kibontakozásra vágyó élet fejlődésére.

Mi vízzel keresztelünk, és ez csak a legalacsonyabb fokú beavatkozás. A tűzzel, a lélekkel való keresztségre kell a következő években felkészítenünk közösségünk e legfiatalabb tagját. Igazán örömnapp a mai, amelyet méltóan kell megszentelni. Isten megajándékozott Titeket, kedves szülők egy új élettel. Ő a ti testetekből lett test, a szerelmetek legszebb, legértékesebb gyümölcse. Hálásnak kell lennünk életünk Istenének, hogy ilyen örömmel biztat arra, hogy a tökéletesedés, hogy Isten felé való folyamatos közelítés az igazi célja és értelme életünknek.

A felolvasott bibliai részben Isten lelke galamb formájában szállt Jézusra. A galamb a jóság, a szelídség leghatalmasabb szimbóluma. Valóban, ezen a csecsemőn is Istennek a szelíd jóindulata nyugszik, Isten tenyerében van ő, de mindannyiunk gondjára van bízva. Nézzétek ezt a kis arcot! És megpillanthatjátok benne Isten szelídségének és jóindulatának áldását.

Keresztelő János a pusztában, a Jordán partján azt hangoztatta, hogy egészen közel van Isten országa. Valóban, kedves szülők, Ti Isten országának a dicsőségét, kibontakozásának a lehetőségét tartjátok kezetekben, mert ilyeneké a mennyeknek országa. Vigyázzatok erre a tisztaságra, erre az áldásra, hogy először általatok, később pedig Jézus tanításai által tapasztalhatta meg Isten országának jelenlétét életében.

„Ez az én szeretett fiam, akiben gyönyörködöm!” – mondhatjuk mi is e csecsemőről. Fogadjuk szeretettel és bizalommal közösségünkbe, segítők-

készséggel és felebaráti melegséggel fogadjuk gyülekezetünk tagjává ezt a gyermeket. Legyen az ő élete az Istenbe vetett bizalom, a szeretet és a jóság példája. Ámen.

SZÉKELY KINGA RÉKA

TÉMETÉSI BESZÉD

Zsolt 103,15–18

Gyászoló család, végtisztességet tevő gyülekezet

A vallásos ember számára a zsoltár a legmegfelelőbb kifejezési forma. Mind örömét, mind bánatát ki tudja vele fejezni, és – a kifejezésen túl – választ is talál élete nagy sorsfordulójánál.

A zsoltárok összefoglalják érzéseinket és gondolatainkat, és a kérdező, kételkedő ember számára megnyugvást hoznak. Megválaszolják a születés, az élet, a halál nagy kérdéseit, és lelki békét adnak.

Immár néhai Máthé Ilona néni zsoltáros lelkű asszony volt, aki élete sorsfordulójánál békességet talált a hit által. Ezért választottam temetési beszédem alap gondolatául a 103. zsoltár eme négy versét. Ebben a négy versben tárgyilagosan, szinte ridegen van bemutatva az emberi élet, és ha csak az első két verset olvasnánk, a halál ridegsége a halálfélelmet az arcunkra fagyasztaná. Kiszolgáltatottnak éreznénk magunkat, akik bár emberek vagyunk, Isten gyermekei és munkatársai, mégsem vagyunk többek a mező füvénél, virágánál. Azonban jön a vigasztalás, a remény apró lángocskája is – mondván: de az Úr szeretete az istenfélőkkel van, Isten ott van mindenkivel, aki megtartja a szövetséget, aki betartja a hívő ember életét szabályozó rendelkezéseket.

Hitünk szerint Isten és ember között szövetség van. Biblikus nyelven szólva: ezt a szövetséget Isten Noéval kötötte, miután őt és családját az özönvíztől megmentette. Szaporodjatok és sokasodjatok, és töltsétek be a földet, a szivárvány lesz a jele az emberrel kötött szövetségemnek, így szólt Isten Noéhoz, és ami számunkra, mai emberek számára a legfontosabb. Továbbá így szólt: számon kérem az ember életét.

Számon kérem az ember életét, így szólt Isten, és minden hívő lélek tudja, hogy ez a szövetség alapja. Az ember az életet ajándékba kapja Istentől, s arról számot kell adjon halála pillanatában. A szövetséget tiszteletben kell tartani, és bár az emberek sokfélék, ez nem akadály annak, hogy mindenki megtalálja az Istennel kötött szövetség értelmét a maga egyéni életútja számára.

Immár néhai Máthé Ilona a maga részéről is értelmet adott ennek a szövetségnek. A vallásos hit nyugalmaival és bölcsességével tudta, hogy igenis:

az ember élete sokban hasonlít a fű, a virág életéhez, mert egyik pillanatban sikereink csúcsán állunk, a másikban már zuhanunk lefelé. Az egyik pillanatban meglehet, hogy az egész világ gyönyörködik erőnkben és egészségünkben, a másik pillanatban csak ámulni tudunk gyengeségünkön. Igen, minden véges, mindennek rendelt ideje van, és a változás az élethez tartozik. Ahogy az évszakok váltakoznak, és mindegyik hozza a maga szépségét, ugyanakkor követeli a változást, az emberi élet is ilyen évszakokra van felosztva, és minden szakaszban van részünk áldásokban, de van részünk veszítésekben is. Ha hit nélkül élnénk, nem tudnánk ép elmével elviselni ezt a véglegességet, ezt a meghatározottságot. Ha hit nélkül élnénk, mindig reménytelenek lennénk, és az emberi élet csak egy nagy káosz, összevisszaság volna. A hit, az Istenbe vetett bizalom azonban minden dolgot a helyére tesz, megmagyaráz, mindennek értelmet ad.

Akik zsoldáros lélekkel rendelkeznek, azok számára az élet elviselhető, s a halál elfogadható, akik zsoldáros lélekkel vannak megáldva, azok tudják, hogy Isten az ő szövetsége által bár keresztet is ad, és néha meg is félemlít, de ugyanakkor vigasztalást és bátorságot is ad.

Amikor immár néhai Máthé Ilonát utolsó útjára kísérjük, nem a kétségek, nem a félelem, nem a felháborodás csiszolatja velünk a búcsúzó szavakat, hanem az Isten akaratában megnyugodott hit. Nemcsak azért, mert ő volt egyházközségünk legidősebb tagja, nemcsak azért, mert a „megígért” 70–80 évnél is többet élt, hanem főleg azért, mert láttuk, tapasztaltuk, hogy ő megtalálta az Istennel kötött szövetség értelmét.

Jó volna, gyászoló testvéreim, ha mindannyian megtalálnánk az Istennel kötött szövetség értelmét, és így megszabadítanánk magunkat az örök elégedetlenségtől és csalódástól. Jó volna, ha hozzá hasonlóan nem néznénk vissza haraggal a megtett útra, hanem halát adva várhatnánk az élet többi ajándékát, majd életünk végét.

Apróka asszonyképe itt lebeg előttünk, és Kányádi Sándor verse jut eszünkbe: 90. Zsoltár. Érezzük a tevékeny élet hevét, ahogy a mindennapi kenyér megszerzése és az életnek értelemmel való megtöltése érdekében az apró asszony szakadatlanul tesz-vesz, tevékenykedik, és mindennap még valamit elirtéz a földi dolgok ügyében, bár tekintete már az örökélet ragyogásába mered.

Ha lelki szemünkkel belemerülünk az ő 90 éves tekintetébe, és végiglapozzuk életének könyvét, akkor mint a nagy történetet összefogó vezérfonalat megtaláljuk benne az Istennel kötött szövetség jelenlétét.

Immár néhai Máthé Ilona 1914 februárjában született, s napjainkra így lett ő a legidősebb ember a faluban. A munkát, a rendet hamar megtanulta, hisz abban az időben az egyszerű életfenntartáshoz is minden kézre és minden akaratra szükség volt. Hasonlóképpen az akkori gyermekek többségéhez, már igen fiatal korában megkérdőjelezhetetlen volt számára a család szentsége, és örökkévaló törvényként tudatosodott benne a létért való küzdelem, a csakazértis kitartása. A többi lányokkal ment ő is munkát keresni, tanulni az újat, ápolni a régit, rátekinteni a nagyvilágra, de mindig hazavágyni

A Brassóban töltött évek után kerül haza, hogy feleség és családanya legyen. Abban az időben az emberek a gyermeket „még” Isten áldásának tekintették, tudták, hogy a gyermek a család erőssége, mert akár tanul, akár dolgozik, akár csak él és szeret, mindazokat erősíti, kik körülötte vannak. Ilona néni tíz gyermeket hozott a világra, és ez – bár elsősorban Isten ajándéka –, mégis Ilona néni érdeme is, ami a vállalást, a bátorságot illeti. Varga Domokos írja egyik elbeszélésében, hogy ő meg tudja érteni a kiscsaládosok magyarázatát és örömét a kis család fölött, csak éppen arra kér mindenkit, hogy őt is értsék meg, és vele is érezzenek együtt, mert ő nagy családból származik és ő maga is nagy családnak a fenntartója. Gondolom, mindannyian így vagyunk ezzel, hisz nem tisztünk ítélni egyik fölött sem, de ez alkalommal tartozunk annyival, hogy tiszteletből fejet hajtsunk egy olyan anya előtt, aki a gyermeket valóban Isten áldásának tekintette, és az Istennel kötött szövetség egyik alapjának tartotta az anyaságot.

„...és íme, mostantól fogva boldognak mond engem minden nemzedék, mert nagy dolgokat tett velem, hatalmas és szent az Ő neve”...így imádkozott Jézus anyja, Mária, aki a keresztény ember számára az anyaság jelképe. És valóban, minden anyáról, ki szeretettel várja gyermekét, el lehet mondani, hogy boldog. Immár néhai Máthé Ilona néniről is több nemzedék mondja, hogy boldog, mert valóban kiemelkedő bátorságról tanúskodott az ő gyermekvállalása.

Nyilván egy emberi élet boldogsága nem azt jelenti, hogy életének minden napja felhőtlen és könnyű, hanem azt, hogy a nehézségek között is megtalálja az utat a boldogulásra. Az egyik gyermek tragikus halála, a másik gyermek betegsége, a mindennapi gondok, főleg megpróbáltatott társadalmi és politikai környezetben, a boldogság ablakának egy-egy sötétítői. Egy-egy ilyen élettapasztalat lelki sötétségbe tudja kergetni az embert, meg tudja bénítani. Az Istennel kötött szövetség ereje kell ahhoz, hogy továbblépjünk, hogy ne a száradó mező, a szirmát hullatott virág emlékével maradjunk, hanem a nehézségekben is megérezzük Isten szeretetét.

A gyermekek felnevelése után az unokák és dédunokák élete gazdagította, bár tragédiáktól nem volt mentes a következő nemzedékek élete sem. Élettársának elvesztése mint egy isteni jel mutatta, hogy közeledik számára is a vég.

Egy nappal több s egy nappal kevesebb. / Ezt mondom én, mikor az ágyba fekszem. / Nő az, mi volt, s fogy az, ami lesz. / Fogy, fogy bizony, hisz mindinkább öregszem. (Kiss Jenő) A költő szavaival így fogalmazhatjuk meg gondolatait a 90. év után. Nő az, mi volt, s fogy az, mi lesz. A hit ereje és az értelem bölcsessége kell, hogy mindezt elfogadjuk.

Gyászoló család, úgy érzem, hogy végtisztességtevésünk zárógondolataként egy bibliai hasonlattal kell illessük immár néhai Máthé Ilona nénit. Jézus mondja az Istenországáról, hogy az olyan, mint a mustármag: apró kis magocska, de a veteményben a legnagyobb, olyannyira megnő, hogy a kisebb madarak még fészket is tehetnek rá. Ennek az aprócska kedves aszszonynak az életét is a mustármaghoz hasonlítom, aki a hit erejével hatal-

masra növesztette magát. Szerteágazó nagy családja és az Istennel kötött szövetség értelmének megtalálása bizonyítja ezt.

Maradjunk hát Isten akaratában megnyugodva, a gyász okozta mély lelki sebet gyógyítsuk be a hit erejével. Adjon vigasztalást az a tudat, hogy immár néhai Máthé Ilona néni halálának saját élete, hite ad értelmet. Egy céltudatos, kiegyensúlyozott élet után testének a porrá válás ad nyugodalmat, lelkének pedig Isten az örökkévalóság által. Nyugodjon békében. Ámen.

Könyvszemle

Balázs Sándor: *Mikó Imre. Élet- és pályakép. Kéziratok, dokumentumok (1933-1968)*. Polis Könyvkiadó, Kolozsvár 2003. 464 l.

Erdélyi múltunk gazdagságát jellemzi, hogy két Mikó Imre is jelentős nyomot hagyott benne. Születésüket egy évszázad választotta el, s az egyiké előtt a grófi cím, a másiké előtt „csak” a doktori fokozat szerepelt. S ma, hogy e kis szócskákat többnyire elhagyják, a könyvtári katalógusok, névmutatók gyakran összecserélik őket. Ezzel a gondolatsorral indítja Balázs Sándor most megjelent kötetét, anélkül, hogy tovább futtatná a párhuzamok és ellentétek felsorolását. Mert eljátszhatunk a gondolattal, hogy mindketten székely eredetűek voltak, s vállalták e származásukat, csak hogy az egyik az előkelő hídvégi Mikó, a másik a köznemesi bölöni Mikó család nevét viselte. Mindkettőjük pályáját életük delén megtörte egy-egy világpolitikai esemény. A grófét a forradalom és szabadságharc, a doktorét a második világháború. S minthogy 1849 után nem került sor radikális rendszerváltásra, a gróf folytathatta, kiteljesíthette politikusi pályáját, a doktorét viszont az új „világrend” derékba törte. De csak a politikusit. Mert volt ereje a pályamódosításra. Életüknek ebben a második szakaszában nagy különbséget jelent vagyoni helyzetük. A grófé kitűnően alakul, mecénáskodással teszi igazán emlékezetessé nevét, a doktor viszont a megélhetésért küzd, sokáig tollát is pénzkeresésre használja. Halálukban is ott a párhuzam, száz év s pár hónap különbséggel pusztítja el őket – hosszas szenvedést követően – a még mindig legyőzhetetlen rákbetegség. A gróf halála után megemlékezések sora hangzott el, szobrot, emléktáblát kapott. Az 1989-es politikai fordulat után is feltámadó intézményeink zászlajukra írták nevét. A doktorról legfeljebb szakmunkákban történt említés, egyházában, egykori iskolájában utaltak néha-néha szerepére. Úgyhogy adódott a feladat: vissza kell hozni múlt-tudatunkba a negyed százada elhunyt jogász, politikus, közíró dr. Mikó Imrét, meg kell rajzolni pályaképét.

Erre a csöppet sem könnyű feladatra vállalkozott Balázs Sándor. Azt is vállalva, hogy Mikó sokoldalúsága miatt lehetetlen kiegyensúlyozott elemzést készíteni pályája minden vonatkozásáról. Nagy érdeme, hogy áttanulmányozta a család Petőfi utcai hajlékában található tekintélyes kézirat- és levelezés-hagyatékot. Ennek tükrében gyakran a háttér eseményeit, a mozgatórúgókat is feltárta.

A könyv előszava utal rá, hogy Mikó Imréről nem lehet időben egyenes vonalú monográfiát készíteni, néha kell engedni a logikai kötődéseknek. A szerző azonban tovább ment: a családi hagyatékából egész sor, tizennégy cím alá csoportosított fogalmazványt, levelet, önéletrajzot tett közzé a kötet má-

sodik felében. Ezek tartalmának megismétlését kerülte az első részben, csak hivatkozott rájuk. A kötetet Mikó Imre műveinek, cikkeinek a bibliográfiája, valamint a felhasznált könyvészet és a jegyzetanyag zárja. Így a könyvet a Mikó-szövegekkel ajánlatos kezdeni, mert másként a pályáját kevésbé ismerő előtt nehezen kerekednek ki a háttérben futó életrajzi összefüggések.

Maga a monográfia tizenöt fejezetben tárgyalja Mikó szellemi és irodalmi hagyatékát. Fő feladatának a betájolást, a hely kijelölését tartja. A vádat és feltételezéseket igyekszik egyértelműen tisztázni. Ezért aztán nem egyszer elmondja az általános tudnivalókat a korról, a jelenségről, hogy azokban elhelyezhesse Mikót. Így például tizenöt pontban mutatja ki az első világháború után fellépő első és második nemzedék közötti különbségeket, s mindegyik esetében minősíti Mikó viszonyulását. Ő a második nemzedék azon szerencsés fiataljai közé tartozott, akik a kolozsvári román egyetemen szerzett diplomával a zsebükben külföldön folytathatták tanulmányaikat. Húsz hónapot töltött főleg Párizsban a nemzetiségi kérdés, a kisebbségi jog tanulmányozásával. Visszatérte után természetszerűleg politikus és kisebbségjogász lett. A Magyar Párt jelöltjeként 1937-ben megválasztották képviselőnek, de a király feloszlatta a parlamentet és a politikai pártokat. Úgyhogy a Nemzeti Újjászületési Fronthoz kapcsolódva megalakuló Magyar Népközösségben, a bukaresti iroda főtítkáráként politizálhatott a bécsi döntésig. Bár nem volt képviselő, a román legfelsőbb vezetéssel is tárgyalt a kisebbségi problémákról. Szerény eredményeket is sikerült elérniük, számos magánembernek segíthettek, információkat szolgáltatottak. A magyarság véleménye megoszlott arról, hogy mennyire volt szükséges, hasznos a magyarok együttműködése az újjászületési fronttal. Bethlen Györgyék a passzivitást hirdették, Bánffy Miklós viszont vállalta a nagyrészt formális kapcsolattartást. Az ő hívéül szegődött Mikó. A tét – mint Balázs rámutat – a magyar közösség politikai képviselőjének a biztosítása volt. Úgyhogy „Mikó Imre választása a kor kihívására adott elfogadható válasz volt”.

Az Erdélyi Fiatalok mozgalmának kapcsán azt vizsgálja a kötet, hogyan távolodott el az alapító tagnak számító Mikó a törzsgárdától. Milyen vádak hangzottak el ellene. Így tisztázza azt is, hogy Mikó nem tekinthető marxistának, legfeljebb megértően viszonyult a baloldalhoz. S kiderül, hogy az 1937-es Vásárhelyi Találkozó előkészítésében szerepet vállaló ifjú jogász nemcsak katonai behívója, hanem elvi nézetkülönbségei is megakadályozták a találkozón való részvételben. A falukutató Mikót, *Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés szerzőjét* az érdekek felsorolása után újra a vádak alól kell tisztázni: nem volt marxista, legfeljebb baloldali hatás mutatható ki szemleletmódján.

A második bécsi döntés után Mikó Imrét Teleki Pál kormányfő behívja képviselőként a budapesti parlamentbe. A megalakuló Erdélyi Pártnak les a főtítkára, jöllehet, szíve szerint inkább az egyetemi, jogtudósi pályát választaná. A könyv körültekintően elemzi Mikó viszonyulását pártjához és a parlamenti élethez. Mint megállapítja, országgyűlési tevékenységét két eszme

hatotta át: a parlamentarizmus szentségének tisztelete, valamint az erdélyi szellem érvényesítése a magyar törvényhozásban. Közben még jogtudományi munkák írására is szakított időt. Megírta leghíresebb munkáját, a *Huszonkét évet* (1941), az erdélyi magyarság 1918–1940 közötti politikai történetét, valamint a *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika* (1944) című nagy traktátusát. Az előbbi körül élénk vita alakult ki, de objektivitását mindenki elismerte.

1944-ben Mikó szerepet vállal néhány kolozsvári zsidó család megmenntésében, majd szeptember-október folyamán a kolozsvári Magyar Tanács tagja, sokat tesz azért, hogy Kolozsvár nagyobb rombolás nélkül vészelve át a háború végét. Közel négy évi hadifogsága (1944-1948) alatt megtanul oroszul, s tíz évig orosztanárként dolgozhat egykori iskolájában. Oroszszakos diplomát is szerez. De közben még neve sem jelenhetik meg nyomtatásban. Álnéven oroszból fordít politikai szövegeket és fércmunkákat. Aztán a tanügyből is kiteszik, s tizenkét évig csak könyvárusként keresheti meg kenyerét. Az 1960-as évek közepe táján kezd oldódni körülötte a jég. A folyóiratok egyre több írását közlik, 1967-ben esszékötete jelenik meg. 1970-ben felkészültségéhez méltóbb állást is kap a Kriterion Könyvkiadó szerkesztőjeként.

Mikó Imre életének erről a második szakaszáról írva Balázs Sándor kortársként viszonyulhat az eseményekhez. Figyelme elsősorban arra irányul, hogy kimutassa, miként tudott a korlátozó törvények, előírások, a cenzúra ellenére Mikó mégis olyan termékenyen maradandó műveket alkotni. Az írások, kötetek sokszínűsége elég nehezzé teszi csoportosításukat. Balázs először az újjáéledő kisebbségjogász dolgozatait veszi számba. Mikót most is a nemzetiségi jog és az anyanyelvhasználat kérdései foglalkoztatják. Szépírói ambíciói fiatal korától voltak Mikónak, de a 60-as években a kényszer is erre vitte. E műfajban tudott publikálni. Legjelentősebb teljesítményeként Bölöni Farkas Sándor életéről írt regényét, *A bércre esett fát* (1969) elemzi: mennyi az utópizmus, a romantika és a társadalmi rajz benne. Sajnálattal állapítja meg, hogy Mikó Orbán Balázs-regénye máig sem látott nyomdafestéket. Ide sorolja a szerző Mikó posztumusz kötetét, a családregénynek minősített *A csendes Petőfi utcát* (1978) is.

Mikó Imre fő műfaja az esszé. Ez lehetőséget nyújtott neki a szépírás eszközeivel a tudományt művelni és népszerűsíteni. Magyar és román kultúr személyiségek, hon- és világpolgárok sorát idézte meg szellemes fordulatokkal, frappáns megállapításokkal teli írásaiban. Ugyanakkor mint publicista, szolgálatos recenzens, megemlékezések szerzője a 60-as, 70-es években hihetetlenül termékeny volt. Érdekes észrevétele Balázsnak, hogy Mikó Imre Brassai-kultusza nemcsak az iskolai és családi neveltéséből, felekezeti kötöttségéből fakad, hanem példát, rokon lelket látott benne. Hasonló gondolatokkal, dilemmákkal is küzdöttek, de különbségek is kimutathatók szellemi alkatukban.

Az utolsó fejezet „A könyvszerkesztő” címet viseli. Élete utolsó éveiből túl sokat áldozott Mikó Imre mások kötetének a gondozására. Balázs átnézte a Kriterion Könyvkiadó kolozsvári fiókjának a levéltári anyagát, s innen vett levelek, dokumentumok alapján érzékelteti, milyen is volt a 70-es évek szerkesztői munkája, hogyan kellett küzdeni a Kiadók Központjával, meg a cenzúrával egy-egy kötetért, de néha a szerzőkkel is.

Balázs Sándor megtette az első nagy lépést ahhoz, hogy Mikó Imrét beépítse múlt-tudatunkba. Mikó Imréről írt, de közben két korszak politikatörténetét is felvázolta. S az elsőben megkereste a hősét megillető besorolást. Erre föltétlenül szükség volt. Hiszen még sokan élünk, akik Mikó Imrét személyesen ismertük, tiszteltük, s mégis hadifogsága előtti életéről, úgynevezett – de konkrétan nem említett – bűneiről alig-alig tudtunk, most ezekkel a könyv szembe-sít, s ezzel meg is oldja fő feladatát, a tisztázást. Nem hallgathatjuk el, hogy a könyv elolvasása után néhány vonatkozásban hiányérzetünk támadt.

Maga az életrajz a származásra és az elmúlásra fényt vető első fejezetén kívül mindenütt csak a háttérben húzódik meg. Pedig az is felér egy regény-nyel. Bizonyára a szerző úgy gondolta, hogy ott van a függelékben Mikó 1948-as „Önéletrajz és önbírálat”-a, arrébb meg az 1968-as rehabilitálási fo-lyamodványa, azokból kirajzolódik az élettörténet. De ha a könyv alcíme „élet- és pályakép”, román változatban „monográfia”, ebbe az életút bővebb taglalása is beletartoznék. Két fejezetnél a szerző – úgy érezzük – kutatásait tovább mélyíthette volna. A középiskolás évekről az Unitárius Kollégium nyomtatott értesítőiből kaphatott volna adatokat, továbbá a diákfolyóirat, a Remény megőrzött kézírásos köteteiből. Mikó a 20-as évek közepétől a Kri-za Önképzőkör vezető egyénisége, 1927 őszétől elnöke. Ő ébreszti rá diák-társait a romániaiság tudatára, figyelmeztet az erdélyi hagyományok ápolásá-
ra. Néhányan tanárai közül is hatottak rá, Gál Kelemen igazgatóról portrét írt. A család mellett az iskola is meghatározó szerepet játszott hagyományör-ző és liberális szellemével arcéle kialakításában. Aztán a belföldi és külföldi jogi tanulmányok esetében szintén lehetett volna találni nagyhatású mestere-
ket. Román professzorai egyik-másikáról nagy tisztelettel beszélt Mikó. De húszhónapos külföldi tanulmányútjának egyes részletei is felderítésre vár-
nak. Szívesen elanekdotázott a Párizsban töltött időszakról, de talán nyoma van annak, hogy milyen főiskolai kurzusokat hallgatott, kik az ottani meste-
rei. Sőt, erdélyi mestereit is hangsúlyosabban említhetjük: Balogh Artúr nyugalmazott jogászprofesszor utódául képeztették, s Jakabffy Elemér, va-
lamint Gyárfás Elemér egyengették kisebbségjogi felkészülését.

Tízéves tanári pályájáról még sokan tudtak volna adatot szolgáltatni. Hisz él néhány kollegája s számos tanítványa. Az orosz nyelv tanítását nem vette túl komolyan. Viszont segített az iskola vezetőségének az 1957-es négyszáz éves alapítási évforduló előkészítésében, s a Brassai név felvételéhez ő biz-tosította a dokumentációt. Leginkább azonban egyházvezetői szerepének részletezését hiányoljuk. Nehéz időkben volt az Unitárius Egyház főgondno-
ka. Nevéhez fűződik az egyházalapítás 400. évfordulójának 1968-as nemzet-

közi visszhangú megünneplése. Szerepet játszott a Keresztény Magvető 1971-es újraindításában is. Helyesen állapítja meg Balázs, hogy Mikó „soha nem adta fel az unitárius világszemlélet eleve benne élő eszmevilágát”. Ez abban is megmutatkozik, hogy nagyobb lélegzetű munkái szinte mind unitáriusokról szólnak, Bölöni Farkas Sándortól kezdve Brassain és Orbán Balázson át Balázs Ferencig.

Többször említi a szerző, hogy Mikó Imre legszívesebben a jogtanári állást választotta volna. A bécsi döntéskor az egyetemi kinevezéshez még nem volt elegendő munkássága, megfelelő egyetemi fokozata. De azért 1940-től „meghívott előadóként” a nemzetiségi jogot taníthatta a Ferenc József Tudományegyetemen. A kötet azt írja, hogy Mikó megpályázta és meg is kapta az egyetem jogi karán a magántanári „állást”. A magántanárság a régi egyetemi világban csak tudományos fokozatot jelentett, kitüntetettje előadásokat hirdethetett az egyetemen. A kolozsvári egyetem alapító okiratának (1872/XIX. tc.) a 8. §-a jogosítja fel a tanintézetet arra, hogy magántanárokat képezzen és felterjesszen kinevezésre a közoktatásügyi miniszternek. A már doktorált és jelentős tudományos munkásságot felmutató személy önéletrajzzal, művek jegyzékével ellátott folyamodványt terjesztett a kari tanács elé. Ha ott úgy ítélték meg, két rendes professzornak kiadták véleményezésre az illető iratait. S ha mindkét professzor pozitív véleményes jelentést terjesztett a kari tanács elé, ott szavazat alapján döntöttek a magántanári cím odaítéléséről. A végleges jóváhagyás a minisztertől származott. A magántanárok nem az egyetem alkalmazottai voltak, óradíjban fizették őket, s jó eséllyel pályázhattak a megürült tanszékekre. Mikó Imre is *Nemzetiségi jog és nemzetiségi politika* című félezer oldalas jogtudományi műve alapján kérte a magántanári habilitációt 1944-ben, de – mint rehabilitációs folyamodványában utal rá – a tanári kar elmenekülése miatt döntésre nem került sor. Kétségtelen, hogy Mikó távlati terve egy egyetemi tanszék elnyerése volt.

Érdekességként utalunk rá, hogy Mikónak a budapesti rádióban 1935. május 28-i előadását aligha közvetíthették hangszalagról, mert akkor még a mágneses hangrögzítéssel csak kísérleteztek, adott esetben viaszlemez használtak. Mikó íróeszköze pedig nem a töltőtoll, hanem a töltött ceruza volt. Ennek hegyét időnként zsillettel egyengette. A ceruzával papírra vetett fogalmazványt aztán kis Erika-írógépén két ujjal, de nagy sebességgel verte le, ilyenkor még néha stilizálta mondatait. Azt is feljegyzendőnek véljük, hogy Mikó is a természet szerelmesei közé tartozott. Minden vasárnap megtette – többnyire felesége társaságában – szokásos bükkfi gyalogtúráját. Délben pedig az „ebédlő”-nek kinevezett erdőrészen találkozott össze a kirándulótársakkal az elemózsia elfogyasztására. Nagyobb csoporttal nem szerette az erdőt járni, mert ő ilyenkor is magába mélyedt, alkotott: megtervezte, részben meg is fogalmazta papírra vetendő írásait. Nyaranta pedig nagyobb művei, regényei végleges kidolgozására elvonult a Székelyudvarhely melletti Szejkére, s ott egy kibérelt házikóban, minden más kötelezettségtől megszabadulva, csak az írásnak élt.

Találó és jól sikerült Unipán Helga címlapterve: egy kézírásos fogalmazvány képezi az alapot, ezen jelenik meg kazettában a cím, alatta Mikó jellegzetes aláírása s egy fényképe, amint éppen előadást tart.

Dr. GAAL GYÖRGY

Christine Morgan: MÉSZKŐ (Alabástromfalu). Balázs Ferenc felesége az Erdélyben töltött évekről 1930–1937. A könyv eredeti címe: Christine Morgan: ALABASTER VILLAGE (Our Years in Transylvania). Fordította és a előszót írta Kászoni József. Lektorálta és az utószót írta Veress Zoltán. A könyv Balázs Ferenc születésének 101. évfordulójára jelenik meg először magyar fordításban. Megjelenését a Budapesti Unitárius Egyházközség támogatta, Kászoni József lelkeszi munkásságának 25. évfordulója alkalmából. Készült a BONCZA Nyomdában, 2002. 177 o.

Christine Morgan, Balázs Ferenc hájdani szerelme, felesége, gyermeke édesanyja, furcsa tükröt nyújt elénk, magyarok és magyar keresztények, különösen unitáriusok elé abban az önéletrajzi munkájában, amelyet az olvasó a kezében tart.

Pál apostol írja a korinthusiakhoz intézett első levele tizenharmadik részében Isten létére, természetére, lényegére vonatkozóan: „most tükör által homályosan látunk, akkor pedig színről színre” – azaz Istenről való ismereteink világi életünkben nem lehetnek mások, mint közvetettek. Mivel kijelentést közvetítő emberektől származnak, szükségszerűen csak homályos tükröképet mutatnak róla. Christine Morgan is meglehetősen homályos tükröképet nyújt nekünk az erdélyi magyarokról, az unitáriusokról, sőt magáról Balázs Ferencről is, ám ez a homályos kép bennünket világosabb látáshoz segít: azt mutatja meg, hogy mások hogyan néznek, és milyennek látnak bennünket.

Míndez nyilvánvalóan időben korlátozott: a múlt század – a huszadik – harmincas éveiről van szó. És korlátozott abban is, hogy Christine Morgan (akkor még Christine Frederikssen, majd Balázs Ferencné) személyében kicsoda nézte, látta és tükrözte a magyar, az erdélyi, az unitárius, másfelől az általános kelet-közép-európai valóságot. Egy Amerikában felnőtt, dán bevándorló szülőktől származó, szabadelvű vallásosságban nevelkedett lányról van szó, aki tele volt gyakorlati érzéssel, természetes jóindulattal és az akkori amerikai demokrácia szép eszméivel, többek között az „olvasztótégely” elméletében való hittel, amely a világ minden tájáról Amerikába sodródott népekből egyetlen erős, szabad, független és nagylelkű nemzetet formált.

Természetes, hogy ennek a lánynak, majd fiatalasszonynak szemet szűrt az európai népek ellenségeskedése, nemzeti sajátosságaik féltékeny és el-

szánt őrzése, és meglepő, hogy olyan okos észrevételeket is képes volt tenni, amilyen például a különböző, egymásnak ellentmondó nemzeti mítoszok, mint ideológiák szerepe az ellenségeskedésben. Ugyanakkor különös, hogy nem vette észre, mennyi szerepe van ebben éppen Amerikának, az első világháború utáni „rendezést” meghatározó wilsoni elvek révén. Nem vette észre, hogy ezeket az önrendelkezésre vonatkozó elveket a trianoni békeszerződés csak a háború győztesei és az ő oldalukra állottak számára biztosította, holott a „rendezés” következtében kisebbségbe jutó népcsoportoknak is megígérte, s hogy ezek – közöttük az erdélyi magyarok is – az életösztön kétségbeesésével védik önazonosságukat.

Ezt látta Christine Morgan túlzott nacionalizmusnak az erdélyi magyaroknál. Ezt tapasztalta szeretett férjénél is, s megható az igyekezete, hogy mint a bibliai Ruth, belső elvi ellenkezése ellenére azonosuljon az ő népével és annak Istenével. Számunkra tanulságos lehetne, tanulságosnak kellene lennie, hogy ez milyen nehezen sikerült neki. Önéletrajzi feljegyzései olvasása közben néhol valóságos bosszúság fog el azokkal szemben, akik nem voltak elég türelmesek, elég tájékozottak, elég bölcsek ahhoz, hogy megmagyarazzák neki a dolgok állását. Némelykor éppenséggel úgy tűnik: a mészárosi román görögkatolikus pap ezt jóval eredményesebben végezte.

Ugyanakkor világos lesz számunkra Christine Morgan érzéseinek, gondolatainak mindig igen egyenes és őszinte leírásából az is, hogy a mi igazságaink nem föltétlenül látszanak igazságnak mások szemében. Ez most is ugyanúgy van, mint akkor, s ezért ez legalább napjainkban igazi, mélyre ható önvizsgálatra kellene készítsen bennünket, nem igazságaink feladása, hanem azok árnyaltabb megfogalmazása irányában, párhuzamosan azzal, hogy javítsunk mellettük való kiállásunk stílusán, érvelésén – más szóval: kommunikációs stratégiánkon.

Különös világoosság árad abból a homályos tükörcépből, amelyet Balázs Ferencné „tiszteletes asszony” nyújt (a kifejezés is, az idézőjel is tőle való), az unitárius egyház szerepére s e szerep betöltésének módjára az adott – és a mindenkori – magyar társadalomban. Kisebbségi helyzetben éppúgy, mint többségiben.

A szabadelvű vallásosságban nevelkedett amerikai lány a szabadelvűséggel „indoktrinálva” érkezik meg Erdélybe unitárius lelkész szerelméhez, rövidesen férjéhez, s megdöbben attól, hogy itt egy szinte középkori módra szervezett, hierarchikusan felépített, mozdulatlan és mindenféle megújulásra képtelen egyházat talál. Érdekes, hogy miközben olvasóként azonnal állást foglalunk magunkban magyarság-szemlélete hiányosságaival szemben; fiatalos, antidogmatikus egyház-szemléletét könnyebben elfogadjuk: szinte együtt haragszunk vele a Balázs Ferenc eszméit gyanakodva figyelő vagy éppen elutasító, újító törekvéseit gáncsoló egyházi vezetésre. Nem mindjárt jut eszünkbe, hogy az adott időben s az adott helyen a magyar kereszténység egyházai szinte az egyetlen nemzeti intézmény voltak, s ennek következtében szükségképpen így kellett működniük, viselkedniük, az intézményesült-

ség minden, kevésbé rokonszenves jellegzetességével együtt. Ez ma sincs másképp Erdélyben, és a jelenség – mutatis mutandis – a mai magyarországi unitárius egyháznak is eleven problémája.

Sír a lelkünk, amikor azt olvassuk, hogyan lépett fel szinte inkvizítorként mészköi papja ellen a kolozsvári unitárius püspök bizonyos hitbeli nézetkülönbség miatt (mintha elfelejtette volna „A hit Isten ajándéka” unitárius jelszavát és ennek igazságát); ugyanakkor mélyebben belegondolva a dologba, el kell ismernünk azt is, hogy az egyházat mint intézményt vezető püspök nem felelőtlenül emelte fel a szavát olyan új eszmék terjesztése ellen, amelyek akkor és ott megláthatóak volna az egyház sok szempontból szükséges és kívánatos egységét. Szinte jön, hogy segítségére siessünk egy okos javaslattal: rendelje fel Balázs Ferencet Mészköről Kolozsvárra, nevezze ki tanárnak a teológiára, engedje kibontakozni képességeit egy más szellemi szférában, építse be tudását, energiáját, hűségét, elkötelezettségét az egyházépítésbe; nyerje meg munkatársának, barátjának, ne ellenfelet lásson benne, akit le kell győznie.

Christine önéletrajzi feljegyzéseinek egy-egy, rendszerint gyakorlati dolgokra vonatkozó mondata világosabbá teszi előttünk Balázs Ferenc és egyháza drámájának valódi hátterét is: azt, hogy – éppen mint Jókai regényében Ráby Mátyásnak – az ő oldalán volt az igazság a merev konzervativizmus elleni küzdelmében, de ez a merev konzervativizmus ugyanakkor annak a nemzeti létnek volt és maradt egyik bástyája, amelyért ő maga is az életét adta volna. A tragikus konfliktus lényegén elgondolkozni, felismerni jelenlétét mai viszonyainkban, s ma talán már elképzelhető megoldást találni rá: „ez a mi munkánk, és nem is kevés.”

Balázs Ferenc tehetségéhez képest kicsiny és félbeszakadt, a rendelkezésére állt kevés időhöz képest hatalmas életműve: mindnyájunk öröksége. A magyar és ezen belül az erdélyi magyar irodalomé, a magyar kereszténységé és ezen belül az unitáriusoké, s tágabb körben azé az emberiségé is, amely felé a kerek világot bejáró, nyitottságával és akaraterejével Kőrösi Csoma Sándorhoz hasonló szent ember utat akart nyitni számunkra. Az is a mi munkánk, hogy ezt az utat most mi nyissuk meg számára: hogy megismeressük őt azokkal, akikkel ő akart megismertetni minket.

Christine Morgan önéletrajzi könyvének magyar nyelven való megjelenése jó alkalom arra, hogy újra szellemi életünk fókuszába állítsuk az unitárius lelkész-író és gondolkodót, eme homályos tükör által is világosabban látva hajdani emberi alakját s a benne megtestesült erkölcsi példát.

VERESS ZOLTÁN – Svédország

ESZMÉK – GONDOLATOK

Mindenki egy ősrégi királyságból származik. De milyen kevesen viselik magukon ma már e származás jegyeit. (*Novalis*)

Igaz lelkünket, akárcsak ünneplő ruhánkat, gondosan őrizzük meg, hogy tiszta legyen majd az ünnepekre. (*József Attila*)

Mert valamiképpen a hazának ártani nem szabad, azonképpen annak nem használni, mikor lehetne, nagy véték. (*Bod Péter*).

Szűk körben beszűkül az értelem. Az ember nagyobb céljai által növekszik. (*Seneca*)

A szemnek is megvan a mindennapi kenyere, az ég. (*Emerson*)

Add, hogy törekedjek, ne arra, hogy engem vigasztaljanak, de hogy én vigasztaljak. Ne arra, hogy engem szeressenek, de hogy én szeressek. (*Assisi Szent Ferenc*)

A szeretet nem uralkodik, de művel, és ez több. (*Goethe*)

De a tanári pályában épp ez a gyönyörű. Ez a pazarlás. Ez a legönzettelebb pályá a világon: mert azt, hogy egy tanár mit csinál, hány mikronnyival emelte meg nemzete műveltségét, ellenőrizni nem lehet. Míg a művész mindig egy nagy perselybe, a halhatatlanságba teszi bele a filléreket... A tanár, ha igazán tanár, állandóan ajándékozza magát. És ez az ajándékozás a gyönyörű ebben a pályában. (*Németh László*)

A tanítás sokat tesz, de a biztatás tesz mindent. A biztatás olyan a szidás után, mint a nap az eső után, gyümölcsöző növekedés. (*Goethe*)

Nem sejtjük, milyen értéke van valóban szavainknak és tetteinknek. (*Emerson*)

Az a leggazdagabb, kinek örömei a legkevesebbe kerülnek. (*H. D. Thoreau*)

Gazdag hatalmasok szövetkezése igazságosság nélkül, mi más, mint nagyrablógazdálkodás. (*Augustinus*)

Ha értéked élvezni vágyod, / tedd értékessé a világot. (*Goethe*)

Az Egyházi Főhatóság tevékenysége

■ A 2003. év első felében az Egyházi Képviselő Tanács rendkívüli ülését január 23-án tartotta, ahol körvonalazta a költségvetést és más, pénzügyi és gazdasági vonatkozású ügyeket, I. évnegyedi rendes ülését pedig március 27-én. Január 22-én Kolozsváron ülésezett egyházunk Testvéregyházközi Bizottsága. Napirenden szerepeltek új testvérkapcsolatok, további kapcsolatok teremtésének feltételei, a 2003. évi zárandoklatok rendje, az erdélyi utazások feljavításának esélye és az egyházköri képviselők beszámolója a 2002. évi kapcsolatokról.

Egyházköri munka

■ A 2002-es év munkáját számba vevő egyházköri közgyűléseit 2003 nyarán a következők szerint szervezték meg: a kolozs-tordai egyházkör június 28-án Kolozsváron, a belvárosi egyházközségben, *dr. Rezi Elek* főjegyző és *Máthé Dénes* főgondnok részvételével, a szószéki szolgálatot *Dimén József* tordatúri lelkész végezte; a marosi egyházkör június 21-én Marosvásárhelyen, *Máthé Dénes* főgondnok és *dr. Rezi Elek* részvételével, az istentiszteleten *Jakabházi Béla* helybeli gy. s.lelkész prédikált; a küküllői egyházkör június 20-án Küküllődombón, *Gyerő Dávid* előadótanácsos részvételével, az istentiszteleten *Szentgyörgyi Sándor* désfalvi lelkész prédikált; a székelykeresztúri egyházkör június 28-án Kissolymosban, *dr. Szabó Árpád* püspök részvételével, *Pitó Attila* tarcsafalvi lelkész szószéki szolgálatával; a székelyudvarhelyi egyházkör június 28-án Homoródújfaluban, *Gyerő Dávid* előadótanácsos részvételével, a szószéki szolgálatot *iff. Szombatfalvi József* homoródszentmártoni gy. s.lelkész végezte; a háromszék-felsőfehéri egyházkörben május 24-én Brassóban, *Gyerő Dávid* előadótanácsos részvételével, a prédikátor *Demeter Sándor* sepsiszentgyörgyi gy. s.lelkész volt.

Lelkészképzés

■ Az unitárius hallgatók a 2003-as év húsvéti és pünkösdünnepén legációszolgálatokat végeztek egyházközségeinkben. Az Egyházi Képviselő Tanács ülésein részletesen kiértékelte az erről szóló jelentéseket, és a legátust fogadó egyházközségeknek köszönetet mondott.

■ A hallgatók a 2003. januári vizsgaidőszakban tették le I. félévi vizsgáikat. A sikeresen vizsgázók közül tanulmányi eredményeikkel kiemelkedtek *Lakatos Csilla Adél* V. éves (10-es általánossal), *Ilkei Ildikó* III. éves (10-es általánossal) és *Orbán Erika* (9,80-as általánossal) hallgatók. A II. félévi vizsgákra a júniusi vizsgaidőszakban került sor, a legkiemelkedőbb tanulmányi teljesítményt ezúttal is *Lakatos Csilla Adél* (10-es általános), *Ilkei*

Ildikó (10-es általános) és *Orbán Erika* (9,75-ös általános) érték el. Az Egyházi Képviselő Tanács a 2002–2003-as tanévben is tanulmányi és segélyösztöndíjat biztosított a hallgatóknak: előbbit a vizsgaeredmények, utóbbit egy családi helyzetet, tanulmányi előmenetelt és órákon kívüli tevékenységet felmérő, átfogó pályázati rendszer alapján.

■ A Protestáns Teológiai Intézetben február 7–8-án tartották a csendes napokat. Az unitárius hallgatóknak előadást tartott *dr. Cseke Péter* egyetemi tanár A falukutatás kérdései a két Homoród mentén címmel, és *Veres Valér* egyetemi tanársegéd Az ifjúság társadalmi és vallásos helyzete településtípusok szerint címmel. A bibliamagyarázatokat *Mezei Csaba* és *Rüszt Tibor* kolozsvári lelkészek, valamint *Bartha Zsuzsanna* mészköi lelkész tartották. A közös intézeti előadást *Visky András* mutatta be Kereszténység és művészet címmel.

■ Június 16–20. között az V. évet végzett hallgatók szakvizsgát tettek, a következő eredményekkel: *Lakatos Csilla* 9,50, *Jakabházi Erika* 9,50, *Bodor Piroska* 8,00.

■ A Lelkészképesítő Bizottság június 18–19-én vizsgálületet tartott, amelyen sikeres lelkészképesítő vizsgát tett a 2001-ben végzett gyakorló segédlelkészek közül *Andrási Benedek* (9,00-es általánossal) és *Bálint Róbert* (8,44), lelkészi oklevelet nyervén. A többi vizsgaköteles gyakorló segédlelkész – *Kádár Attila*, *Koppándi Zoltán*, *Solymosi Zsolt*, *Szabó József* és *iff. Szombatfalvi József* objektív vagy szubjektív okokból a vizsga elhalasztását kérte.

Lelkésztovábbképzés

■ A 2003. év I. évnegyedi lelkészi értekezleteit március elején tartottuk meg: 3-án Torockón, 4-én Nyomáton, 7-én Medgyesen, 11-én Székelykeresztúron, 6-án Székelyudvarhelyen és 5-én Brassóban. Az értekezletek fő témáját az új könyvelési rendszer elmagyarázása és időszerű pénzügyi tudnivalók megosztása képezte, *Mikó Lőrinc* előadótanácsos és *Osváth Ilona* pénzügyi bizottsági tag felvezetésében.

■ A 2003. év II. évnegyedi lelkészi értekezleteit összevonva tartottuk meg, a kolozs-tordai, marosi és küüllői egyházkörök lelkészei számára május 8-án Marosvásárhelyen, a székelyudvarhelyi, székelykeresztúri és háromszék-felsőfehéri egyházkörök lelkészei számára pedig Székelykeresztúron, május 9-én. Az előadók, *Sebestyén József* és *Káldi Gyula*, a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma Műemléki Főosztályának munkatársai voltak, akik bevezetést tartottak a műemlékvédelem alapvető tudnivalóiba.

Énekvezérképzés

■ Az Énekvezér-képesítő Bizottság 2003. március 31-i ülésén négy jelöltet fogadott vizsgára: *Bak Erzsébetet* Székelykeresztúrról, *Hurubás Jánost* Sepsiszentgyörgyről, *Szabó Máriát* Tordáról és *Várad Imrét* Nyárádszentmártonból. Az elméleti és gyakorlati vizsgák letétele után mind a négy jelölt

elnyerte az énekevezéri képesítést, a következő minősítéssel: *Bak Erzsébet* 9,25, *Hurubás János* 8,55, *Szabó Mária* 6,85 és *Váradi Imre* 8,70. Az Egyházi Képviselő Tanács mindannyiuknak kiállította az énekevezéri oklevelet.

Rendezvények, egyházképviselő

■ A hagyományos püspöki fogadást január 1-én tartották Kolozsváron a püspöki házban, ahol *dr. Szabó Árpád* és felesége meghívására kolozsvári unitáriusok, lelkészeink, az egyházi központ munkatársai és más vendégek együtt köszöntötték az Újesztendőt.

■ Január 10-én a püspöki irodában az elnökség képviselői találkoztak *Markó Béla* RMDSZ szövetségi elnökkel, akivel többek között az elkobzott ingatlanok ügyét, a felekezeti oktatás kérdéskörét és az erdőszentgyörgyi templom állami kárpótlását beszéltek meg.

■ Január 13-án, a vallásszabadság törvénye kihirdetésének 435. évfordulóján megemlékező ünnepélyt tartottak Székelykeresztúron. A szószéki szolgálatot *Gyerő Dávid* előadótanácsos végezte, az eseményt *dr. Szabó Árpád* püspök és *dr. Rezi Elek* főjegyző méltatta szakelőadásában. Az unitárius gimnázium tanulói énekszámokat adtak elő, és verses összeállítást mutattak be.

■ Január 15-16-án *dr. Szabó Árpád* püspök és *Gyerő Dávid* előadótanácsos hivatalos látogatást tettek Budapestre, a következő kormányzati hivatalokhoz és tisztviselőkhöz: NKÖM Műemléki Főosztálya, OM Egyházi Kapcsolatok Titkársága, Határon Túli Magyarok Hivatala, *Vass Lajos* NKÖM államtitkár, Apáczai Közalapítvány, Egyházi Ügyek Államtitkársága, *Kiss Elemér* kancellária-miniszter. A látogatások fő célja a 2003. évi magyar állami támogatások körvonalazása volt.

■ Január 26-án Csíkszeredában egyházközségi ünnepély és közgyűlés keretében beszéltek meg az új templom építési tennivalóit. Az istentiszteleten *dr. Szabó Árpád* püspök prédikált.

■ Január 31-én az RMDSZ kongresszus nyitó napján *dr. Szabó Árpád* püspök is részt vett.

■ Február 14. és március 9. között *dr. Szabó Árpád* püspök és *Gyerő Dávid* előadótanácsos egyesült államokbeli körúton voltak, alapokat gyűjtve a kolozsvári Unitárius Diákotthon építésének folytatására. A körút alatt, amely sikeresnek bizonyult és elérte a kitűzött pénzügyi célokat, elsősorban unitárius egyházközségeket látogattak meg.

■ *Szili Katalinnal*, az Országgyűlés elnökével tartott kolozsvári találkozón február 28-án az egyház részéről *dr. Rezi Elek* főjegyző és *Máthé Dénes* főgondnok vett részt.

■ Március 14-én a Szent Mihály templomban tartott ökumenikus istentiszteleten *dr. Szabó Árpád* püspök is prédikált, majd a Farkas utcai templom Márciusi Fórumán az egyházak vezetői és hívei is részt vettek.

■ A gondnok-presbiteri értekezleteket március 17–21. között tartották Várfalván, Nyárádgálfalván, Ádámoson, Székelyudvarhelyen, Székelykeresztúron és Datkon. A főhatóságot *dr. Szabó Árpád* püspök, valamint

Máthé Dénes (4 helyen) vagy *Kolumbán Gábor* főgondnok (2 helyen) képviselték.

■ Március 28–29-én szórványkonferenciát tartottak Petrozsényben az észak-erdélyi és dél-erdélyi szórványvidékeken élő unitáriusok számára. A helyek mellett Lupény-Vulkánból, Petrilláról, Déváról, Nagyváradról, Besztercéről és Temesvárról is érkeztek képviselők. A programot *Papp László* nagyváradi lelkész előadása indította *Tagadás. vagy úttévesztés?* címmel, majd a szórványközpontok állapotának kiértékelése következett. Az istentisztelet szószéki szolgálatát *dr. Szabó Árpád* püspök végezte.

■ A Protestáns Teológiai Intézet unitárius hallgatói április 4–6. között szervezték meg a diáknapokat. A nyitó eseményt angol nyelvű színpadi előadás képezte, amelyet néptáncoktatás követett. A további programban asztalitenisz-bajnokság, tanár-diák kosárlaba mérkőzés, vegyes műfajú vetélkedő és akadémiai istentisztelet kapott helyet, és egy kerekasztal-beszélgetés *Az írott sajtó helyzete egyházunkban* címmel. A teológiai hallgatók lapja, a *Láng* ugyanakkor ünnepelte negyedik születésnapját.

■ Április 5-én Szentgericén megemlékező ünnepélyt tartottak Tiboldi István népnevelő születésének 210. évfordulóján, a helyi egyházközség és a Tiboldi Alapítvány szervezésében. Az istentiszteleten a szószéki szolgálatot *dr. Szabó Árpád* püspök végezte, az eseményen jelen volt *Máthé Dénes* főgondnok is.

■ A nagy-britanniai Unitárius és Szabadelvű Egyház április 13–17. között szervezte meg évi rendes közgyűlését Edinburg-ban, itt részt vett *dr. Szabó Árpád* püspök is, egyházunk üdvözlétét tolmácsolván.

■ Május 2–4 között tartották Kolozsváron a VI. Civil Fórumot, amelyen előadást tartott és az egyházi szekciót vezette *Kolumbán Gábor* főgondnok; a nyitó napon jelen volt *püspök afia* is.

■ Május 3-án Alsó-Felsőbencéden harangszentelési ünnepség volt; az egyházi beszédet *püspök afia* mondta.

■ Május 9–10-én szervezte meg a kolozsvári Unitárius Kollégium az Atlantisz harangoz szavalóverseny idején kiírását; a megnyitón *dr. Szabó Árpád* püspök is köszöntőt mondott.

■ Május 11-én Segesváron zászlóavató istentiszteletet tartottak, *püspök afia* részvételével.

■ Az Unitáriusok és Univerzalisták Nemzetközi Tanácsa (ICUU) május 27–június 2. között tisztújító közgyűlést tartott Prágában, amelyen egyházunkat *Kovács István* és *Székely Kinga* lelkészek, valamint *Máthé Sándor* esperes képviselték. A választások során *Kovács Istvánt* beválasztották a végrehajtó bizottságba, *Máthé Sándort* pedig a jelölőbizottságba.

■ Május 24-én volt a kolozsvári Unitárius Kollégiumban a ballagás, május 30-án az évszáró.

■ Május 31-én tartották a székelyudvarhelyi 2. sz. egyházközség templomának szentelési ünnepélyét, *dr. Szabó Árpád* püspök, *Kolumbán Gábor* főgondnok és híveink népes részvételével.

■ Június 6-án tartották a székelykeresztúri Unitárius Gimnáziumban a ballagást, ahol *dr. Rezi Elek* főjegyző is beszédet mondott. Ugyanaznap avatták fel a Sapientia EMTE székházat Kolozsváron, az erdélyi magyar püspökök sorában *dr. Szabó Árpád* is áldást mondott.

■ Június 13-án volt a székelykeresztúri Unitárius Gimnáziumban az évzáró, amelyen püspök afia is részt vett, és beszédet mondott.

■ A verespataki aranykitermelési terv vizsgálatára kiküldött parlamenti bizottság tagja, *Antal István* RMDSZ-es képviselő június 14-én Kolozsváron megbeszélésre hívta a Verespatakon érintett történelmi egyház képviselőit. Unitárius részről *Győrő Dávid* előadótanácsos vett részt. A tanácskozáson résztvevők egyetértettek az egyházak történelmi felelősségvállalásában.

■ Június 16-án rendezték meg Alsórákoson a Szabadság-napi ünnepélyt, ahol püspök afia prédikált.

■ Június 21-én került sor Szatmárnémetiben az új szatmári római katolikus püspök, *Schönberger Jenő* beiktatójára, ahol püspök afia képviselte egyházunkat.

■ Június 29-én volt a PTI unitárius hallgatói évzáró istentisztelete, ahol a szószéki szolgálatot *dr. Szabó Árpád* végezte; a három végzős hallgató, *Jakabházi Erika*, *Lakatos Csilla* és *Bodor Piroška* az Egyházi Képviselő Tanács részéről végzési ajándékot vett át.

Személyi változások

■ *Csete Rozália* okleveles énekvezért kineveztük a kolozsvár-íriszi egyházközségbe, 2003. január 1-től.

■ *Varga Réka* alkalmazást nyert a vargyasi egyházközség énekvezéri állásába, január 1-i hatállyal.

■ *Demeter Erika* erdőszentgyörgy-bözödújfalvi lelkész 2003. január 6-tól szülési szabadságra távozott.

■ *Kovács Zsuzsannát* alkalmaztuk a kolozsi egyházközség harangozó állásába, március 1-től.

■ *Dimény Csillát* alkalmaztuk a tordatúri egyházközség harangozó állásába, március 1-től.

■ *Tar Imrét* alkalmaztuk a marosszentgyörgyi egyházközség énekvezérének, március 1-i hatállyal.

■ *Kecskés Gyöngyért* alkalmaztuk a marosvásárhelyi ekg énekvezérének, március 1-i hatállyal.

■ *Ferenczi Enikő* kolozsvári kórházlelkész 2003. március 1-től szülési szabadságra ment.

■ *Cseh Dénes* gagygy. segédlelkészt kineveztük az egyházközség rendes lelkészi állásába, május 1-től.

■ *Imre Zsuzsannát* alkalmaztuk a brassó-óvárosi egyházközség énekvezérének, május 1-től.

■ *Váradi Imre* alkalmazást nyert a nyárádszentmártoni egyházközség énekvezéri állásába, június 1-től.

■ **Kádár Attila** homoródalmási gyakorló segédlelkész áthelyezést nyert a kadácsi egyházközség gyakorló segédlelkészi állásba, 2003. június 1-i hatállyal.

Halottaink

Tánczos Mihály, a fiatfalvi unitárius egyházközség 21 éven át rendes és utóbb tiszteletbeli gondnoka, volt főtanácsi tag, életének 93., özvegségének 3. évében 2003. január 23-án elhunyt. Temetésére január 25-én került sor a fiatfalvi temetőben, amelyen a lelkészi szolgálatot Bartha Alpár helyi lelkész végezte.

Fodor Piroska nyugalmazott énekvezér életének 66. évében 2003. január 14-én elhunyt. Énekvezéri szolgálatát a gagyi, recsenyédi és korondi egyházközségekben végezte, 1984-ben az Egyesült Államokban telepedett le, ahonnan 1993-ban tért haza. Január 17-én temették a korondi templomból, a temetési szolgálatot Farkas László helyi lelkész vezette, a sírnál Szombatfalvi József esperes mondott búcsúbeszédet.

Deák Tibor, kolozsi egyházközségünk pénztárnoka, életének 51. évében március 4-én elhunyt. Temetése március 6-án volt a kolozsi temetőben, a szertartást Farkas Dénes helyi lelkész végezte.

2002. november 25-én Marosvásárhelyen 92 éves korában elhunyt **özv. Fülöp Zoltánné** sz. Torboszlói Bereczky Katalin, néhai Fülöp Zoltán felesége, aki Iklandon, Vadadban és Szentháromságon volt lelkész. Marosvásárhelyi búcsúztatás után (Kecskés Csaba lelkész végezte) Szentháromságon temették el november 27-én, ahol Sándor Szilárd helyi lelkész és Török Elek esperes végeztek szolgálatot.

Benedek Ágoston nyugalmazott unitárius lelkész életének 68. évében, 2003. április 14-én hosszú betegség után elhunyt. 1934-ben született Gyepesen, teológiai tanulmányait 1958-ban fejezte be a PTI UK-án. Besztercén, Gyepesen, Homoródjánosfalván, Nagyenyeden és a kolozsvár-monostori egyházközségekben végezte lelkészi szolgálatát. Temetési szertartására a kolozsvári Házsongárdi temetőben került sor április 17-én, a szertartást Bálint B. Ferenc kolozsvár-belvárosi lelkész végezte, az Egyetemes Egyház részéről dr. Szabó Árpád püspök, a kolozsvár-monostori gyülekezet és a lelkésztársak részéről Rüszt Tibor és Benedek Sándor lelkészek mondtak búcsúbeszédet.

Bíró Lajos siménfalvi unitárius lelkész 65 évesen, f. év május 6-án hirtelen elhunyt. 1939-ben született Siménfalván, teológiai tanulmányait 1961-ben fejezte be a PTI-ben. Medeséren 1961–1991 között, azt követően Siménfalván volt lelkész. Temetési szertartását május 8-án tartották Siménfalván, a temetési beszédet Szombatfalvi József esperes mondta, az egyház búcsúját dr. Szabó Árpád tolmácsolta. A kortársak nevében Jakab Dénes szentábrahámi lelkész, az ULOSZ részéről Kovács István búcsúzott; a sírnál Kiss Gergely egyházköri jegyző végezte a szolgálatot.

Özv. Nagy Béláné sz. Szabó Juliánna, néhai Nagy Béla lelkész özvegye 91 évesen, f. év május 9-én Sinfalván elhunyt. Nagy Béla Székelymuzsnán,

Csegezen és Sinfalván volt lelkész. Temetési szertartására ugyanott került sor június 11-én, a szolgálatot Pálfi Dénes helyi lelkész végezte.

Bencze Márton ny. magyarországi unitárius püspök f. év június 8-án, 85 évesen elhunyt. 1919-ben született Homoródkeményfalván, teológiai tanulmányait 1943-ban végezte el a kolozsvári Unitárius Teológiai Akadémián. Lelkeszi szolgálatát a budapesti Hőgyes Endre utcai Missziói Ház segédlelkészeként kezdte, majd az ottani egyházközség rendes lelkészének választotta. 1991 és 1994 között a Magyarországi Unitárius Egyház püspökhelyettese, 1994 és 2001 között püspöke volt, ekkor nyugdíjba ment. Temetésére június 27-én került sor a budapesti Hőgyes Endre utcai templomtól, ahol a szolgálatot Rázmány Csaba püspök végezte, és a testvéregyházak képviselői mondtak búcsúbeszédet. Az Óbudai temetőbe temették, ahol erdélyi egyházunk búcsúját dr. Szabó Árpád püspök tolmácsolta.

